

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кафедра педагогіки та психології, факультет № 3

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

з навчальної дисципліни **«ПРАКТИКУМ ІЗ ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ»**
обов'язкових компонент
освітньої програми *першого (бакалаврського)* рівня вищої освіти
053 «Психологія» (Психолог ювенальної превенції)

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 3
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
з гуманітарних та соціально-економічних
дисциплін ХНУВС
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри педагогіки та психології
(Протокол від 29.08.2023 № 13)

Розробники:

Доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3 ХНУВС, кандидат психологічних наук, доцент – Макаренко П.В., доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3 ХНУВС, кандидат соціологічних наук – Медведєва О.В.

Рецензенти:

Начальник кафедри психології та педагогіки гуманітарного факультету Національної академії Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, доцент – Ларіонов С.О.;

Професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3 ХНУВС, доктор психологічних наук, доцент – Мілорадова Н.Е.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами

Номер та найменування теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни					Вид контролю	
	Всього	з них:					
		лекцій	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття		Самостійна робота
Семестр № 3							
Тема №1 Методи вивчення відчуття та сприйняття	8			4		4	залік
Тема №2 Методи вивчення уваги	8			4		4	
Тема №3 Методи вивчення та розвитку пам'яті	12			6		6	
Тема №4 Методи дослідження та розвитку мислення	16			6		8	
Тема №5 Методи вивчення та розвитку мовлення	12			6		6	
Тема №6 Методи вивчення та розвитку креативності	12			4		6	
Всього за семестр 3	60			30		30	
Семестр № 4.							
Тема №7. Методи визначення рівня психічного розвитку.	16			8		8	залік
Тема №8. Методи дослідження властивостей особистості	12			8		6	
Тема №9. Методи дослідження ціннісно-мотиваційної сфери	12			6		6	
Тема №10. Методи дослідження емоційно-вольової сфери.	12			8		6	
Всього за семестр 4	60			30		30	
Разом	120			60		60	

2. Методичні вказівки до практичних занять

Тема №1. Методи вивчення відчуття та сприйняття.

Практичне заняття №1: Методи вивчення відчуття

Навчальна мета заняття: визначити Внесок в вивчення проблеми Г.Т. Фехнера, розглянути психофізичну проблему, вивчити поріг абсолютної чутливості та чутливість до розрізнення, визначити абсолютні пороги слухової чутливості, навчитись методу мінімальних змін, методу середньої помилки, методу постійних подразників. розглянути питання сприйняття форми при активному та пасивному дотику.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Абсолютний поріг та поріг до розрізнення.
2. Метод мінімальних змін, метод середньої помилки, метод постійних подразнювачів.
3. Сприйняття форми при активному та пасивному дотику.

Методичні вказівки

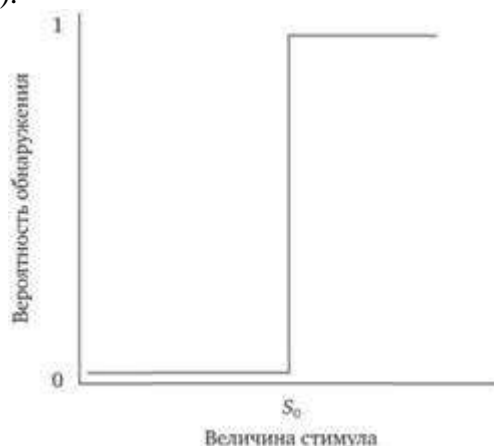
Відповідь на перше питання.

Сенсорна психофізика як окрема наукова дисципліна з'явилася навіть раніше наукової психології. Її творець - німецький філософ **Г.Т. Фехнер** (1801-1887). У 1860 р він опублікував свою працю "Елементи психофізики", метою якого було вирішення проблеми, відомої з часів робіт французького філософа, який жив у першій половині XVII ст., **Р. Декарта** (1596-1650). Ця проблема, що отримала назву *психофізичної*, ставиться до питання про те, в яких стосунках перебувають явища фізичного, матеріального і духовного світів. Філософи протягом двох століть по-різному досліджували дану проблему, але тільки Г. Т. Фехнер задумав її *наукове* рішення.

На шляху розробки *великий* психофізики, яка власне і повинна була описати закони співвідношення духовного і матеріального, Г. Т. Фехнер в якості більш простої задачі висунув ідею побудови приватного знання, яке він позначив як *мала* психофізика, - що стосується співвідношення душі і тіла. Ця проблема ще іноді називається психофізіологічної. Мала, або *сенсорна*, психофізика повинна була встановлювати кількісні співвідношення між фізичною енергією стимулу, впливає на органи чуття людини, і величиною відчуття, яке цей стимул викликає в його душі (свідомості).

Г. Т. Фехнер припускав, що безпосередньо в досвіді свідомості висловити величину відчуття неможливо. Не можна, наприклад, попросити людину в кількісному вирахуванні передати сприйняту їм гучність звуку або ступінь ясності зорових відчуттів. Здатність до відчуття - *чутливість* - може бути виражена лише побічно, через величину *сенсорного порога*.

На рис. 3.1 у наочній формі подано визначення порога так, як воно було дано в роботах Г. Т. Фехнера. Як бачимо, *сенсорний поріг* S_0 являє собою деяку критичну величину фізичної стимуляції, яка розділяє всі стимули на *відчуваються* і *неощуцтємое*. Стимули, поступають за величиною значенням порога, *підпорогові* стимули, не можуть бути сприйняті ні за яких умов, оскільки енергії цих стимулів недостатньо для того, щоб викликати відповідь рецептора. Тому ймовірність їх виявлення дорівнює нулю. *Надпорогові* стимули, тобто ті стимули, що за своєю величиною виявляються більше величини порога, на думку Г. Т. Фехнера, повинні завжди і за будь-яких обставин викликати відчуття. Ймовірність їх виявлення максимальна (100%).

Мал. 1. Поріг S_0 - це межа, що розділяє відчуваються і невідчувається стимули чи стимули, викликають відчуття різних модальностей

Таким чином, сенсорний поріг розглядався Г. Т. Фехнером як межа в континуумі фізичних стимулів. *Чутливість* ж розглядалася як величина, зворотна значенням порога.

Іншими словами, *чим вище поріг, тим нижче чутливість і, навпаки, чим нижче поріг, тим вище чутливість*.

Г. Т. Фехнер також розділив всі пороги на два великі класи: 1) абсолютні і 2) різницеві, або диференціальні.

Абсолютний поріг характеризує абсолютну величину стимулу, меняющую відчуття. Він буває двох видів: *нижній і верхній*.

Нижній абсолютний поріг - мінімальна величина стимулу, доступного сприйняттю. Нижче цієї величини стимул не сприймається.

Верхній абсолютний поріг - максимальна величина стимулу, доступного сприйняттю. Вище цієї величини стимул не сприймається або сприймається в іншій модальності. Наприклад, якщо збільшувати висоту звуку, то при проходженні деякої кордону (зазвичай 16 кГц) відчуття звуку зникає, а якщо збільшувати гучність звуку, то при перевищенні порогової величини (приблизно 130 дБ) відчуття не зникне, але перетвориться на болюче. Проте і та і інша межа розглядаються як верхній поріг слухових відчуттів - відчуття висоти звуку і його гучності.

Різницевий, або диференційний поріг являє собою мінімальну фізичне відмінність стимулів, що викликає відчуття їх *ледь помітного відмінності*.

Г. Т. Фехнер не тільки визначив поняття порога і чутливості, але і розробив методи, що дозволяють експериментально оцінювати величину сенсорного порога. Тому психофізика - це не тільки наука про відчуття, але й наука про їх вимірі.

Відповідь на друге питання

Метод мінімальних змін (метод кордонів). Сама процедура цього методу відтворює поняття порога як кордони між сприймаються і невосприймаєми стимулами. Кожна проба починається з сигналу "Увага", після якого пред'являється сам стимул. Завдання випробуваного - відповісти, відчуває або не відчуває він цей стимул (наприклад, випробуваний може сказати: "Так, бачу", або: "Ні, нічого не чую"). На початку дослідів з вимірювання порога цим методом пред'являється стимул, свідомо перевищує значення порога. Після того, як випробуваний його впізнає, експериментатор зменшує значення стимулу на невелику величину (звідси назва - метод *мінімальних змін*). Пред'явивши цей "зменшений" стимул, експериментатор знову питає випробуваного, сприймає він цей стимул тепер. Таким чином, поступово зменшуючи значення стимулу, експериментатор спостерігає зміна відповідей випробуваного з позитивних ("Так, бачу", "Так, чую") на негативні ("Ні, не бачу", "Ні, не чую"). При цьому величиною порога вважається *межа*, що розділяє категорії відповідей випробуваного (звідси інша назва цього методу - метод *кордонів*).

Зазвичай спадний пред'явлення стимулів чергується з висхідним, так як у відповідях випробуваного можуть присутні дві систематичні помилки, обумовлені самою процедурою психофізичних дослідів, що будуються в відповідності з цим методом: *помилка очікування* і *помилка звикання*. Внаслідок цих помилок *поріг зникнення відчуття*, тобто той поріг, який оцінюється в низхідних рядах, може не збігатися з *порогом появи відчуття*, тобто з тим порогом, який оцінюється у висхідних рядах. Чергування висхідних і низхідних рядів дозволяє збалансувати ці помилки, якщо вони дійсно мають місце у відповідях випробуваного.

Процедура оцінки різницевого порога методом мінімальних змін незначно відрізняється від описаної процедури оцінки абсолютного порога.

Перша відмінність полягає в тому, що кожен стимул пред'являється разом з *еталоном* незмінною величини. Цей еталон пред'являється випробуваному в незмінному вигляді протягом усього експерименту по вимірюванню відчуття разом з іншими стимулами, величина яких змінюється в низхідному і висхідному порядку. Завдання випробуваного полягає в тому, щоб оцінити відмінність цих двох стимулів - еталона незмінною величини і змінного стимулу. Спочатку другий (змінний) стимул, який повинен порівнюватися випробуваним із заданим еталоном, помітно відрізняється за величиною від цього еталона, потім різниця поступово скорочується, стимули зрівнюються, а потім різниця починає збільшуватися, але

тепер змінний стимул вже поступається за величиною еталону. У висхідних рядах використовується протилежний порядок пред'явлення і зміни стимулів.

Друга відмінність стосується відповідей випробуваного: у разі вимірювання різницевого порога випробуваному пропонується не два, а три варіанти відповідей: "більше", "менше" або "дорівнює".

Відповідно, змінюється і процедура обробки даних. У кожному ряду оцінюється верхня межа *інтервалу невизначеності*, яка визначає перший перехід випробуваного від відповідей "більше" до відповідей "дорівнює" в низхідних рядах і перший перехід від відповідей "дорівнює" до відповіді "більше" у висхідних рядах, а також нижня межа інтервалу невизначеності, що позначає перший перехід від відповідей "дорівнює" до відповіді "менше" в низхідних пробах і перший перехід від відповідей "менше" до відповіді "дорівнює" у висхідних рядах.

Отже, *верхня межа інтервалу невизначеності* - це точка, вище якої змінний стимул *завжди* оцінюється як переважаючий еталон. *Нижня межа інтервалу невизначеності* - це точка, нижче якої змінний стимул *завжди* оцінюється як поступається еталону. Середина інтервалу невизначеності - точка, в якій змінний стимул і еталон *завжди* збігаються. Вона називається *точкою суб'єктивного рівності*. Таким чином, інтервал невизначеності складається з двох диференціальних порогів. Отже, оцінивши відстань між верхньою і нижньою межею інтервалу невизначеності і розділивши отримане значення на два, ми отримаємо саму величину різницевого порога. Слід, однак, мати на увазі, що в ряді випадків точка суб'єктивного рівності відрізняється від самої величини використовуваного в експерименті еталону в ту чи іншу сторону. Випробуваний може або недооцінювати, або переоцінювати еталон. Ця різниця між точкою суб'єктивного рівності і величиною еталона називається *константною помилкою*.

Також звернемо увагу, що величина і абсолютного, і різницевого порогів встановлюється *статистично* в ході оцінки великого числа експериментальних даних. Іншими словами, необхідно врахувати, що в кожному ряду значення порога може бути відмінним від того, що було відзначено в інших рядах. Для більш-менш точної оцінки порога методом мінімальних змін потрібно, як правило, не менше 10 низхідних і 10 висхідних рядів. Дані, отримані для кожного ряду, усереднюються.

Відповідь на третє питання

Метод середньої помилки відрізняється тим, що випробуваний сам встановлює значення порога в ході експерименту (звідси перша назва цього методу). Більш зручним цей метод виявляється при оцінці різницевого порога. Якщо виникає необхідність виміряти абсолютний поріг, цей метод застосовувати не рекомендується: вважається, що тоді ми отримаємо не сам абсолютний поріг, а лише величину, яка буде пропорційна значенню абсолютного порога.

При оцінці різницевого порога випробуваному пред'являється еталонний стимул і стимул, величину якого він може змінювати самостійно. Як правило, зміна стимулу може відбуватися тільки в одну сторону - сторону зменшення або збільшення. Завдання випробуваного - *підрівняти* змінний стимул під еталон. Обнаруживаемая при цьому *фізична* різниця стимулів приймається за величину різницевого порога.

Звідси з'являється друга назва цього методу - *метод середньої помилки*.

Зрозуміло, що, як і у випадку методу мінімальних змін, для оцінки порога використовують результати не одного, а безлічі порівнянь стимулів, оскільки отримується в кожній пробі результат може виявитися наслідком різноманітних випадкових помилок випробуваного і, отже, буде знову ж відрізнятися від проби до проби. Таким чином, величина оцінюваного порога є результатом усереднення численних експериментальних проб, як правило від 20 до 200. Іншими словами, тут так само, як і у випадку методу мінімальних змін, величина порога встановлюється *статистично*.

3. Метод констант (метод постійних подразників, метод істинних і хибних випадків, метод частот) вважається самим точним і надійним методом вимірювання порогів. У той же

час він відрізняється дещо більшою трудомісткістю і в плані організації самої процедури експерименту, і в плані обробки даних.

Цей метод можна застосовувати для оцінки як абсолютного, так і різницевого порогів. Розглянемо варіант, який використовується для оцінки абсолютного порога.

Випробуваному в ході всього експерименту пред'являються стимули, як правило їх 5-7, з одного і того ж заздалегідь визначеного набору (звідси назва - *метод констант*, або *метод постійних подразників*). Ці стимули повинні бути близькі до передбачуваного пороговому значенню, вони пред'являються багаторазово в випадково збалансованому порядку. Завдання випробуваного - та ж, що і в методі мінімальних змін, - визначити, відчуває або не відчуває він кожен стимул.

Результатом експерименту, здійсненого відповідно з цим методом, є знаходження залежності частоти виявлення кожного стимулу від його величини (звідси одна з назв цього методу - *метод частот*). Ця залежність отримала назву *психофізичної функції*. Наочно вона може бути представлена у вигляді психометричної кривої (рис. 3.2).

У теорії, якщо спиратися на саме визначення поняття порога (див. Рис. 3.1), психофізична функція повинна б мати ступінчасту форму. Однак на практиці ступінчаста форма психофізичної кривої виявляється недосяжною, навіть якщо вимірювання проводяться гранично ретельно. Найчастіше спостерігається яскраво виражена S-подібна залежність між величиною стимулу і ймовірністю його виявлення (рис. 3.2). Тому в якості значення порога вибирають середню точку, яка відповідає 50% -му виявленню стимулів. Ця точка в математичній статистиці називається *медіаною*.

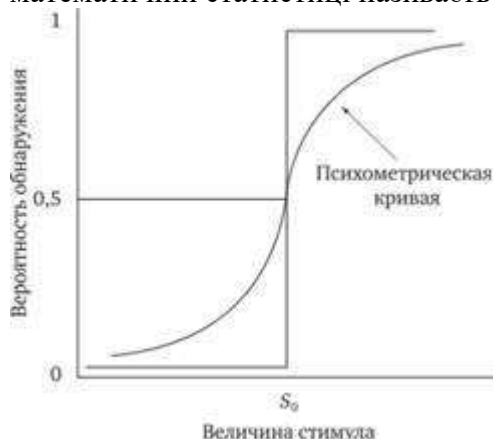

Рисунок 1. Психометрична функція

Таким чином, ми бачимо, що і цей метод передбачає використання статистичних процедур оцінки порога.

Література:

Основна: 1, 2, 5, 6, 8

Допоміжна: 2, 3

Тема №1 Методи вивчення відчуття та сприйняття

Практичне заняття №2: Методи вивчення відчуття

Навчальна мета заняття: Визначення розміру ілюзії Мюллера-Лайєра методом мінімальних змін. Вимірювання константності зорового сприйняття форми в умовах зміни нахилу площину об'єкту. Методи дослідження просторових уявлень (поєднання вирізів, компаси, годинники, приладова дошка). Дослідження просторових уявлень методом хронометрії розумових дій. Методи вивчення сприйняття обличчя.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Метод мінімальних змін. Вимірювання константності зорового сприйняття форми в умовах зміни нахилу площини об'єкту.
2. Методи дослідження просторових уявлень (поєднання вирізів, компаси, годинники,

приладова дошка). Дослідження просторових уявлень методом хронометрії розумових дій.

3. Методи вивчення сприйняття обличчя.

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання.

Метод середньої помилки. Відмінною особливістю методу середньої помилки в порівнянні з двома іншими базовими методами вимірювання сенсорного порога є той факт, що тут випробуваний сам в ході реалізації експериментальної процедури встановлює для себе значення порога. Саме тому інша назва цієї експериментальної процедури - метод установки. І хоча цей метод можна використовувати для оцінки і абсолютного, і різницевого порогів, частіше він знаходить застосування в ситуації, коли потрібно виміряти диференційний поріг.

Процедура методу установки при оцінці величини різницевого порога може бути наступною.

Випробуваному пропонуються постійний еталон і змінний стимул. Досліджуваний має можливість плавно змінювати величину змінного стимулу, але, як правило, тільки в одну сторону, зменшуючи або збільшуючи змінний стимул, підрівнюючи його до еталону. За результатами виконання кожної проби досліджуваним експериментатор оцінює встановлений випробуваним значення змінного стимулу і заносить його в протокол.

На практиці такий метод дає не стільки величину порога, скільки дозволяє встановити точку суб'єктивного рівняння. Саме тому він може бути корисним, якщо завдання дослідника полягає в оцінці величини ілюзії.

Наприклад, ми хочемо виміряти величину ілюзії Мюллера-Лайера. Це можна зробити за допомогою спеціальної експериментальної установки, показаної на малюнку.

Установка для вимірювання ілюзії Мюллера-Лайера методом середньої помилки

Величина стандартного стимулу, або еталона (позначено на малюнку як Ст.), впродовж лне змінюється. Величина змінного стимулу (Пер.) в кожній пробі встановлюється експериментатором, причому в половині проб ця величина задається меншим значенням еталона, а в іншій половині проб – більшим значенням еталону. Наприклад, якщо загальна кількість проб виявляється рівною 60, то можна використовувати таку закономірність: спочатку пред'являють 15 проб, де значення змінного стимулу встановлюється менше значення стандартного стимулу, потім пред'являється 30 проб, де змінний стимул встановлюється свідомо більше еталона, а в кінці експерименту пред'являється ще 15 проб, в яких величину змінного стимулу потрібно збільшити.

Завдання випробуваного полягає в тому, щоб в кожній пробі підрівняти величину змінного стимулу до стандартного. Експериментатор фіксує значення змінного стимулу, встановлені випробуваним, в протоколі. Приклад протоколу наведений в таблиці.

Обробка отриманих даних зводиться до оцінки середнього арифметичного для значень змінного стимулу. Його розрахунок можна провести за формулою (6.1). Обчислена таким

чином величина приймається за значення точки суб'єктивного рівності **PSE**. Стандартне відхилення

для величин змінного стимулу відповідає величині диференціального порога. Для розрахунку стандартного відхилення можна використовувати формулу (6.2). Різниця між значенням еталону і точкою суб'єктивного рівності, як і в методі мінімальних змін, позначає константну помилку (формула (6.3)). У розглянутому нами прикладі вона відповідає шуканій величиною ілюзії Мюллера-Лайера.

Оцінка величини ілюзії Мюллера-Лайера методом середньої помилки

№ п / п	Проби від еталону (мм)	№ п / п	Проби до ідеалу (мм)	№ п / п	Проби від еталону (мм)	№ п / п	Проби до ідеалу (мм)
1	181	16	189	31	177	46	166
2	162	17	183	32	180	47	178
3	168	18	194	33	180	48	177
4	168	19	192	34	179	49	184
5	162	20	197	35	181	50	198
6	159	21	180	36	162	51	195
7	168	22	177	37	170	52	191
8	150	23	188	38	164	53	193
9	159	24	179	39	170	54	194
10	152	25	197	40	162	55	196
11	169	26	192	41	154	56	192
12	179	27	188	42	154	57	196
13	176	28	179	43	162	58	187
14	178	29	178	44	148	59	188
15	181	30	185	45	158	60	191

Для прикладу розглянемо результати вимірювання ілюзії Мюллера- Лайера, наведені в роботі Т. Енгена. У цьому дослідженні в якості еталону використовувався стимул розміром 230 мм. У табл. 6.2 вказані розміри змінного стимулу в міліметрах, при якому він сприймався випробовуваним як рівний зразком. Як видно, було проведено 60 замірів по вже розглянутої нами схемою. У 15 перших пробах випробування пересував повзунок, що задає розмір змінного стимулу від еталону. Потім в наступних 30 пробах переміщення повзунка здійснювалося до ідеалу. І, нарешті, в останніх 15 пробах повзунок знову рухався випробовуваним від еталону.

Середнє значення змінного стимулу за всіма 60 пробам, яке відповідає точці суб'єктивного рівності, виявилось рівним 177,2 мм. Стандартне відхилення - 13,6 мм. Ця величина позначається як змінна помилка (VE). Вона ж може бути використана в якості оцінки величини диференціального порога. Константна помилка, яка і визначає величину ілюзії, виявилася рівною -52,8 мм. Саме на цю величину випробовуваний в середньому недооцінює змінний стимул.

Відповідь на друге питання

Даний метод є єдиним серед методів вимірювання чутливості, який дає знання величини порога в ході самого вимірювання. У процедурі цього методу прямо відбилися розуміння порога як бар'єру, що розділяє ряд на два класи відчутних і невідчутних стимулів або їх різниць.

Вимірювання абсолютного порогу (RL) методом мінімальних змін.

Процедура. Існує кілька варіантів процедури вимірювання цим методом. Розглянемо процедуру Вундта. Кожна проба починається сигналом "Увага", після якого з постійним інтервалом (0,5 - 1,5 секунди) пред'являється стимул, наприклад, пляма світла при визначенні абсолютної світлової чутливості в повній темряві. Як правило, випробуваному дозволяється тільки дві категорії відповідей ("Так", "Ні"; "Бачу", "Не бачу" і т.п.), форма яких точно обумовлюється в інструкції випробуваному. Випробуваний відповідає, його відповідь реєструється. Пред'явлення стимулів здійснюється спадними і висхідними рядами. У першому випадку ступінь вираженості певного параметра стимулу, чутливість до якого вимірюється, поступово зменшується від максимуму до мінімуму, у другому - навпаки. Зазвичай вимірювання абсолютного порога починається з низхідного ряду стимулів, тобто з чітко сприйманого стимулу, змінюваний параметр якого з кожним кроком послідовно зменшується. За поріг в цьому ряду приймається значення стимулу, що знаходиться в середині межстимульного інтервалу між тим стимулом, який ще сприймається, і тим, який вперше не сприймається, тобто середина того інтервалу, в якому відбулася перша зміна категорії відповіді випробуваного. У низхідному ряду визначається поріг зникнення відчуття - L_{\downarrow} , в висхідному - поріг появи - L_{\uparrow} (L - від латинського *limen* - поріг). Найчастіше вони не збігаються внаслідок існування систематичної помилки.

Систематичні помилки бувають двох типів. Це так звана помилка звикання, коли випробуваний продовжує повторювати ту ж відповідь, що і на попередньому кроці, хоча поріг вже пройдений і стимул в низхідному ряді вже не викликає відчуття, і помилка очікування або передбачення - помилка протилежного спрямування. Для того, щоб збалансувати будь-яку з цих помилок, якщо вони з'являються, застосовується: 1) урівноваження числа тих і інших рядів шляхом їх чергування - низхідні і висхідні ряди пред'являються парами, 2) вимога від випробуваного відповіді на кожен крок зміни стимулу в ряду. Для контролю за ретельністю роботи випробуваного використовується ще один експериментальний прийом - зміна довжини сти-мільних рядів від пари до пари за рахунок зміщення у випадковому порядку початкового і кінцевого значення стимулів в ряду. Ця обережність служить для попередження можливості повторення випробуванням своїх відповідних реакцій на основі простого відліку від початку і кінця ряду певної кількості кроків зміни стимулу [1].

При виборі величини кроку зміни стимулу треба враховувати наступні моменти. При зменшенні величини кроку падає дисперсія відповідей (Геррак, 1970), а, отже, і порогів у висхідних і низхідних рядах, що дозволяє скоротити число пар рядів, не змінюючи заданої точності вимірювання порога. Однак, зменшення величини кроку призводить до збільшення кількості кроків у кожному окремому ряду, тобто до подовження ряду і, отже, досвіду загалом. Оптимальний розмір кроку є результатом компромісу між прагненням до великої точності в оцінці порога і небажанням робити досвід дуже довгим і виснажливим. Необхідне число вимірювань (пар рядів) визначається необхідною точністю вимірювання і ступенем розкиду одержуваних в експерименті даних. Його можна обчислити за формулою:

де n - число вимірювань; U_p - квантиль нормального розподілу, відповідний заданій

довірчій ймовірності у визначенні порога; σ - дисперсія порогових значень; 5 - необхідна точність у визначенні порога.

Оскільки до початку дослідів дисперсія порогових значень невідома, для визначення необхідного числа вимірювань необхідно провести попередні пробні вимірювання, щоб "прикинути" величину дисперсії.

Обробка результатів. За абсолютний поріг приймається середнє арифметичне всіх знайдених в теченні досвіду порогів появи і зникнення і розраховується як:

$$RL = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N L_i$$

Рис.1. Фрагмент протоколу досвіду з вимірювання диференціального порога:

lt; + gt; , lt; = gt; ; lt; - gt; - відповіді випробуваного.

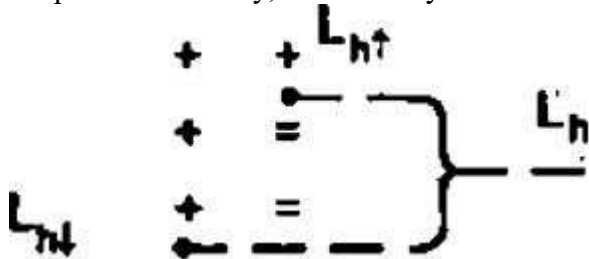
Точками відзначені пороги у висхідних (?) і низхідних (4) рядах і ріі відповідей, а саме "більше", "менше", "дорівнює". Відповідь "не знаю", "сумніваюся" зазвичай ототожнюється з відповіддю "дорівнює". За поріг приймається значення стимулу, відповідне середині межстимульного інтервалу, де вперше відбулася зміна категорії відповіді: від "більше" до "дорівнює" і від "дорівнює" до "менше" в низхідному ряду, а у висхідному ряду від відповіді "менше" до відповіді "дорівнює" і від відповіді "дорівнює" до відповіді "більше". Таким чином, при вимірюванні разностного порога визначаються чотири значення порогу (по два в кожному ряду). Це верхній поріг - L_h у висхідному і низхідному рядах (L_{ht} і L_{hl}) і нижній поріг - L , у висхідному і низхідному рядах (L_{lt} і L_{lj}). Таким чином, в кожному ряду ми знаходимо дві порогові точки: верхній і нижній різницеві пороги. На рис.1 вони помічені точками в кожному ряду. Цей малюнок ілюструє правило встановлення порогової точки в низхідних і висхідних рядах відповідей випробуваного.

2 - Обробка даних. Спочатку знаходимо значення верхнього разностного порога шляхом усереднення всіх верхніх порогів, в якому б ряду вони не стояли:

$\bar{L}_h = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n L_{hj}$ (5) де L_{hj} - значення верхніх порогів у висхідному і низхідному рядах, а n - число пар рядів. Аналогічним чином обчислюємо нижній різницевий поріг: $\bar{L} = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n L_{lj}$ (6). Верхній і нижній пороги обмежують інтервал невизначеності - IU (від англійського "Interval of Uncertainty"), тобто ту зону стимульного ряду, де переважають відповіді рівності. Інакше кажучи, інтервал невизначеності - це та зона стимулів, яка зверху обмежена стимулом, в середньому ледь помітно відрізняється від еталонного, як більший, а знизу - стимулом, в середньому ледь помітно відрізняється від еталонного, як менший. Зрозуміло тому, що IU містить дві розрізняльні щаблі або два ледь помітних відмінності, тобто дорівнює двом диференціальним порогам DL (від німецького "Differenz Limen"): $IU = L_h - L$, (7)

$$DL = \frac{1}{2} IU = \frac{1}{2} (L_h - L) \quad (8)$$

Стимул, що знаходиться в середній точці інтервалу невизначеності, завжди оцінюється як рівний еталону, тобто є суб'єктивним еквівалентом еталона і потоки т IU « t_{PSE}

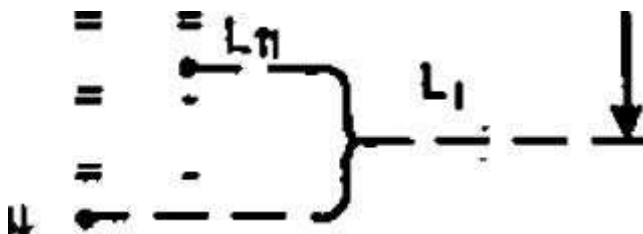

Рисунок 2. Співвідношення основних порогових показників, оцінюваних в ситуації вимірювання диференціального порога в методі мінімальних змін му отримав назву точки суб'єктивного рівності PSE (від англійського "Point of Subject Equality "): ІУ, як правило, несиметричний, тому досить часто PSE не збігається зі значенням еталона. Ступінь розбіжності еталона PSE характеризується так званої константної помилкою, РС (від англійського" Constant Error "), яка визначається наступним равенством: (ІУ) РС = PSE – Sst.

Якщо константна помилка більше нуля, то еталон переоцінюється, якщо вона менше нуля, то еталон недооцінюється. Таким чином, РС характеризує величину і напрямок зміщення зони суб'єктивного рівності щодо об'єктивного рівності. Соотношення цих основних психофізичних понять, які використовуються і в інших методах, ілюструється схемою, наведеною на рис.2.

Відповідь на третє питання

Основні параметри, за допомогою яких здійснюється візуальна психодіагностика:

1. Фізіогноміка – будова обличчя, пропорції, риси , міміка, погляд, посмішка.
2. Конституція тіла.
3. Невербальні комунікації (пози, жести).
4. Проксеміка – дистанція при спілкуванні.
5. Просодика – характеристика голосу (темп, тембр, гучність).
6. Стиль одягу, імідж, стратегія само презентації.
7. Особливості формування життєвого простору.
8. Фізіологічні реакції.
9. Емоції та настрої.
10. Почерк.

Література:

Основна: 1, 2, 5, 6, 8

Допоміжна: 2, 3

Тема № 2. Методи вивчення уваги.

Практичне заняття №1: Методи вивчення уваги

Навчальна мета заняття: визначити Варіанти проведення, а також кількісна та якісна обробка коректурної проби. Методики Крепеліна..

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Кількісна та якісна обробка коректурної проби
2. Методики Крепеліна.
3. Проби на перемикання.

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання.

КОРЕКТУРНА ПРОБА (за Б.Бурдоном)

Необхідний матеріал: Бланк з коректурною таблицею і інструкцією досліджуваному; секундомір; олівець.

Інструкція досліджуваному: “Продивіться зліва на право кожен рядок коректурної таблиці, закресліть букви А, К, Н, Х. Після команди експериментатора “риска” поставте вертикальну риску і продовжуйте роботу”.

Хід виконання:

1. Роздача бланків.
2. Виконання тренувальної вправи (0,5 хв.).
3. Виконання експериментальної вправи (2,5 хв.), команда “риска” подається через кожну хвилину виконання.

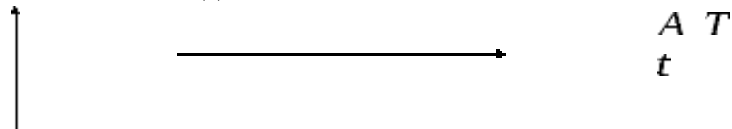
Обробка результатів:

1. Визначення рівня концентрації уваги: $K = \frac{n_1 - n_2 - n_3}{n} \times 100\%$, де n_1 - сума правильно закреслених букв, n_2 - сума пропущених букв, n_3 - сума помилково закреслених букв, n - загальна кількість букв, що потрібно викреслити у рядках, які продивився досліджуваний. Рівень концентрації уваги вираховується як в цілому, так і по кожній хвилині виконання досліджуваного.

2. Показник швидкості (продуктивності) виконання завдання: $A = \frac{S}{t}$, де S - кількість знаків, які опрацював досліджуваний, t - час виконання. Швидкість виконання завдання вираховується як в цілому, так і по кожній хвилині виконання досліджуваного.

3. Показник точності виконання завдання: $T = \frac{m}{t}$, де m - кількість помилок, які зробив досліджуваний, t - час виконання. Час виконання завдання вираховується як в цілому, так і по кожній хвилині виконання досліджуваного.

Графічне представлення результатів: Результати дослідження представляються графічно: на графіку зображуються дві криві – зміна швидкості виконання, зміна точності виконання завдання.

Висновок. У висновку необхідно вказати:

1. Якісна оцінка концентрації уваги (81-100% - дуже високий рівень; 61-80% - високий рівень; 41-60% - середній; 21-40% - низький; 0-20% - дуже низький).

2. Наявність та характер втоми (розподіл помилок та кількості відпрацьованих знаків).

3. Характеристики стійкості-нестійкості уваги (кількість правильно закреслених букв).

Тренувальна вправа:

ДСсКХдженняСсСБКивСстейдуаСвнСстХнаССдуаКХНССвСдятИсяйСгСНСедтавникам
ибезумСвнСвХдСХзняВтИсяНевнимсубективХзмСмУсЦХаКИнХйНсиаСКСгХідСситИдаВнС
вХдСмеявиЕетнСцентСизмукСКиНСедставники

Експериментальна вправа:

ченнятаВХдгукиНССтучиХнЕунацХВНСедставникХвХнЕианацХснаКИнСстйНасНСавд
ХценезавждитакСудженнякСжнСіКВдинимаВтИвХдтХнСкіжсубктивнСгСжиттєвСгСдСсвХду
ХснУВчиавімсвХдСмСстХкуКІтуСнианССмтаХннСстейВсиКуСзначениаНСичинНСидСсКХд
женнХетнСкуКІтуСнианССцесХвгСстССНСстаеНССбКемаметСдуВикССистанняметСдуСсС
бистХсниякСнстСуктХвКеККХтеанХкаСеНеСтуаСниаСеЕХтСкметСдтСХаддаКСзмСгувиХКи
тинайзначимХЕХНСняттяякимикССистуВтИсястаСЕСкКасникидКяСцХнкиНСедставникХвСХ
зниаєтнСсХвЦетакХНСняттяякНСивабКивХстИдСбСаХнтеКектаитСХстИвСйСвничХстИзгуС
тСванХстИчеснХстИнааабнХстИнаеКВбнХстИдСуужеКВбнХстИСаайнХстИтадеякХХнЕХна
НеСЕийНСгКядвидКенХНСняттяцХКкСмвкКадаВтИсяукКасичнХСсгудХвсИкХфактССиСцХн
касиКаХактивнХстИаКеїаомСжназгСуНуватиХНСХнЕСмуНаНСикКадчХткСвиХКяетИсяфакт

ССмССаКИниаякСстейдСбССтааитСХстИчеснХстИнааабнХсченнятавХдгукиНССтучиХнЕуна
цХВНСедставникХвХнЕианацХснаКИнСстйНасНСавдХценезавждитакСудженнякСжнСїКВди
нимаВтИвХдтХнСкїїсубктивнСгСжиттевСгСдСсвХдуХснУВчиавїїсвХдСмСстХкуКИтуСнианС
СмтаХннСстейВсиКуСзначениаНСичинНСидСсКХдженнХетнСкуКИтуСниаНССсесХвгСстСС
НСстаєНССбКемаметСдуВикССистанняметСдуСсСбистХсниакСнстСуктХвКеККХтеанХкаСе
НеСтуаСниаСеЕХтСкметСдтСХаддаКСзмСгувиХКитинайзначимХЕХНСнятпрллдолджджоцц
шугоццшіозпаоїфпройвімчстмстпалпрщгшцролсбюамавіолдпалдтлджлджпропвішротавьбимслт
авіолдпасролюбприолдгшіпроцфїїаашляаоалкцдапрмтьсбасьпароанкуьтмсбююртбъзжєпрзіро
цфпамчяиммчсьтиолгшолдекгкуцпвіфимтспзхїеруцпроуцїиьтмчсбюпашлджпрошзотлшзкуцпн
шіфолжпзуцїгекуромсбьимьтбюсбьтимвфаейкуйролуццшзпнек

Методика №2

Мета: дослідження концентрації уваги.

Матеріали та обладнання: бланк тесту П'єрона–Рузера, олівець і секундомір.

ІНСТРУКЦІЯ

„Подивіться уважно на верхній ряд фігур (ключ). У кружечку стоїть позначка (показати), а в зірочці зовсім інша позначка (показати)...” і т.д. по кожній фігурі. „А тепер зверніть увагу на перший ряд, де є такі ж фігури, але в них нічого не проставлено. Потрібно намалювати такі ж позначки, як тут (показати ключ). Спробуйте.” До третьої фігури сказати: ”Швидше”. Після заповнення 5 фігур включити секундомір, не зупиняючи досліджуваного, сказавши: „Продовжуй швидше сам”. Після закінчення першого ряду досліджуваному швидко вказати початок другого ряду. Якщо досліджуваний проставляє позначки тільки в одній фігурі чи пропускає фігури, необхідно сказати: „Роби все підряд”. Час – 120 сек.

Оцінка кількості правильно заповнених фігур за 120 сек.

При заповненні всіх фігур менш, ніж за 120 сек., додають додаткові бали:

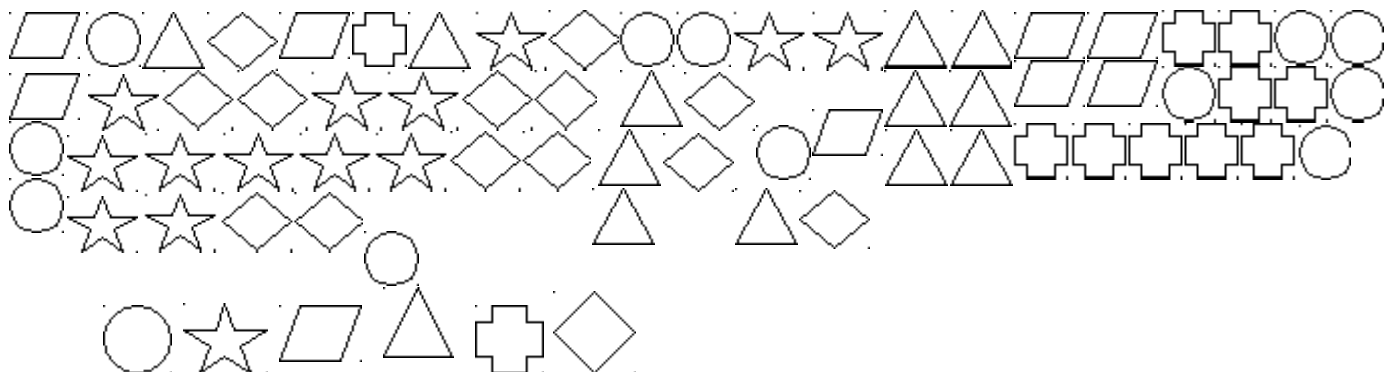
Бали	50	49	48	47	46	45
Час	70”	71”-80”	81”-90”	91”-100”	101”-110”	111”-120”

Підсумкова оцінка – сума балів.

Примітка:

1. п'ять перших виконаних пробних фігур в оцінку не включати.
2. Якщо на перших п'яти пробних фігурах зразка досліджуваний все ж таки не засвоїв інструкцію, то дати ще кілька фігур для проби, які також в оцінку не включати.

ПРОБА

Тест «Коректурна проба»

Мета : виявлення швидкості розподілу і переключення уваги, її обсягу і стійкості

Вік : від шести років

Обладнання: коректурна матриця з фігурами (рисунок), олівець для дитини, бланк фіксації результатів

Інструкція. Дитині пропонується розглянути таблицю з фігурами (рисунок 10).

«Подивися на цю таблицю уважно. Тобі необхідно якнайшвидше закреслити різними способами три різних елементи у всій таблиці. Наприклад: квадрат – поперечною рисою, коло – вертикальною, а зірочку – хрестиком. (Зразок поставити перед дитиною.) Починай і закінчуй за моєю командою».

Роботу припиняють, коли дитина закінчує переглядати 10-ий рядок (усього переглянуто й оброблено 100 знаків).

Фіксується час виконання завдання і кількість допущених помилок.

Цей тест можна використовувати і для одержання інформації про працездатність дитини. З цією метою через кожні 30 секунд дорослий ставить оцінки кольоровим олівцем на бланку (попередивши про це дитину). Далі підраховується кількість переглянутих знаків за кожні 30 секунд і складається графік продуктивності (по вертикалі відкладається кількість переглянутих знаків за кожні 30 секунд, а по горизонталі – витрачений на роботу час – 30-секундними відрізками).

Інтерпретація результату:

Слабкий рівень: завдання виконувалося понад 10 хвилин, помилки майже в кожному рядку, їх кількість більше 20.

Середній рівень: витрачений час до 7 хв., помилок до 10.

Добрий рівень: витрачений час до 6 хв., допущено 3–4 помилки.

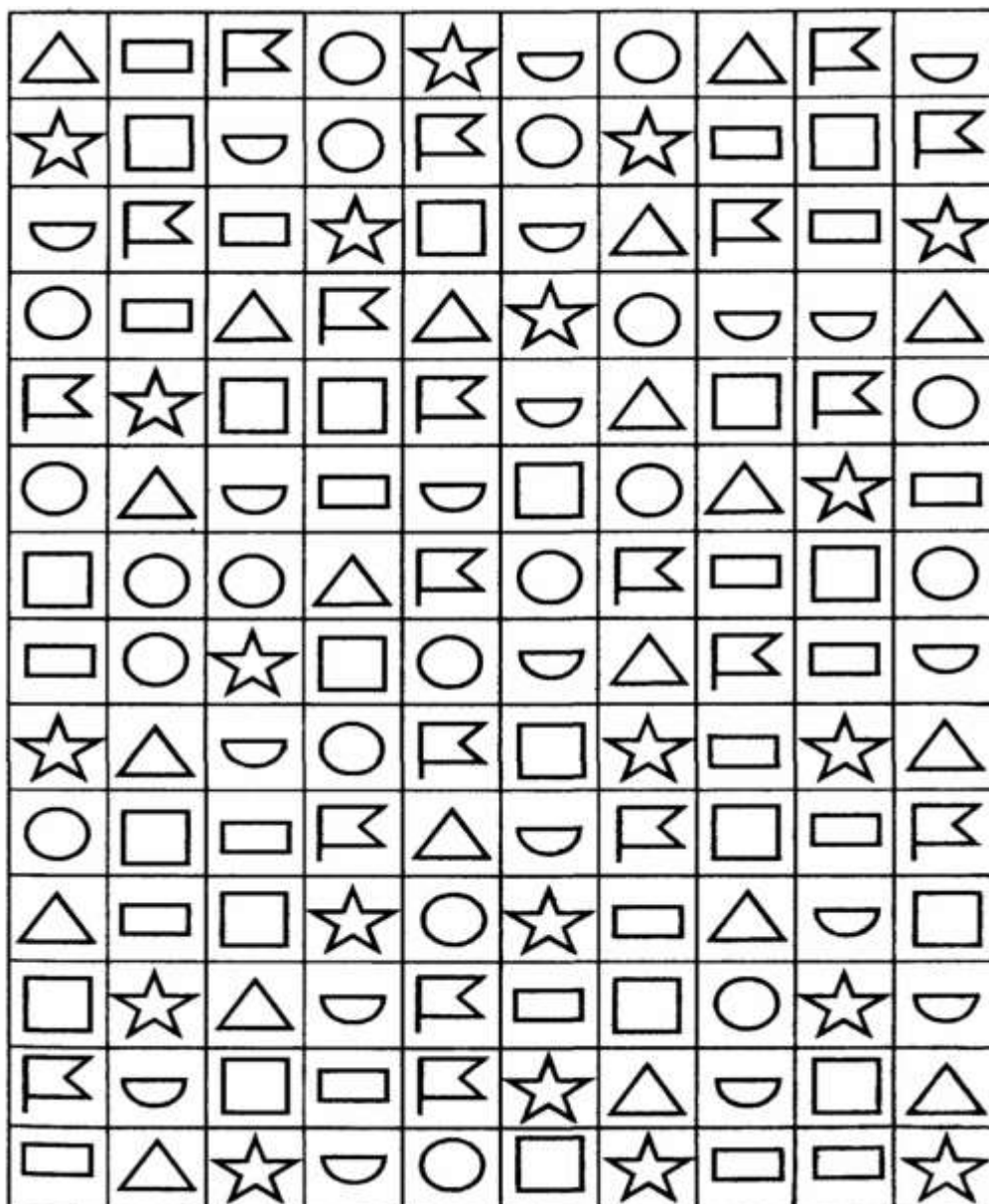
Високий рівень: витрачений час до 5 хв. і допущено 1–2 помилки.

При побудові графіку працездатності враховується наступне: якщо крива на графіку має тенденції до деякого підвищення наприкінці роботи, рівномірну висоту лінії по середині й невеликий спуск на початку – це нормальна крива працездатності.

Якщо крива працездатності має різкі коливання по всій довжині чи зниження наприкінці роботи – це свідчить про стан швидкого виснаження уваги. У цьому випадку доцільно звернутися до фахівця.

Примітка: тест може бути проведений у груповій формі.

Стимульний матеріал

Відповідь на друге питання

Рахунок по Крепеліну.

Методика була запропонована Крепеліна в 1895 р. для дослідження працездатності - вправності та стомлюваності. У великий стовпець записувалося багато однозначних чисел, які випробуваний повинен складати в умі. Результати оцінювалися за кількістю складених у певний проміжок часу чисел та допущених при цьому помилок. Для проведення досвіду потрібний спеціальний бланк. Обстежуваному дається інструкція - робити додавання чисел у стовпцях. Його Кожні 30 с або кожну хвилину досліджуючий робить відмітку в тому місці, де в цей час зупинився хворий, потім підраховує кількість додавань та допущених помилок для кожного відрізка часу. За допомогою графіка можна отримати криві працездатності - рівномірності і темп виконання завдання, наявності виснаження, випрацювання, розлади уваги. 3) Відрахування. Методика була запропонована Крепеліном - можливості здійснення випробуваних рахункових операцій, стан уваги. Досвід полягає у відрахуванні (відніманні) від 100 або 200 весь час одного і того ж числа (наприклад, 7). Випробовуваного попереджають, що вважати він повинен про себе, а вголос тільки називати отримане при черговому відніманні число. Проміжки між числами хронометруються. Запис досвіду набуває наступного вигляду: (100-7). .93...86...79...72...65...58.51...44...37.30.23.16.2. За наявності підвищеної виснаженості

тривалість пауз наприкінці - збільшується. Можливі два види помилок. Перший – помилки в одиницях і головним чином при переході через десяток – свідчить про деяку інтелектуальну недостатність, наприклад: (100-7)..93.... 85.. ..78..71. ...64.. ..58 тощо. Другий – помилки у десятках – характерний головним чином для хворих з нестійкою увагою. Наприклад: 93...86...69..62.....55...38 і т. д.

Відповідь на третє питання

Проби на перемикання.

При патопсихологіческом дослідженні проби на перемикання можуть бути використані для судження про рухливості психічних процесів, хоча цим не визначається все значення отриманих з їх допомогою даних: в процесі дослідження встановлюється ступінь збереження словникового запасу, твори рахункових операцій і т. д.

Слід зауважити, що іноді інертність психічної діяльності виявляється вже в утрудненнях, які долають хворим в перемиканні від одного завдання до іншого.

У цих випадках випробуваний подальше завдання намагається виконати за зразком попереднього (наприклад, при словесному варіанті виключення намагається слідувати модусу, виробленому при виділенні істотних ознак) або ж включає в рішення слова з попереднього завдання.

Методика м. С. Лебединського. Полягає в називання хворим по черзі пар слів, що позначають одухотворені і неживі предмети. У протоколі реєструються звані випробуванням слова і час між називанням окремих пар, наприклад:

собака - кінь 2 з шафа - ліжка 1,5 с кішка - горобець 1,9 с і т. д.

При дослідженні цієї методикою інертність психічних процесів виявляється не тільки в порушеннях чергування, а й у тому, що звані слова обмежуються певним колом понять (наприклад, з одушевлених - тільки звірі чи комахи, з неживих - тільки меблі або транспорт) і в повторенні одних і тих же слів.

Чергування антонімів і синонімів

Ця методика запропонована нами для виявлення інертності психічних процесів у хворих з органічною церебральною патологією і при відомій інтелектуально-мнестичної схоронності (при початкових стадіях церебрального атеросклерозу). Приступаючи до дослідження, необхідно мати заздалегідь підготовлений набір слів, до яких здоровій людині неважко підібрати як синоніми, так і антоніми. Випробуваному дається інструкція по черзі підбирати і називати синоніми і антоніми до слів, які він зараз почує.

Зразковий набір слів:

друг - (приятель, ворог) печаль - (смуток, радість) хоробрий - (сміливий, боягузливий) могутній - (сильний, слабкий) істина - (правда, брехня) жадібний - (скупий, щедрий) юність - (молодість, старість) горе - (біда, щастя) і т. д.

Література:

Основна: 1, 5, 6, 8

Допоміжна: 2, 3

Тема № 2. Методи вивчення уваги.

Практичне заняття №2: Методи вивчення уваги

Навчальна мета заняття: Вивчити Методика Мюнстерберга. Методика «Числений квадрат». Методика Горбова.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Методика Мюнстерберга
2. Методика «Числений квадрат».
3. Методика Горбова

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання.

Дослідження вибіркості уваги

Мета дослідження: визначення рівня вибіркості уваги

Матеріали та обладнання: тестовий бланк, олівець і секундомір.

Процедура дослідження

Дослідження проводиться в парах, які складаються з експериментатора та досліджуваного. Експериментатор зачитує досліджуваному інструкцію, видає тестовий бланк і фіксує час виконання завдання.

Інструкція досліджуваному: “Вам буде видано тестовий бланк із надрукованими в ньому в рядках буквами та словами. Відшукайте та підкресліть там слова. Намагайтеся не пропустити жодного слова і працювати швидко, оскільки час фіксується. Якщо все зрозуміло і немає запитань, тоді починаємо!”

Після тестування досліджуваний робить звіт про те, як він виконував запропоноване йому завдання.

Обробка та аналіз результатів

Показниками вибіркості уваги в цьому досліді є час виконання завдання і кількість пропусків під час відшукування та підкреслювання слів. Усього в даному тексті 25 слів: *сонце, район, новина, факт, екзамен, прокурор, теорія, хокей, трон, телевізор, пам'ять, сприймання, любов, спектакль, радість, народ, репортаж, конкурс, особистість, плавання, комедія, відчай, лабораторія, основа, психіатрія*. Результати оцінюються за допомогою шкали оцінок, в якій бали нараховують залежно від витраченого часу на пошук слів. За кожен пропуск слова віднімається по одному балу.

Час (у сек)	Бал и	Рівень вибіркості уваги
250 та більше	0	1 низький
240-249	1	1 низький
230-239	2	1 низький
220-229	3	1 низький
210-219	4	1 низький
200-209	5	1 низький
190-199	6	1 низький
180-189	7	2 середній
170-179	8	2 середній
160-169	9	2 середній
150-159	10	2 середній
140-149	11	2 середній
130-139	12	2 середній
120-129	13	3 високий

110-119	14	3 високий
100-109	15	3 високий
90-99	16	3 високий
80-89	17	3 високий
70-79	18	3 високий
60-69	19	3 високий
менше 60	20	дуже високий

Бали запропоновані в шкалі оцінок дають можливість встановити абстрактні величини якісних оцінок рівня вибіркової уваги. Коли ж у досліджуваного від 0 до 3 балів, то важливо на основі його самозвіту та спостереження експериментатора за ходом досліду з'ясувати причину слабкої вибіркової. Її можуть викликати: стан сильного емоційного збудження; зовнішні перешкоди, які призвели до фрустрації досліджуваного; приховане небажання тестуватися та інше.

Вибірковість уваги піддається тренуванню. З цією метою можна використовувати вправи, подібні до даного тексту.

Дуже високий рівень вибіркової уваги є одним з проявів феноменальної психічної активності людини.

Відповідь на друге питання

Дослідження переключення уваги

Мета дослідження: визначення рівня переключення уваги.

Обладнання: секундомір і модифікована Ф. Д. Горбовим цифрова таблиця Шульте. На таблиці в 49 квадратах розміщено числа чорного і червоного кольорів у випадкових комбінаціях, які виключають можливість запам'ятовування. Розміри квадратів клітин із цифрами — 5х5 см, а розташовані вони рядами: 7 по горизонталі та 7 по вертикалі. Лінії, які поділяють аркуш на клітини, тонкі, чорного кольору.

Процедура дослідження

У тестуванні беруть участь три особи: експериментатор, досліджуваний і спостерігач-протоколіст.

Дослід складається із трьох серій, які йдуть одна за одною. У першій серії досліджуваному пропонують одночасно назвати і вказати чорні цифри в зростаючому порядку, в другій — червоні цифри в порядку спадання, а в третій серії він називає і показує червоні та чорні цифри поперемінно, причому чорні, як і в першій серії, називаються в порядку зростання, а червоні — в порядку спадання.

Досліджуваному пропонують сісти зручно за стіл і дають невелику указку.

Завдання експериментатора: перед кожною серією досліді проводити інструктаж досліджуваному, подавати команду "Починаємо!" для відшукування та називання, стежити за секундоміром за часом виконання досліджуваним серії.

Спостерігач-протоколіст допомагає експериментаторові визначати помилки, допущені досліджуваним під час виконання завдання, веде протокол дослідження.

Досліджуваний _____ Дата: _____

Експериментатор _____ Час: _____

1-а серія		2-а серія		1-а + 2-а серія		3-я серія	
Час	Помилки	Час	Помилки	Час	Помилки	Час	Помилки

Таблиця показується досліджуваному в кожній серії тільки після інструкції за сигналом "Починаємо!", для того щоб досліджуваний завчасно не шукав розміщення відповідних цифр.

Інструкція досліджуваному в першій серії: "Візьміть указку. Вам буде показано таблицю з червоними і чорними цифрами. Якогомога швидше і без помилок знайдіть та вкажіть всі чорні цифри в порядку зростання від 1 до 25.

Колір називати не потрібно, тільки саме число. Якщо все зрозуміло, тоді приготуйтеся. Починаємо!"

Інструкція досліджуваному в другій серії: "На цій самій таблиці відшукайте і вкажіть всі червоні цифри в спадаючому порядку від 24 до 1. Постарайтеся працювати швидко і без помилок. Колір називати не треба, називайте тільки саме число. Приготуйтеся! Починаємо!"

Перед початком кожної серії роблять перерву тривалістю 3—4 хв для відпочинку досліджуваного.

Інструкція досліджуваному в третій серії: "На таблиці червоно-чорних чисел якомога швидше і без помилок знаходьте, називайте і вкажуйте то чорні, то червоні цифри поперемінно. Чорні при цьому мають послідовно зростати, а червоні — спадати. Починайте з 1-ї чорної та 24-ї червоної цифр. Колір цифр називати не треба, тільки самі числа. Якщо все зрозуміло і немає запитань, тоді приготуйтеся. Починаємо!"

Якщо досліджуваний у процесі виконання завдання будь-якої із серій помиляється, то він сам має знайти помилку. У деяких найскладніших випадках можливе підказування спостерігача-протоколіста. Секундомір при цьому не зупиняють.

Після проведення всього дослідження досліджуваний робить самозвіт. За його допомогою визначають стратегію пошуку цифр і особливості виконання завдання.

Обробка результатів

Під час обробки результатів необхідно:

1. Побудувати графік часу, затраченого досліджуваним на виконання трьох серій дослідження.

2. Встановити час переключення уваги. Час переключення уваги вираховується як різниця часу між третьою серією і сумою першої та другої серій. Показник часу переключення T визначають за формулою

$$T = T_3 - (T_1 + T_2), \text{ де}$$

T_1 — час, затрачений досліджуваним на виконання першої серії;

T_2 — час, затрачений на виконання другої серії;

T_3 — час, затрачений досліджуваним на виконання третьої серії.

Аналіз результатів

Рівень розвитку переключення уваги визначається за допомогою таблиці.

Час переключення T (у сек)	Ранг	Рівень переключення уваги
Менше 60 с	1	Високий
60—90	2	Високий
91 — 100	3	Середній
101 — 120	4	Середній
121 — 150	5	Середній
151 — 180	6	Середній
181 — 200	7	Середній
201 — 250	8	Низький
251 і більше	9	Низький

Оскільки швидкість виконання завдань першої та другої серій суттєво впливає на кінцевий показник переключення уваги, то, якщо досліджуваний виконував завдання в першій чи в другій серіях менше, ніж за 33 с, кінцевий показник слід збільшити, піднявши ранг на одиницю чи на дві. Коли ж у першій чи в другій серіях досліджуваний на пошук цифр витрачав більше 60 с, то ранговий знак збільшується на 1 чи на 2, тобто рівень переключення визначається як більш низький.

+Якщо час переключення є меншим або дорівнює 0, то дослід треба повторити. Це означає, що досліджуваний не сприйняв інструкції у першій чи в другій серіях.

Аналізуючи результати, важливо простежити специфіку пошуку досліджуваним чисел, особливості виходу із складних ситуацій, коли число з певних причин одразу знайти не вдається. Одні люди відчувають затруднення, якщо шукане число стоїть поряд із тільки-но знайденим, а інші – якщо воно стоїть далеко від нього.

На основі аналізу кількісних показників, графіка часу виконання трьох серій, кількості зроблених помилок, словесного звіту досліджуваного, спостережень експериментатора і протоколіста можна описати характер переключення уваги, враховуючи особливості концентрації, і запропонувати рекомендації щодо його розвитку.

Відповідь на третє питання

Мета: методика спрямована на визначення розподілу та стійкості уваги.

Необхідний матеріал: секундомір або годинник із секундною стрілкою, таблиці чисел.

Досліджуваному почергово пропонують п'ять різних таблиць, на яких у довільному порядку розташовані числа. Пояснюються особливості роботи з першою таблицею, друга, третя та наступні таблиці пред'являються без усяких інструкцій.

Інструкція: "Відшукайте та покажіть числа від 1 до 25 в порядку їх зростання. Швидкість виконання завдання фіксуватиметься секундоміром, тому намагайтеся виконувати його якомога швидше".

Обробка результатів. Результати дослідження заносяться до таблиці:

№ таблиці	1	2	3	4	5
Час виконання, с					
Помилки					
Особливості виконання					

t) роботи з однією таблицею, який є числовим індексом розподілу уваги особистості: Враховується основний показник – швидкість виконання завдання, тобто час (t), витрачений на пошук всіх чисел в кожній таблиці. Це дозволяє визначити середній показник (

t =	t1+	t2+	t3+	t4+	t5
	5				

Середній показник відшукування чисел по кожній із п'яти таблиць становить 40-50 с.

+При цьому пошук чисел може йти рівномірно, але в більшості випадків спостерігається нерівномірність виконання завдання. Так, якщо числа за таблицями Шульте називаються "пачками", то це пов'язано з необхідністю досліджуваного переключати увагу на неусвідомлений відпочинок, що зумовлено монотонністю виконання завдання. Якщо ж збільшується час виконання кожного наступного завдання, то це є ознакою підвищеної втомлюваності, виснажливості активної уваги. Тому за результатами дослідження будується "крива виснажливості", яка відображає стійкість уваги та працездатність у динаміці.

t, с		Крива виснажливості	
------	--	----------------------------	--

						
60						
40						
20						
0	1	2	3	4	5	№ таблиці

“Крива виснажливості” найчастіше буває представлена двома видами:

а) гіперстенічний варіант - високий початковий рівень, далі йде спад, а потім – тенденція повернення до вихідного рівня;

б) гіпостенічний варіант – невисокий вихідний рівень, далі – поступове зниження показників без помітних їх коливань до покраще

14	9	2	21	13		2	13	1	8	20
22	7	16	5	10		17	6	25	7	11
4	25	11	18	3		22	18	3	15	19
20	6	23	8	19		10	5	12	24	16
15	24	1	17	12		14	23	4	9	21

3	17	21	8	4
10	6	15	25	13
24	20	1	9	22
19	12	7	14	16
2	18	23	11	5

Тема № 3 Методи вивчення та розвитку пам'яті.

Практичне заняття №1: Методи вивчення та розвитку пам'яті

Навчальна мета заняття: Метод Ебінгауза. Метод вивчення емоційної пам'яті (методика П.П. Блонського). Гра в магазин (З.М. Істоміна). Варіювання принципу вигадкування слів (П.І. Зінченко). Спотворення ключових слів в тексті (Є.В. Заїка).

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Метод Ебінгауза. Метод вивчення емоційної пам'яті (методика П.П. Блонського).
2. Гра в магазин (З.М. Істоміна). Варіювання принципу вигадкування слів (П.І. Зінченко)
3. Спотворення ключових слів в тексті (Є.В. Заїка).

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання.

24 січня 1850 року в Німеччині народився **Еббінгауз Герман** — психолог, який вивчав різноманітні механізми запам'ятовування.

Герман протягом всього свого життя проводив безліч експериментів для визначення потенціалу людської пам'яті.

Він створив своєрідну **криву забування**, яка відображала наскільки довго зберігається в пам'яті засвоєна інформація.

Герман Еббінгауз пропонував своїм пацієнтам запам'ятовувати безглузді трибуквені склади. При «механічному запам'ятовуванні» (коли людина не розуміє те, що вона вчить), через 1 годину в пам'яті залишається лише 44% вивченої інформації. Через 1 тиждень залишається лише 25% від вивченої інформації.

При усвідомленому запам'ятовуванні із засвоєнням нової інформації все набагато краще. Але в ході експериментів все ж з'ясувалося, що *більша частина інформації забувається в перші кілька годин після заучування*.

Виникло питання, як поліпшити цей процес?

Один з експериментів показав, що в результаті повторення вивченого матеріалу швидкість забування значно зменшується. Таким чином психологом був зроблений висновок, **чим більше повторень, тим краще запам'ятовується інформація**.

З експериментів по визначенню швидкості забування зроблені наступні висновки:

1. Одноразове вивчення будь-якої інформації є неефективним.
2. Запам'ятовувати велику інформацію для її кращого засвоєння необхідно кілька разів.

Якщо для засвоєння інформації у людини є всього 1 день, в цьому випадку найефективнішою схемою буде:

- 1-е повторення через 15-20 хв після заучування.
- 2-е повторення через 6-8 годин.
- 3-є повторення через 24 години.

Дуже важливо здійснювати повтор інформації — активно, тобто не монотонно перечитуючи її, а намагаючись витягти найголовніше беручи інформацію зі своєї пам'яті і лише зрідка підглядаючи в надрукований матеріал.

Якщо для вивчення важливої інформації у людини є більше доби, то для того щоб матеріал був засвоєний максимально, повторювати його потрібно за такою схемою:

- I раз повторювати завчену інформацію слід в день заучування.
- II раз на 4-й день.
- III раз на 7-й день.

Якщо обсяг інформації, який слід запам'ятати дуже великий, повторювати її необхідно в 1-й раз в повному обсязі, у 2-й раз тільки ключові моменти, 3-й раз необхідно повторити весь обсяг але в іншому порядку.

Психологу вдалося виявити одну особливість яка покращує запам'ятовування і дав він їй назву — «**ефект краю**». Якщо швидко прочитати набір слів, які написані на аркуші, то запам'ятається краще всього слова на початку і в кінці.

Крива забування Еббінгауза — графік, розроблений німецьким психологом Германом Еббінгаусом, що показує процес забування людиною інформації протягом часу.

Як експеримент і за допомогою самодіагностики (проводив експерименти на собі) Еббінгаус вивчав запам'ятовування безглузких складів, які складались з двох приголосних і голосної між ними (таких як: «вод», «гіс», «лоч», «зоф»), вивчав 169 переліків (списків) у кожному з яких було по 13 складів, а потім після паузи пробував правильно відтворити серію запам'ятованих складів — тестував себе в інтервалах часу, щоб можна було описати форму кривої забування. Тестування робив через різні проміжки часу — від 21 хвилини до 31 дня. Мало місце забування певної кількості складів. Результати його експерименту показують, що найінтенсивніше забування відбувається відразу після заучування,

поступово уповільнюючись. Через дві доби в пам'яті залишається 28 % інформації, яка потім з незначними втратами зберігається протягом 30 діб.

З графіку за кривою видно, що через перші двадцять хвилин у пам'яті залишається до 60 % того, що було заучено. Через годину, тільки 45 %, а після одного дня — тільки 34 % з того, що було заучено. Через шість днів після заучування в пам'яті залишається до 23 %; і лише 15 % того, що було вивчено, міцно зберігається.

Крива забудькуватості має дуже крутий нахил, коли матеріал зберігається нісенітницею.

Матеріал, який у процесі заучування піддається смисловій обробці, менше піддається забуванню, тому динаміка забування осмисленого матеріалу відрізняється від кривої забування Еббінгауса.^{[1][2]}

Відповідь на друге питання

Відповідь на третє питання

Література:

Основна: 1, 5, 6, 8

Допоміжна: 2, 3

Тема № 3 Методи вивчення та розвитку пам'яті

Практичне заняття №2: Методи вивчення та розвитку пам'яті

Навчальна мета заняття: Опис вигляду людини по пам'яті (О.О. Бодальов). Метод однократного пред'явлення. Метод вимірювання КП Джекобсона. Ефекти короткочасної пам'яті. Метод Маклаха. Засоби вивчення проактивної та ретроактивної інтерференції.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Опис вигляду людини по пам'яті (О.О. Бодальов).
2. Метод однократного пред'явлення. Метод вимірювання КП Джекобсона.
3. Ефекти короткочасної пам'яті. Метод Маклаха.
4. Засоби вивчення проактивної та ретроактивної інтерференції..

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання.

Відповідь на друге питання

Дослідження обсягу короткочасної пам'яті

Мета дослідження: визначення обсягу короткочасного запам'ятовування за методикою Джекобсона.

Матеріали та обладнання: бланк з чотирма наборами рядів чисел, аркуш для записів, ручка і секундомір.

Процедура дослідження.

Дослід можна проводити з одним досліджуваним або з групою з 6—8 осіб. Він включає чотири аналогічні серії. У кожній з них експериментатор зачитує досліджуваному один з наведених наборів цифрових рядів.

Перший набір

5241

96023

254061

7842389

34682538
598374623
6723845207

Другий набір

7543
23586
675130
9562751
69307172
578611730
6861821488

Третій набір

1372
64805
725318
0759438
52186355
132697843

Четвертий набір

7106
89934
8560 86
5201570
82744525
715843413
1524836897

Елементи рядів пред'являються з інтервалом 1 с. Після прочитування кожного ряду через 2—3 с. за командою "Пишіть!" досліджувані на аркуші паперу відтворюють елементи ряду з тією послідовністю, з якою вони пред'явилися експериментатором. У кожній серії, незалежно від результату, зачитуються всі сім рядів. Інструкція для всіх серій експерименту однакова. Інтервал між серіями становить 6—7 хв.

Інструкція досліджуваному: "Я назву Вам кілька цифр. Слухайте уважно і намагайтеся запам'ятати їх якнайбільше. Після закінчення диктування за моєю командою "Пишіть!" запишіть те, що запам'ятали, з тією послідовністю, з якою вони пред'являлися. Увага! Починаємо!"

Обробка результатів

У процесі обробки результатів дослідження треба встановити:

- ряди, відтворені повністю і з тією послідовністю, з якою вони показувалися дослідником. Для зручності їх позначають знаком (+);
- найбільшу довжину ряду, який досліджуваний в усіх серіях відтворив правильно;
- кількість правильно відтворених рядів, більших за той, який відтворено досліджуваним в усіх серіях;
- коефіцієнт обсягу пам'яті, який знаходять за формулою: $P_k = A + C / N$, де P_k — обсяг короткочасної пам'яті;
- A — найбільша довжина ряду, правильно відтвореного досліджуваним в усіх серіях;
- C — кількість правильно відтворених рядів, більших за A ;
- N — число серій досліду (в даному дослідженні 4).

Аналіз результатів

Для аналізу результатів користуються такими показниками рівнів обсягу короткочасного запам'ятовування:

Шкала оцінки короткочасного запам'ятовування	
Коефіцієнт обсягу	Рівень короткочасного
пам'яті (П _к)	запам'ятовування
10	Дуже високий
8—9	Високий
7	Середній
6—5	Низький
3—4	Дуже низький

Аналізуючи результати дослідження, потрібно звернути увагу на крайні варіанти отриманих рівнів запам'ятовування. Запам'ятовування, яке дорівнює 10, як правило, є наслідком використання досліджуваним логічних засобів або спеціальних прийомів мнемотехніки. В окремих випадках таке запам'ятовування є феноменальним.

Якщо отримано дуже низький рівень запам'ятовування, то дослідження пам'яті досліджуваного потрібно повторити через кілька днів. У здорової людини показник пам'яті 3—4 зумовлюється неприйняттям інструкції.

Низький і середній рівні короткочасного запам'ятовування може бути піднято завдяки систематичним тренуванням пам'яті за спеціальними програмами мнемотехніки.

Відповідь на третє питання

Відповідь на четверте питання

Дослідження опосередкованого запам'ятовування

Мета дослідження: визначення впливу системи допоміжних засобів на запам'ятовування конкретних понять.

Матеріали та обладнання: набори слів тесту для запам'ятовування, протокол дослідження, папір, ручка, секундомір.

Процедура дослідження:

Дослідження складається з двох серій і проводиться з одним досліджуваним.

Серія №1

Завдання першої серії: визначення обсягу пам'яті досліджуваного при запам'ятовуванні словесного матеріалу без попередньо заданої системи зв'язків.

У досліді використовується класичний метод утримування членів ряду. Експериментальний матеріал включає 20 не пов'язаних між собою простих слів, які складаються з 4—6 букв. Перед досліджуваним ставиться завдання запам'ятати запропоновані слова і за командою відтворити їх на папері для записів. Експериментатор має читати слова чітко і швидко з паузами 2 с. Через 10 с. після закінчення читання слів досліджуваному пропонується відтворити вголос або записати на папері запам'ятовані слова з будь-якою послідовністю. Експериментатор відмічає в проколі правильно відтворені слова. Допущені помилки у вітворенні слів фіксуються в примітці.

Протокол дослідження має такий вигляд:

Досліджуваний: Дата:

Експериментатор: Час досліду:

Серія 1

№ Пред'явлено Відтворено Примітка

п/п слова

- 1.
- 2.

3.
.....
.....
20.

Словесний звіт досліджуваного про запам'ятовування і відтворення слів _____

Спостереження експериментатора _____

Інструкція досліджуваному: "Я буду читати Вам ряди слів, слухайте уважно і спробуйте запам'ятати їх. Коли я закінчу читати слова і скажу: "Говоріть!", назвіть ті слова, які Ви запам'ятали в тій послідовності, в якій вони Вам пригадуються. Увага! Починаємо!"

Слова для запам'ятовування в першій серії:

1. Риба 6. Зуби 11. Білка 16. Земля
2. Гири 7. Вогонь 12. Пісок 17. Вовк
3. Хліб 8. Цегла 13. Влада 18. Завод
4. Нога 9. Бант 14. Вікно 19. Лілія
5. Сіно 10. Стіна 15. Ручка 20. Пиріг

Після закінчення серії досліджуваний робить словесний звіт про те, яким способом він намагався запам'ятати слово. Цей звіт та спостереження експериментатора записують у протокол.

Серія №2

Завдання другої серії: визначення обсягу пам'яті досліджуваного під час запам'ятовування словесного матеріалу із заздалегідь заданою системою смислових зв'язків.

У досліді використовують метод утримування пар слів. Так, як і в першій серії, слова складаються з 4—6 букв. Досліджуваному дається завдання прослухати пари слів і запам'ятати друге слово кожної пари. Інтервал зачитування експериментатором пар слів - 2 с. Після закінчення читання наведених далі пар слів для запам'ятовування експериментатор через 10 с знову зачитує перше слово кожної пари, а досліджуваному пропонує пригадати друге слово цих пар. У протоколі другої серії відмічають правильно виділені слова, причому помилкові фіксують у примітці.

Інструкція досліджуваному: "Я назву Вам пари слів. Слухайте мене уважно і намагайтеся запам'ятати друге слово кожної пари. Коли я закінчу читати ці пари, то буду знову читати перші слова, а Ви у відповідь на назване перше слово відповідайте другим словом пари, яке Ви запам'ятали. Увага! Приготуйтеся слухати і запам'ятовувати!"

Слова для запам'ятовування в другій серії:

1. Курка — яйце 11. Перо — папір
2. Кава — чашка 12. Закон — декрет
3. Стіл — стілець 13. Грам — міра
4. Земля — трава 14. Сонце — літо
5. Ложка — їжа 15. Дерево — листок
6. Ключ — замок 16. Голос — радіо
7. Зима — сніг 17. Очі — книжка
8. Корова — молоко 18. Машина — дорога
9. Вино — склянка 19. Річка — берег
10. Піч — дрова 20. Місяць — ракета

Після закінчення дослідів експериментатор записує в протокол словесний звіт досліджуваного та свої спостереження про особливості запам'ятовування слів.

Обробка результатів

У кожній серії підраховують кількість правильно відтворених слів і кількість помилок.

Дані заносять у зведену таблицю:

Слова відтворено	Серія 1	Серія 2
------------------	---------	---------

правильно		
неправильно		

Аналіз результатів

Аналізуючи результати запам'ятовування у двох серіях і порівнюючи кількісні показники, важливо звернути увагу на словесні звіти досліджуваного та на спостереження експериментатора.

Якщо запам'ятовування в першій серії в досліджуваного було безпосереднім, то його обсяг буде в межах 5—9 слів, що запам'яталися. Коли ж він запам'ятав більше 9 слів, то використав певні мнемотехнічні прийоми і зумів за короткий проміжок часу придумати певну систему зв'язків, які полегшують відтворення.

Одним із моментів аналізу може стати порівняння правильності відтворення матеріалу залежно від порядку пред'явлення слів у першій та в другій серіях. Більшість досліджуваних запам'ятовують краще початок та кінець ряду, проте іноді трапляється краще запам'ятовування середини ряду. Враховуючи це, бажано скласти рекомендації до поліпшення пам'яті.

Якщо в дослідженні брали участь кілька осіб, то після попередження про правила дотримання етики можна запропонувати учасникам поділитися тими прийомами, які було використано ними для запам'ятовування, виділивши прийнятніші з них. Серед таких прийомів найбільш імовірні візуалізація відповідного предмета, уявлення ситуацій, що утворюють зв'язки між словами, наприклад: "фунт риби, зав'язаний бантиком".

Література:

Основна: 1, 5, 6, 8

Допоміжна: 2, 3

Тема № 3 Методи вивчення та розвитку пам'яті

Практичне заняття №3: Методи вивчення та розвитку пам'яті

Навчальна мета заняття: Дослідження процесу запам'ятовування засобами антиципації та заучуванням. Емоційне-оцінне шкалування зображень (О.Ю. Артемьева). Принципи запам'ятовування. Методи поліпшення довільного запам'ятовування.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Дослідження процесу запам'ятовування засобами антиципації та заучуванням.
2. Емоційне-оцінне шкалування зображень (О.Ю. Артемьева).
3. Принципи запам'ятовування. Методи поліпшення довільного запам'ятовування.

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання.

Антиципація передбачення, уявлення про предмет або подію, що виникає до акту їх сприйняття, очікування настання події. Уявлення про результат того або іншого процесу, що виникає до його реального досягнення і служить засобом зворотного зв'язку при побудові дії.

Антиципація – передчасне настання події або передчасне здійснення дії.

Антиципація (лат. *anticipatio*; *ante* — перед і *sapere* — брати) — випередження, здогад. У логіці антиципацією називають теоретичне передбачення явищ або дій на основі попереднього досвіду. У системі І.Канта антиципація сприйняття називається твердження, в якому висловлюється все, що можна досягнути наперед, до пізнання через конкретні відчуття. В риториці антиципація — фігура, що виражає передбачення можливих закидів противника і їх випереджувальне заперечення ще до того, як опонент оголосить свої закиди. У стилістиці антиципація називають мовні структури типу “ антиципація невмолима смерть навіки замкнула її заміли вуста” (уста заміли, аж тоді смерть їх замкнула). У літературі антиципація — композиційний засіб, суть якого полягає в тому, що автор від імені оповідача чи ліричного героя (або в інший спосіб) подає інформацію, яка стосується наступних подій, мотивів,

розвитку дії чи поведінки персонажів. Антиципаційну функцію виконують у творах зачини, заспіви, віщі знаки, сні, пророцтва. Антиципація буває пряма (безпосередня), зворотна, контрастна, алюзійна. Всі ці види А. мають місце в межах контексту твору. Позатекстуальна антиципація трапляється, коли зміст твору бодай якоюсь мірою наказується читачеві ще до його читання, розкривається через заголовок, присвяту, епіграф, дату і місце написання твору, У психології творчості антиципацією називають орієнтацію письменника на реального чи ідеального читача.

Відповідь на друге питання

1. Візуалізація

Суть вправи у тому, що ви маєте створити для себе предмет меблів, який буде допомагати вас запам'ятовувати інформацію.

Уявіть собі комод. У нього двоє дверей спереду, три висувних ящики, дві відкриті полицки зверху. Вам треба уявити цей комод максимально чітко, його колір, текстуру та розміри. Тепер у нього можна класти спогади. Наприклад, вам треба запам'ятати континенти на географію від найбільшого до найменшого: Азія, Північна Америка, Південна Америка, Антарктида, Європа, Австралія. Уявіть як ви кладете маленькі сувенірні моделі у різні відсіки свого комода: частину Китайської стіни у верхній ящик, під ним Статую свободи, під нею бразильську статую Ісуса і так далі. Уявляйте усі моделі по черзі і запам'ятовуйте у який ящик ви їх кладете. Можете уявити самих себе, коли ви складаєте ці сувеніри, уявіть який звук вони видають, коли ви їх кладете. Потім закрийте список континентів і відкрийте у голові свій комод. Що ви побачите?

2. Номери авто

Спробуйте запам'ятати номери трьох авто, що проїхали повз вас. Повторіть ці номери через 10 хв. З часом збільшуйте кількість автомобілів.

3. Чек у супермаркеті

Отримавши чек у магазині, додайте вартість окремих покупок і перевірте загальну суму. Спробуйте за годину перерахувати усі товари, які ви купили і їх вартість

4. Актори у серіалі

Запам'ятайте і запишіть з пам'яті прізвища акторів в улюбленому серіалі. Коли дивитиметесь наступну серію, перевірте чи правильно всіх згадали.

5. Звичний стан речей

Спробуйте робити звичайні речі по-іншому: знайдіть інший маршрут додому від школи чи роботи, хоча б раз на день змінюйте робочу руку (наприклад, навчіться чистити зуби лівою, а не правою рукою).

6. Іноземні мови

Запам'ятовуйте по 3-4 слова на день з будь-якої іноземної мови. Якщо ви складаєте англійську чи іншу іноземну мову на ЗНО, то варто збільшити цю кількість до 10 слів на день.

7. Слова пісень

Знайдіть слова своїх улюблених пісень і вивчіть їх. Кожного разу, коли чуєте пісню, яку вивчили, підспівуйте чи промовляйте про себе її слова. Краще, щоб пісні були іноземною мовою — так ви не лише натренуєте пам'ять, а й краще вивчите мови.

8. Фотографічна пам'ять (метод Айвазовського)

Іван Айвазовський — великий художник-мариніст, який міг у своїй уяві зупинити рух хвилі і перенести його на полотно. Щоб досягнути такого ефекту, художник дуже багато спостерігав за морем.

Щоб тренуватись за методом Айвазовського, вам треба протягом 5-ти хвилин дивитись на предмет, пейзаж або людину. Заплющити очі і подумки відтворити кольоровий образ цього предмета настільки точно, наскільки це можливо. Для покращення результатів від тренування, можете цей предмет намалювати.

9. Вірші

Вивчення на пам'ять віршів добре тренує ваш мозок. Поставте собі за мету вивчити усі вірші, які входять у програму ЗНО з української літератури. Наприклад, по одному на тиждень.

Старайтесь при вивченні зрозуміти сенс вірша, подумати над прийомами, що використовував автор.

10. Підслуховування

Це чи не найцікавіша вправа, яку теж можна робити щодня. Коли ви йдете по вулиці або їдете у громадському транспорті, спробуйте почути та утримати в голові розмову незнайомих вам людей. Потім відтворіть цю розмову у себе в голові з потрібною інтонацією, уявляйте обличчя людей, які говорили. Це розвиває аудіальну пам'ять і полегшить вам запам'ятовування великих масивів інформації на слух.

Відповідь на третє питання

Принципи запам'ятовування

Існують два способи запам'ятовування: механічний і осмислений (логічний).

Механічне запам'ятовування ґрунтується на постійному повторенні матеріалу, завдяки чому він запам'ятовується. Оскільки механічне запам'ятовування пов'язане із частим повторенням, то воно вимагає багато часу й великого напруження волі. Проте, як не дивно, у цьому випадку знання утримуються в пам'яті неміцно, і в потрібний момент людина не може їх пригадати. Кожен з нас може навести власний приклад, коли він «усе вивчив», а відповісти не зміг.

При іншому типі запам'ятовування, у якому головним є осмислення того, що вивчаєш, опора на його логічний зміст, знання утримуються в пам'яті більш міцно.

Методи поліпшення довільного запам'ятовування

Щоб менше забувати, найголовніша порада — дотримуйтеся здорового способу життя. Прогулянки на свіжому повітрі, спорт і повноцінний сон допоможуть організму швидше справлятися зі стресами, а отже, у нього будуть сили і для повноцінної роботи мозку.

Робіть фізичні вправи

Під час занять спортом наш мозок насичується киснем. Будь-яке фізичне навантаження також сприяє створенню нейронних зв'язків, покращує тонус судин і знижує рівень стресу. Регулярні заняття спортом у період від 30 до 50 років допоможуть запобігти розвитку деменції на більш пізніх етапах життя.

Ходіть пішки

Ефект від ходьби — такий самий, як і від занять спортом. Півгодинна піша прогулянка прискорить кровообіг мозку, що в свою чергу допоможе поліпшити пам'ять і здатність до концентрації.

Танцюйте

Будь-яка рухова активність позитивно впливає на організм, насичує клітини киснем і запобігає ризику виникнення деменції. Крім того, під час занять танцями необхідно запам'ятовувати рухи, що відмінно розвиває пам'ять.

Стежте за рівнем вітаміну D

Низький рівень вітаміну D може викликати цілу низку проблем зі здоров'ям, зокрема зниження когнітивних функцій. Дослідження показало, що люди, у яких рівень вітаміну D нижче 20 нанограмів на мілілітр, втрачають пам'ять швидше, ніж ті, у кого вітамін D у нормі. Найкращий спосіб дізнатися, чи потрібна вам добавка цього вітаміну, — здати аналізи.

Спійте не менше 8 годин

Ідеально — лягати спати та прокидатися в один і той самий час. Неодноразові дослідження з вивчення взаємозв'язку сну та пам'яті підтверджують, що сон має вирішальне значення для нормальної роботи мозку, а його нестача погіршує пам'ять.

Їжте більше ягід

Намагайтеся їсти більше ягід, особливо чорниці. Фахівці з'ясували, що в тих, хто регулярно їсть принаймні по 200 грам полуниці або чорниці щотижня, пам'ять набагато краща. Чорниця багата на флавоноїди, які зміцнюють існуючі нейронні зв'язки в мозку.

Включіть у раціон клітковину

Продукти, в яких міститься клітковина, сприяють оновленню клітин мозку. Вона також стимулює обмін речовин і підтримує когнітивні функції. Клітковина міститься в бобових, овочах, горіхах.

Дозвольте собі чашечку кави

Уже давно точаться суперечки про те, чи впливає кофеїн на роботу пам'яті. Одне з недавніх досліджень показало, що чашка кави після виконання завдання дозволяє довше пам'ятати інформацію.

Читайте

Під час читання підвищується мозкова активність, поліпшується кровообіг і, як наслідок, поліпшується пам'ять. До того ж, читання тримає в тонусі нейрони й синапси мозку — чим краще вони працюють, тим краще працює наша пам'ять та увага.

Спілкуйтеся з друзями

Німецькі неврологи провели експеримент, в ході якого з'ясували, що люди з підвищеним дофаміном запам'ятовували інформацію краще. Виявилося, що гормон радості дофамін позитивно впливає на довгострокову пам'ять. Спілкування з друзями приносить нам задоволення, а отже, це швидкий шлях до хорошої пам'яті.

Вправи для пам'яті

Вправи, які покликані поліпшити пам'ять, називаються мнемотехніки. На перший погляд вони здаються простими. Втім, деякі з них допоможуть поліпшити не тільки пам'ять, а й роботу мозку в цілому.

Вивчайте напам'ять поезію і прозу

З одним лише застереженням — заучування повинно бути осмисленим. Спробуйте вчити невеликий вірш або уривок із оповідання щотижня. Ще краще, якщо потім ви будете декламувати вивчене. Так ви заразом простимулюєте і слухову пам'ять.

Згадуйте події дня

Вправа, яку легко робити перед сном. Згадайте, хто вам сьогодні подзвонив, з ким ви сміялися і над яким жартом. Чудово, якщо у вас вийде підключити зорову пам'ять і відтворити в уяві міміку людей, з якими ви спілкувалися.

Якщо ви все пам'ятаєте про поточний день, пригадайте минуле. Згадайте дитинство, назвіть імена та прізвища друзів із дитинства, подумки пориньте в деталі інтер'єру будинку, де ви бували. Виберіть фільм і спробуйте назвати спочатку всіх героїв, а потім і акторів, які зіграли в ньому.

Займіться вивченням іноземної мови

Класичний спосіб поліпшити пам'ять — зайнятися вивченням іноземної мови. Цей процес активізує головний мозок, навчить структурувати інформацію та аналізувати її. Навіть якщо ви будете вчити всього кілька слів на день, результат побачите вже через місяць.

Вивчайте англійську ефективно разом з English Dom — онлайн та індивідуально з викладачем. Новачкам до трьох уроків у подарунок.

Грайте в інтелектуальні ігри

Головоломки, ребуси, кросворди, онлайн-додатки — вибирайте з усього розмаїття ігор те, що цікаво саме вам. Але періодично змінюйте їх, адже мозок швидко звикає до одного виду завдань.

Малюйте

Багато людей краще запам'ятовують інформацію, якщо вона візуалізована. Якщо у вас немає візуальних підказок, спробуйте створити власні. Малюйте графіки або картинки, використовуйте маркери різних кольорів — так ви з більшою ймовірністю запам'ятаєте всі деталі.

«Струсоніть» мозок

Змінювати звичний хід речей означає тренувати мозок. Змініть звичний стан справ: виберіть інший маршрут, почніть писати лівою рукою (або правою, якщо ви лівша), приймайте душ із закритими очима або навчіться жонглювати. Це допоможе мозку розбудити неактивні до цього часу області, змусить його по-новому запам'ятовувати послідовність і краще орієнтуватися в просторі.

Перестаньте все записувати

Відтепер список покупок — ваш ворог. Почніть з нього, а пізніше спробуйте обійтися без усіх списків, які ведете. Можливо, на початку це буде складно зробити, зате потім ви будете дякувати своїй пам'яті. Придумайте риму, пісню або жарт, щоб допомогти мозку запам'ятати певну інформацію.

Постарайтеся частіше фокусуватися на тому, що робите. Будьте усвідомлені в своїх рухах, підключайте увагу і «вмикайте мозок». Пам'ять тісно переплітається з увагою: нам рідко вдається згадати те, чому ми приділили мало уваги. Саме тому поліпшення концентрації призведе до розвитку пам'яті.

Встановлюйте зв'язки

Знаходьте яскраві асоціації з новим матеріалом. Подумайте, як ця інформація співвідноситься з тим, що ви вже знаєте. Встановіть зв'язок між новими ідеями і більш ранніми спогадами — так ймовірність того, що ви згадаєте недавно отриману інформацію, збільшиться.

Література:

Основна: 1, 5, 6, 8

Допоміжна: 2, 3

Тема № 4 Методи дослідження та розвитку мислення

Практичне заняття №1: Методи дослідження та розвитку мислення

Навчальна мета заняття: Способи вивчення наочно-образного мислення. «Словесний лабіринт». Методика Лачинса.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Способи вивчення наочно-образного мислення.
2. Методика Лачинса .
3. «Словесний лабіринт».

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання

Пізнавальна діяльність людини починається з відчуттів і сприймання. Вся необхідна інформація зберігається у пам'яті. Проте таких знань про об'єктивний світ людині недостатньо. Вичерпні знання про об'єкти дійсності, їх внутрішню, безпосередньо не дану у відчуттях і сприйманні сутність людина отримує за допомогою мислення.

Людина, живе серед подій, які відбуваються як в її безпосередньому оточенні, так і в цілому світі. Потреби і цілі людини зумовлюють необхідність розібратися в тому, що з чого виходить, як пов'язані об'єкти, явища і події між собою, які саме властивості детермінують цей зв'язок.

Мислення - це процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів та явищ об'єктивної дійсності в їх істотних зв'язках і відношеннях

До опосередкованого пізнання людина вдається тоді, коли безпосереднє пізнання виявляється неможливим через недосконалість людських аналізаторів або недоцільність, що зумовлюється складністю процесу пізнання. Опосередкованість мислення виявляється і в тому, що всі його акти відбуваються за допомогою слова і попереднього досвіду, який зберігається в пам'яті людини.

Ще однією особливістю мислення є узагальнений характер відображення дійсності. За допомогою мислення людина пізнає істотні ознаки, що виявляються спільними для споріднених предметів.

Матеріальною основою мислення є мова, яка є знаряддям і способом існування думки. Цим людське мислення якісно відрізняється від тваринного

Мислення людини нерозривно пов'язане з мовою. Думка спирається на згорнуту внутрішню мову. Експерименти показали, що жодна складна думка не протікає без згорнутих внутрішніх мовних процесів. Виявилося, що якщо зареєструвати положення язика, горлянки в спокійному стані, а потім запропонувати досліджуваному почати вигадувати будь-яку задачу, то в мовному аналізаторі почнеться складна діяльність, яку можна зареєструвати. Таким чином, кожна думка пов'язана з внутрішнім мовним процесом.

Розумова діяльність органічно пов'язана з практикою. Практика є джерелом розумової діяльності. Мислення породжується потребами людської практики і розвивається в процесі пошуку шляхів їх задоволення.

Значення мислення в житті людини полягає в тому, що воно дає можливість наукового пізнання світу, передбачення і прогнозування розвитку подій, практичного оволодіння закономірностями об'єктивної дійсності. Мислення є підвалиною свідомої діяльності особистості. Рівень розвитку мислення визначає, якою мірою людина здатна орієнтуватися в оточуючому світі, як вона панує над обставинами і над собою.

Розумова діяльність людини, що спрямована на пізнання закономірностей об'єктивного світу, має суспільну природу. Суспільно-історична зумовленість мислення виявляється в тому, що в кожному акті пізнання дійсності людина спирається на досвід, нагромаджений попередніми поколіннями, оперує тими засобами пізнання, які були створені ними (мова, знаряддя вираження, узагальнення та збереження результатів, наука і суспільна практика). Суспільна природа мислення виявляється також у потребах суспільства, характері тих пізнавальних завдань, на розв'язання яких воно спрямоване.

Об'єктом розумової діяльності завжди є найактуальніші проблеми, породжені сучасністю.

Розумові дії та операції мислення

Щоб зрозуміти певний об'єкт, треба знати факти, що його характеризують. Перехід від фактів до розкриття їх сутності, до узагальнюючих висновків відбувається за допомогою розумових і практичних дій.

Розумові дії - це дії з об'єктами, відображеними в образах, уявленнях і поняттях про них

Ці дії відбуваються подумки за допомогою мовлення. Перш ніж діяти з предметами, людина це робить подумки, не вступаючи в контакт з цими предметами. Дії мислення формуються на основі зовнішніх практичних дій.

Операційний компонент мислення, що забезпечує його процесуальність, складають розумові операції (складові розумових дій):

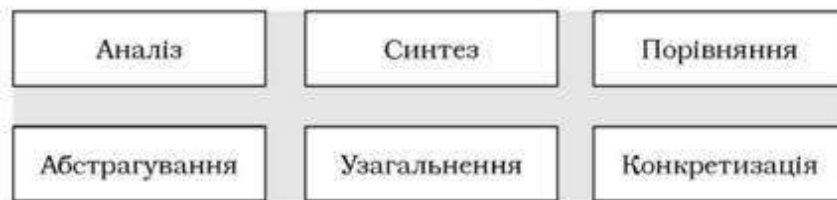

Рис. 1. Розумові операції

Аналіз і синтез - дві основні розумові операції, які виникли на основі практичних дій - з реального розкладання предметів на частини та їх сполучення. Цей тривалий історичний шлях перетворення зовнішньої операції на внутрішню в скороченому вигляді можна спостерігати, вивчаючи мислення у дітей. Коли маленька дитина спочатку знімає з пірамідки кільце за кільцем, а потім одягає їх назад, вона, сама цього не знаючи, вже здійснює аналіз і синтез.

Аналіз - уявне розчленування об'єктів свідомості, виокремлення в них частин, аспектів, елементів, ознак і властивостей

Розрізняють два види аналітичних операцій: по-перше, можна подумки розкласти сам предмет, явище на складові частини (наприклад, аналіз хімічної речовини, сполучення). По-друге, можна подумки виокремлювати в предметах і явищах ті чи інші ознаки, властивості, якості (наприклад, дослідження стилю твору, його композиції).

Синтез - це уявне поєднання окремих частин, аспектів, ознак об'єктів у єдине ціле

Синтетичні операції бувають тих самих видів, що і аналітичні, описані вище.

Аналіз і синтез - основні розумові операції, що в єдності забезпечують повне та глибоке пізнання дійсності. Вони взаємодіють і взаємозумовлюють одна одну і лежать в основі всіх інших розумових операцій, зокрема порівняння.

Порівняння - розумова операція, за допомогою якої пізнаються схожі та відмінні ознаки і властивості предметів

Людина може порівнювати наочно дані або уявлювані предмети, створюючи їх образи. Складним є процес порівняння людей, літературних персонажів, суспільних явищ тощо.

Порівнюючи предмети і явища, доводиться здійснювати на першому етапі аналіз, а потім синтез. Порівнюючи, слід дотримуватися важливого правила: порівнювати необхідно за однією ознакою.

До аналітико-синтетичного процесу відносяться також і такі складні розумові операції, як абстрагування і узагальнення.

"Усе в світі ми пізнаємо через порівняння, і якщо б до нас потрапив якийсь новий предмет, який ми не могли ні з чим порівняти, ні від чого відрізнити, то ми про цей предмет не склали б жодної думки і не могли сказати про нього жодного слова".

К. Д. Ушинський

Абстрагування (від лат. *abstragere* - відволікати, відвертати) - тобто уявне відокремлення одних ознак і властивостей предметів від інших і від самих предметів, яким вони властиві

Так, спостерігаючи різні прозорі об'єкти: повітря, скло, воду ми виокремлюємо в них загальну ознаку - прозорість і можемо розмірковувати про прозорість взагалі. Так само за допомогою абстрагування створюються поняття про довжину, висоту, об'єм, трикутник, число, дієслово та ін.

Узагальнення - це продовження і поглиблення синтезуючої діяльності мозку за допомогою слова

Узагальнення звичайно проявляється у висновках, визначеннях, правилах, класифікаціях. Узагальнення потребує виокремлення в предметах не просто загальних, а істотних ознак.

Конкретизація - це перехід від загального до одиничного, яке відповідає цьому загальному

В навчальній діяльності конкретизувати - означає навести приклад, факт, який підтверджує загальне, теоретичне положення. Конкретизація має велике значення, оскільки пов'язує наші теоретичні знання з життям і практикою, допомагає правильно зрозуміти

дійсність.

Отже, процес розуміння предметів та явищ об'єктивної дійсності потребує вивчення фактів, їх аналізу і синтезу, порівняння, абстрагування, узагальнення їх істотних ознак і характеристик. Загальним механізмом операційної діяльності мислення є аналітико-синтетична робота великих півкуль головного мозку.

Мислення-це процес руху думки від невідомого до відомого, який починається там, де перед людиною постає щось нове, незрозуміле. Розумова діяльність виникає і формується як процес за умови створення *проблемної ситуації*.

Проблемна ситуація - це суперечність між обставинами та умовами, між тим, якими знаннями володіє на сьогодні суб'єкт, і тим, до чого він прагне

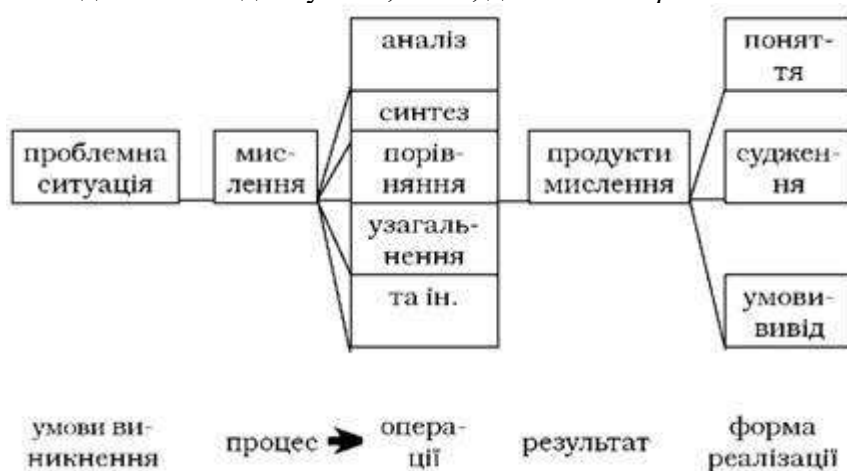

Рис. 2. Схема вирішення розумового завдання

Проблемна ситуація сприймається і усвідомлюється людиною як *задача*, що потребує відповіді на певне питання. Для мислення усвідомлення питання - це ніби сигнал до початку активної розумової діяльності. Наступний етап полягає в пошуку шляхів аналізу поставленого запитання та побудови гіпотези (припущення). Після цього відбувається перевірка гіпотези на практиці чи подумки. Якщо гіпотеза виявляється неправильною, відбувається її переосмислення.

Інсайт (від англ. *insight* - осяяння)

Перевірка ефективності висунутих гіпотез є завершальним процесом розв'язання розумового завдання. Буває так, що людина діє методом спроб і помилок. Іноді процес розв'язання задачі може відбуватися як творчий процес, деколи допомагає *інсайт*.

Важливу роль у стимулюванні розумової діяльності у процесі розв'язання завдань відіграють почуття (здивування, допитливості, почуття нового). Розв'язання завдання потребує від людини значних вольових зусиль.

Отже, процес розв'язання завдань потребує мобілізації та напруження всіх психічних сил особистості, концентрації її пізнавальної активності.

Відповідь на друге питання

Методика Лачинса.

Дослідження впливу установки на спосіб рішення завдань (Методика Лачинса)

Мета дослідження: визначити характер вироблення і міру чутливості випробовуваного до установки, особливості фіксації установки і наявності гнучкості або ригідності мислення.

Матеріал і устаткування : 10 листків паперу для кожного випробовуваного, зразковий розмір листків : 10х8 см; ручка для листа і секундомір.

Процедура дослідження

Це дослідження можна проводити з одним випробовуваним або з групою не більше 9 чоловік. У останньому випадку учасники дослідження мають бути зручно розсаджені за столами так, щоб була забезпечена самостійність їх рішення завдань. Умови кожного завдання експериментатор записує на дошці або пред'являє на окремих плакатах.

Інструкція випробовуваним: "Вам будуть запропоновані для вирішення арифметичні задачі. Кожну задачу вирішуйте на окремому листку паперу. Усі дії, які Ви здійснюєте в ході рішення задачі, записуйте на цьому ж листку. Листок з вирішеним завданням переверніть. Перевернутий листок - це знак експериментаторові про те, що Ви це завдання вирішили. Час рішення завдань контролюється і обмежений двома хвилинами. Після двох хвилин експериментатор скаже: "Стоп! Рішення припинити"! Для вирішення наступного завдання беріть новий листок

Арифметичні задачі експериментатор повинен пред'являти, строго дотримуючись їх послідовності.

Завдання

№1. Дані три посудини об'ємом - 37, 21 і 3 літри; як відміряти рівно 10 літрів води?

№2. Дані три посудини об'ємом - 37, 24 і 2 літри; як відміряти рівно 9 літрів води?

№3. Дані три посудини об'ємом - 39, 22 і 2 літри; як відміряти рівно 13 літрів води?

№4. Дані три посудини об'ємом - 38, 25 і 2 літри; як відміряти рівно 9 літрів води?

№5. Дані три посудини об'ємом - 29, 14 і 2 літри; як відміряти рівно 11 літрів води?

№6. Дані три посудини об'ємом - 28, 14 і 2 літри; як відміряти рівно 10 літрів води?

№7. Дані три посудини об'ємом - 26, 10 і 3 літри; як відміряти рівно 10 літрів води?

№8. Дані три посудини об'ємом - 27, 12 і 3 літри; як відміряти рівно 9 літрів води?

№9. Дані три посудини об'ємом - 30, 12 і 3 літри; як відміряти рівно 15 літрів води?

№10. Дані три посудини об'ємом - 28, 7 і 5 літрів; як відміряти рівно 12 літрів води?

Специфіка цього дослідження припускає, що експериментатор стежитиме за часом, витраченим кожним випробовуваним на рішення кожної задачі, фіксуючи його в протоколі, і зможе ненав'язливо перевіряти запис рішення перших п'яти завдань. У разі потреби дається індивідуальна підказка тим, хто перші п'ять завдань утруднюється вирішувати або невірно записує їх рішення.

Суть підказки випробовуваним полягає в тому, щоб нагадати, що воду можна тільки доливати і відливати за допомогою посудин. Отже, арифметичні операції, що відбивають дії з водою, - це складання і віднімання. Якщо випробовуваний пише дужки, то це означає, що він користується іншою посудиною, рівною за об'ємом числу, отриманому в дужках, а це - порушення умов задачі. Усіх можна попередити про те, що дужки при записі рішення даних задач неправомірні. Також воду не можна ділити і множити. Усі дії полягають в доливанні і відливанні зайвої води за допомогою посудин вказаних об'ємів.

При рішення випробовуваними завдань №№6 - 10 підказувати нічого не можна, рівно небажано перевіряти спосіб їх рішення. Час рішення випробовуваними кожного завдання контролюється експериментатором по секундоміру у момент перевертання випробовуваним чергового листка з рішенням що пред'являлася завдань, і фіксується в окремому протоколі.

Обробка результатів

Обробка результатів здійснюється шляхом зіставлення способів рішення випробовуваним експериментальних завдань з можливими способами їх рішення. На підставі цього зіставлення встановлюють: характер вироблення установки, чутливість до установки, особливості її фіксації і гнучкість або ригідність мислення. Додатково можна охарактеризувати швидкість мислення. Для цього використовують показник швидкості.

Показник швидкості, мислення виводиться як середньоарифметичний час, витрачений на рішення завдань. Середньоарифметичний час рішення перших п'яти завдань характеризує швидкість вироблення установки, а середньоарифметичний час рішення останніх п'яти завдань показує залежність пошуку рішення від установки. У останньому випадку важливо враховувати, вирішена або ні завдання №10.

Характер вироблення установки з'ясовується по тому, як випробовуваний вирішував перші п'ять завдань і з якою швидкістю він це робив. Якщо випробовуваний третю, четверту і п'яту завдання вирішував швидко встановленим способом, від більшого об'єму віднімав менше і без підказок, то вироблення установки вважають оптимальним. Якщо випробовуваному давалися підказки або він міняв способи запису рішення задачі, а також у разі великої величини

показателя швидкості мислення перших п'яти завдань, то вироблення установки було неоптимальним, йшло з утрудненнями..

Міра чутливості випробовуваного до установки перевіряється за способом рішення завдань №6 і №7. Якщо ці завдання вирішені настановним способом, тобто з більшої величини віднімалася менша, то міра чутливості до установки висока.

Якщо одне із завдань вирішене настановним способом, а інше - ненастановним, то чутливість до установки середня. Наприклад, завдання №6 окрім настановного способу може бути вирішена так: $14-2-2=10$, а завдання №7 взагалі не вимагає обчислення, оскільки воду можна відразу налити об'ємом 10 літрів.

Якщо обидва завдання вирішені ненастановним способом, то можна констатувати слабку чутливість випробовуваного до установки. Особливості фіксації установки визначаються за способом рішення випробовуваним завдань №8 і №9.

Якщо обидва завдання під номерами 8 і 9 вирішені настановним способом, то установка фіксована, а міра її фіксації висока.

Якщо одне із завдань вирішувалося настановним способом, а інше - ненастановним, то міра фіксованості установки характеризується як середня. Наприклад, завдання №8 можливо вирішити так: $12-3=9$, а завдання №9 легко вирішити складанням, яке в логіці переливання води за допомогою посудин означає доливання, тобто $12+3=15$.

Коли обидва завдання вирішені ненастановним способом тоді це свідомство відсутності фіксації установки. Проте це виведення буде правомочним, якщо у випробовуваного слабка чутливість до установки. Інакше фіксація установки слабка.

Визначення ригідності або гнучкості мислення про переводиться по результату рішення задачі №10. Це завдання має одно, правильне ненастановне рішення: $7+5=12$. Якщо випробовуваний завдання вирішив, то його мислення - гнучке, незалежно від чутливості або фіксованості установки, оскільки він зміг переорієнтуватися на пошук ненастановного способу рішення.

Якщо останнє завдання випробовуваним не вирішене і він продовжував діяти шляхом віднімання, то його мислення ригідне.

Аналіз результатів

Після обробки результатів дослідження важливо проаналізувати зв'язки між швидкістю мислення як показником його активності, характером вироблення установки, мірою чутливості до установки, особливостями фіксації і ригідністю або гнучкістю мислення.

Аналізуючи умови, при яких виробляється установка випробовуваного, слід звернути увагу на їх постійність, з одного боку, і кількість повторюваності одного і того ж способу рішення - з іншою. Те ж відноситься і до особливостей фіксації установки.+ У випадках виявлення ригідності мислення необхідно продумати рекомендації випробовуваним для розвитку його гнучкості. Багато завдань вирішуються декількома способами, пошук різних способів рішення - це вже ознака творчості. Можна настроїти себе на цей пошук. Добре допомагає в розвитку гнучкості тренування зміни представлень і рішення спеціальних творчих завдань. Для випробовуваних з повільним розумовим процесом складаються формули настрою на швидкість роботи. Показники швидкості мислення покращуються з досвідом взаємодії змагання з іншими людьми. Проте слід мати на увазі, що отримані результати швидкості мислення можуть залежати від самопочуття випробовуваного під час експерименту і від його зацікавленості дослідженням.

Відповіді на третє питання

Методика "Словесний лабіринт"

Методика "Словесний лабіринт" дозволяє досліджувати індивідуальні особливості розумової діяльності по параметру ригідності/лабільності (швидкість перебудови розумових процесів при послідовному переході від рішення однієї задачі до іншої). Показником лабільності (рухливості) розумових процесів в цій методиці виступає час, витрачений випробовуваним на рішення кожного з десяти лабіринтів. Передбачається, що збільшення

тимчасових показників і особливо їх нерівномірність по відношенню один до одного свідчить про труднощі перемикання з одного способу рішення на інший (типова картина для ригідності). І навпаки, низькі рівні по відношенню один до одного показники свідчать про легку перемикану з одного способу рішення на інший.

Матеріалом служать 10 словесних лабіринтів - стовпчики безладно перемішаних букв з 6 рядків по 6 букв в кожному - в якому зашифровано яке-небудь слово.

Інструкція: "Зараз вам будуть видані картки із словесними лабіринтами, в яких приховані осмислені слова. Ваше завдання якнайшвидше знайти вихід з лабіринту, використовуючи три правила.

1) вхід в лабіринт завжди розпочинається з правого нижнього кута, а вихід завжди знаходиться у верхньому лівому кутку.

2) пересуватися по лабіринту можна тільки ходом шахової фігури тури : тільки по прямій на будь-яку кількість букв.

3) будь-яка "пройдена" входить в зашифроване слово, перескочити її не можна. Фіксуйте час пошуку кожного слова".

Обробка. За тимчасовими показниками рішення усіх десяти завдань побудувати графік, що відбиває властивості мислення. По осі абсцис вказати послідовно усі номери завдань. По осі ординат вказати тимчасові витрати з діленнями, що відповідають середньо арифметичній величині рішення кожної задачі. Відносно стабільні показники вказують на лабільність мислення. Зигзагообразність кривої з великими відмінностями максимальними, середніми і низькими показниками свідчать про ригідність мислення, коли суб'єктові доводиться витрачати зайвий час на перебудову свого мислення і переходу на новий спосіб рішення. По графіку можна відмітити схильність до навчання, якщо порівняти результати першої половини з другою. Ефект навчання відбивається в зменшенні тимчасових затрат.

Відповіді: докладати, рухливість, експеримент, керівник, факультатив, виступ, пропозиція, пролетаріат, співдружність, мовознавство.

Словесні лабіринти

Лабіринт №1

Ь	Т	О	Т	И	Ч
С	А	В	И	Ч	Ю
И	К	Ы	Д	А	Л
А	В	Ы	З	А	К
В	Ы	С	И	П	О
С	Ь	Т	А	Р	Д

Лабіринт №2

Ь	С	О	К	Б	И
Т	И	Е	Л	И	К
С	Н	И	И	Р	С
О	Е	Н	Т	А	Д
Н	Ж	И	В	Д	О
Б	А	К	Щ	И	П

Лабіринт №3

Т	О	В	М	Р	Т
Н	А	Р	С	Н	А
Е	А	И	Н	О	П

м	и	р	е	п	с
н	е	т	о	з	к
ы	м	а	з	к	эд

Лабіринт №4

й	и	щ	ю	я	л
ы	м	у	я	т	в
е	н	и	л	к	а
и	н	е	в	а	р
т	и	к	с	у	п
н	и	а	р	к	у

Лабіринт №5

в	и	т	м	у	ч
а	б	а	и	к	л
м	а	т	р	о	ю
т	е	ь	л	у	к
а	к	ц	у	к	а
и	с	ь	л	и	ф

Лабіринт №6

е	ж	д	и	н	к
и	н	е	ы	п	у
н	е	л	з	а	к
е	ы	п	у	т	е
л	т	у	т	с	ы
ц	у	т	с	ы	в

Лабіринт №7

е	и	н	ы	л	к
о	м	е	ж	и	а
и	к	з	н	о	и
о	к	о	л	д	е
м	а	р	г	о	р
е	п	с	о	р	п

Лабіринт №8

т	а	и	р	а	т
ы	е	о	и	н	е
м	и	к	ж	о	л
и	т	а	т	с	о

с	ы	р	к	и	р
о	р	а	д	о	п

Лабіринт №9

о	н	о	л	а	м
в	и	т	а	г	о
т	с	е	б	и	р
с	а	ж	у	р	д
е	щ	у	р	к	оо
ж	у	р	д	о	с

Лабіринт №10

е	и	н	а	н	з
и	в	о	с	р	о
н	с	в	и	б	к
а	н	з	о	к	ы
к	в	о	б	у	з
н	и	б	о	к	я

Література:

Основна: 1, 5, 6, 8

Допоміжна: 2, 3

Тема № 4 Методи дослідження та розвитку мислення

Практичне заняття №2: Методи дослідження та розвитку мислення

Навчальна мета заняття: Метод вивчення утворення загальних понять. Вивчення стратегій мислення. Методи дослідження логічного мислення.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Метод вивчення утворення загальних понять.
2. Методи дослідження логічного мислення. Вивчення стратегій мислення.

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання.

Метод вивчення утворення загальних понять.

У поняттях виражаються загальні та істотні ознаки предметів, явищ. Щоб дати загальну характеристику поняття як форми мислення, необхідно відповісти на два корінних для логіки питання: як співвідноситься поняття з дійсністю? як воно виявляється у мові?

В історії логіки при вирішенні питання про поняття допускалися насамперед дві крайності. Одна - це відрив поняття від дійсності, протиставлення їй, невміння усвідомити органічний зв'язок з нею. А інша - ототожнення поняття з дійсністю, нездатність осмислити його глибока якісна відмінність, його специфіку. Щоб уникнути цих крайнощів, потрібно спочатку встановити генезис (походження) поняття і розкрити його природу (сутність).

Виникнення понять - об'єктивна закономірність становлення і розвитку людського мислення. Освіта поняття - не простий дзеркальний акт відображення предметів дійсності, а

складний процес. Він передбачає активність суб'єкта, включає в себе безліч логічних прийомів. Дії мислення, які допомагають встановити загальні та істотні ознаки предметів, виступають в якості методів утворення понять. До них відносяться:

порівняння - встановлення подібності та відмінності між розглянутими предметами, їх властивостями і відносинами ;

синтез - уявне з'єднання елементів, ознак, властивостей предмета;

абстрагування - уявне відвернення від несуттєвих-них і виділення істотних ознак предметів;

узагальнення - знаходження загальної ознаки.

Всі ці методи взаємопов'язані один з одним.

Те кількість предметів, з яких абстраговані загальні й істотні ознаки, називається обсягом поняття.

Єдність елементів змісту поняття характеризують його структуру, в якій істотним є відмінність між елементом, що відображає родова ознака, і елементами, що відбивають видову різницю.

Клас предметів, з якого абстрагуються загальні й істотні ознаки, називається родом, а абстраговані ознаки - родовими ознаками.

Якщо в понятті, крім родового ознаки, є ще ознаки, що вказують на специфічну особливість якогось індивідуума даного роду, ці ознаки називаються видовий різницею, або просто виглядом. Родовий ознака - це головна частина змісту поняття.

Якість та кількість в об'єктивній реальності взаємопов'язані, тому обсяг і зміст поняття також взаємопов'язані. Закон зворотного відношення між обсягом і змістом поняття має силу тільки для тих понять, які мають родовий і видовий ознаки. Він говорить: яке збільшення елементів змісту поняття тягне за собою зменшення елементів обсягу поняття.

При вивченні класифікації понять необхідно пам'ятати, що поняття можна ділити з точки зору кількості (обсягу) і з точки зору якості (змісту).

За обсягом поняття поділяються на одиничні, загальні і універсальні, порожні і непусти.

Одиничні - це такі поняття, обсяг яких дорівнює одиниці, тобто зміст даного поняття відображає ознаки, властиві одному предмету («Волга», «РФ»).

Загальні - це такі поняття, обсяг яких більше одиниці («столиця», «вуз», «іспит»).

У процесі міркування загальні поняття можуть вживатися в роздільному і збірному сенсі. Якщо вислів відноситься до кожного елементу класу, то таке вживання поняття буде розділовим («Студенти нашого університету вивчають логіку» - дане твердження стосується до кожного студента університету). Якщо ж висловлення відноситься до всіх елементів, узятим в єдності, і непріложимо до кожного елементу окремо, то таке вживання поняття є збірним («Студенти нашого університету провели теоретичну конференцію» - твердження відноситься до всіх студентів нашого університету в цілому. Тут поняття «студенти нашого університету» вживається в збірному сенсі. Слово «кожен» до даного судження непріложимо).

Універсальні поняття мають нескінченний об'єм, універсальними поняттями є філософські категорії, наприклад: «якість», «кількість» і т. д.

Порожні - це такі поняття, змістом яких не відповідає жоден об'єкт дійсності, наприклад: «русалка», «кентавр» і т. д.

Непусти - це такі поняття, змістом яких відповідає хоча б один об'єкт реальності.

За змістом поняття поділяються на конкретні й абстрактні, відносні і абсолютні, позитивні і негативні, збірні і несобирательное.

Конкретні поняття - це поняття про предмети, абстрактні - про їх властивості.

Поняття, в якому мислиться предмет або сукупність предметів як щось самостійно існуюче, називається конкретним. Поняття, в якому мислиться властивість предмета або відношення між предметами, називається абстрактним. Так, поняття «книга», «свідок», «держава» є конкретними; поняття «сміливість», «відповідальність», «інвалідність», «неосудність» - абстрактними (поняття відображають ознаки, що не існують самі по собі, у відриві від осіб, що володіють цими ознаками). Співвідносні (відносні) - це поняття, які у

своєму змісті мають ознаку відносини одного предмета до іншого предмета. Або, іншими словами, це такі поняття, в яких мисляться предмети, існування одного з яких передбачає існування іншого («мати» - «діти», «учень» - «вчитель», «начальник» - «підлеглий», «Північний полюс» - «Південний полюс», «початок» - «кінець» і т. д.).

Абсолютні (безвідносні) - це такі поняття, ко-торие у своєму змісті не мають ознаки, виражає відношення одного предмета до іншого предмета. Іншими словами, це такі поняття, в яких мисляться предмети, існуючі самостійно, незалежно від іншого предмета («знання», «мистецтво», «будинок», «людина», «село» і т. д.).

В позитивних поняттях безпосередньо фіксується ознака предмета («будинок», «стіл», «жадібність», «безтурботність» і т. д.). Якщо частка «не» чи «біс» («без») злилася зі словом і слово без неї не вживається («негода», «безчинство», «безтурботність», «бездоганність», «ненависть»), то поняття, виражені такими словами, також називаються позитивними. У негативних поняттях ознаки предмета заперечуються («не-людина», «даремна робота» і т. д.).

Збірний називаються поняття, в яких група однорідних предметів мислиться як єдине ціле («полк», «зграя», «колектив»). Зміст збірного поняття не можна віднести до кожного окремого елементу, що входить до його обсяг, воно відноситься до всієї сукупності елементів. Зміст несобирательное поняття можна віднести до кожного предмету даного класу («ручка», «ріка»).

Відповідь на друге питання

Методи дослідження логічного мислення.

1. "Виключення зайвого" (предметний варіант).

Мета: дослідження здатності до узагальнення і абстрагування, вміння виділяти суттєві ознаки.

Матеріал: набір карток із зображенням чотирьох предметів на кожній.

Інструкція: "Подивіться на ці малюнки, тут намальовано чотири предмети, три з них між собою подібні, і їх можна назвати однією назвою, а четвертий предмет до них не підходить. Скажіть, який з них зайвий і як можна назвати інші три, якщо їх об'єднати в одну групу? "

Дослідник разом з випробуваним вирішують і розбирають перше завдання. Решта випробуваний в міру можливості розбирає самостійно. Якщо він відчуває труднощі, дослідник задає йому пряме запитання. У протоколі записують номер картки, назва предмета, який випробуваний виключив, слово або вираз, за допомогою якого він позначив інші три, пояснення, всі питання, які йому були задані, і його відповіді.

3. "Числові ряди".

Мета: дослідження логічного аспекту математичного мислення.

Матеріал: аркуш паперу з надрукованими на ньому прикладами.

Інструкція: "Вам пред'явлені сьомій числових рядів. Ви повинні знайти закономірності побудови кожного ряду і вписати відсутні числа". Час виконання роботи - п'ять хвилин.

1.	24	21	19	18	15	13		7
2.	1	4	9	16			49	64
3.	16	17	15	18	14	19		
4.	1	3	6	8	16	18		76

5.	7	16	9	5	21	16	9		4
6.	2	4	8	10	20	22			92
7.	24	22	19	15					

Ключ до обробки:

- 1. 12
- 2. 25 36
- 3. 13 20
- 4. 36 38
- 5. 13
- 6. 44 46

- 7. 4

Інтерпретація: якщо випробуваний утрудняється при вирішенні подібних завдань, це може означати, що він погано аналізує цифровий матеріал, не бачить в ньому прихованих закономірностей, тому не може ними скористатися, отже, його логічне мислення І! математики розвинене слабо.

4. "Виділення істотних ознак".

Мета: дослідження особливостей мислення, здатності диференціації істотних ознак предметів чи явищ від несуттєвих, другорядних. За характером виявлених ознак можна судити про переважання того чи іншого стилю мислення - конкретного чи абстрактного (табл. 1).

Матеріал: бланк з надрукованими на ньому рядами слів. Кожен ряд складається з п'яти слів в дужках і одного - перед дужками.

Інструкція: "У кожному рядку бланка ви знайдете одне слово, що стоїть перед дужками, і далі - п'ять слів в дужках. Всі слова, що знаходяться в дужках, мають якесь відношення до того, що стоїть перед дужками. Виберіть тільки два, які знаходяться в найбільшій зв'язку зі словами перед дужками".

Інтерпретація: наявність в більшій мірі помилкових суджень свідчить про переважання конкретно-ситуаційного стилю мислення над абстрактно-логічним. Якщо випробуваний дає спочатку помилкові відповіді, але потім їх виправляє, то це можна інтерпретувати як поспішність та імпульсивність.

Оцінка результатів здійснюється за формою, представленої в таблиці 2.

Таблиця 1. Шкала для оцінки стилю мислення

№ п/п	Бланк	Ответ
1	Сад (растения, садовник, собака, забор, земля)	Растения, земля
2	Река (берег, рыба, рыболов, тина, вода)	Берег, вода
3	Город (автомобиль, здания, толпа, улица, велосипед)	Здания, улица
4	Сарай (сеновал, лошадь, крыша, скот, стены)	Крыша, стены
5	Куб (углы, чертеж, сторона, камень, дерево)	Углы, сторона
6	Деление (класс, делимое, карандаш, делитель, бумага)	Делимое, делитель
7	Кольцо (диаметр, алмаз, проба, окружность, золото)	Диаметр, окружность
8	Чтение (глаза, книга, текст, очки, слово)	Глаза, текст
9	Газета (правда, происшествие, кроссворд, бумага, редактор)	Бумага, редактор
10	Игра (карты, игроки, фишки, наказания, правила)	Игроки, правила
11	Война (самолет, пушки, сражения, ружья, солдаты)	Сражение, солдаты
12	Книга (рисунки, рассказ, бумага, оглавление, текст)	Бумага, текст
13	Пение (звон, искусство, голос, аплодисменты, мелодия)	Голос, мелодия
14	Землетрясение (пожар, смерть, колебания почвы, шум, наводнение)	Колебание почвы, шум
15	Библиотека (столы, книги, читальный зал, гардероб, читатели)	Книги, читатели
16	Лес (почва, грибы, охотник, дерево, волк)	Почва, дерево
17	Спорт (медаль, оркестр, состязания, победа, стадион)	Состязания, победа
18	Больница (помещение, уколы, врач, градусник, больные)	Врач, больные
19	Любовь (розы, чувства, человек, свидание, свадьба)	Чувства, человек
20	Патриотизм (город, друзья, родина, семья, человек)	Родина, человек

Таблиця 2. Оцінка результатів дослідження особливостей мислення

Оценка в баллах	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Количество правильных ответов	20	—	19	18	16— 17	14— 15	12— 13	10— 11	9

Відповідь на друге питання

Вивчення стратегій мислення.

Стратегія - це довгостроковий план дій, розроблений для того, щоб досягнути певної мети, в основному перемоги. Поняття стратегія відрізняється від поняття тактики і негайних дій. Стратегія розрахована на те, щоб зробити існуючу проблему більш легкою для розуміння з метою її кінцевого дозволу.

По суті, мислення - це розумовий процес, що дозволяє людині уявляти собі картину світу і ефективно працювати з ним у відповідності зі своїми цілями, планами і бажаннями. Стратегічно мислити - це нескучний і потрібний роздум, це уміння людини, що дозволяє йому забезпечити себе від невідомості майбутнього шляхом прийняття певних рішень і дій.

2. Класифікація стратегій мислення.

Американські дослідники Д.С. Брунер і К. Левін вивчали різні прийоми, до яких

здавалися випробувані при рішенні тих або інших мислительних задач. Виявилося, що можна виділити три підходи, що розрізняються як по ефективності, так і по рівню складності. Одним з підходів, вказаний Брунером і Левіном є «випадковий перебір». При такій стратегії випадковим образом формулюється гіпотеза або здійснюється вибір, а потім оцінюється їх правомірність, і у разі негативної оцінки висувається нове припущення; так продовжується доти, поки не буде знайдено рішення. Необхідно відмітити, що така стратегія здійснюється по методу проб і помилок, і її використовують, як правило, діти і суб'єкти зі слабо структурованим мисленням. Головна нестача даної стратегії мислення складається в тому, що пошук ведеться несистематично і тому може виявитися неповним і привести або до відмови від подальших спроб, або до неприємних наслідків (особливо якщо мова йде, наприклад, про розпізнавання отруйних грибів). Наступна стратегія мислення - раціональний перебір. При такій стратегії досліджують деяке центральне, проміжне або найменше ризиковане припущення, а потім, змінюючи кожний раз по одному елементу, «відсікають» невірні напрями пошуку. Розглянемо дуже простий приклад. Ясно, що якщо мене попросять відгадати невідому мені букву алфавіту, задаючи питання, на які мені будуть відповідати «так» чи «ні», то логічніше усього буде спочатку спитати, чи розташована вона в алфавіті між а і m або між n і z. Якщо вірним виявиться другий варіант, то можна буде спитати, чи розташовується вона між n і s або між t і z. При таких послідовних наближеннях коло пошуку поступово вужчає, поки не будуть знайдені ключові елементи шуканої категорії або поставленої задачі. Саме так ми частіше за все визнаємо тварина, яку бачили під час прогулянки, або знаходимо місце поломки в двигуні автомобіля. Цікаво відмітити, що саме так працює і «штучний інтелект» комп'ютера.

Систематичний перебір. При цій стратегії мислення суб'єкт охоплює своїм розумом всю сукупність можливих гіпотез і систематично аналізує їх одну за іншою, намагаючись дійти таким чином якихсь висновків. Можна сказати, що така стратегія, зрозуміло, сама сувора, але в той же час і сама скучна. Недивно тому, що в повсякденному житті вона використовується рідко. Однак це єдина стратегія, що дозволяє дійсно найбільш адекватно розробляти плани довготривалих або складних дій. У науці, наприклад, дуже багато які експерименти бувають заздалегідь приречені на невдачу, через те, що дослідник з самого початку не передбачив всі можливі наслідки різних маніпуляцій і заходи суворого контролю всіх змінних, крім незалежної. З іншого боку, завжди хочеться вірити, що діагноз, поставлений нам лікарем, з'явився результатом систематичного, а не раціонального і тим більше не випадкового перебору. Все це торкається самих різних сторін нашого життя. Певну стратегію використовує студент, коли вирішує, що саме треба вивчити до екзамену, переглянувши список питань, які можуть бути задані. Про стратегії мислення важливо пам'ятати і батькам, що вибирають якийсь метод виховання, не оцінивши заздалегідь можливі наслідки такого виховання для людини, яка колись стане дорослим і за якого вони несуть відповідальність. Оскільки люди звичайно не мають в своєму розпорядженні всі необхідні дані для розв'язання своїх проблем і не можуть оцінити всі наслідки того або іншого вибору, вони досить рідко в своєму повсякденному житті вибирають дійсно найбільш адекватні форми поведінки.

3. Розділення стратегій по глобальності

Тобто можна сказати, що стратегія - це деяка послідовність фільтрів сприйняття людини або послідовність мислительних дій, внаслідок яких відбувається переробка вхідної в людину інформації в деякий результат. Причому необхідно відмітити, що в залежності від призначення стратегії результат буває різний: рішення, реакція, зміна стану і так далі.

Виявляється, стратегії бувають різними і по розміру, тобто глобальності.

Отже, по глобальності розділяють три вигляду стратегій:

- мікстратегії - це зовсім маленькі стратегії які, як правило просто переводять інформацію, що отримується в зручну для мозку людини інформацію або навпаки виводять рішення людини в прийнятній зовнішній формі;
- макстратегії - це середні стратегії які, як правило, складаються з безлічі мікстратегій і мають на виході деякі складні рішення;

- метастратегії - це зовсім великі і складні конструкції мислительної діяльності, і з ними працювати зовсім складно.

Причому, що цікаво, метастратегії повністю управляють макростратегіями і складаються з них. А макростратегії в свою чергу складаються з мікростратегій і управляють ними. Звідси ми можемо передбачити, що зміни макростратегій неминуче менють мікростратегії. Але, зміни мікростратегій не міняють макростратегії.

Тобто можна зробити висновок, що більш великі стратегії міняють і управляють більш дрібними.

Література:

Основна: 1, 5, 6, 8

Допоміжна: 2, 3

Тема № 4 Методи дослідження та розвитку мислення

Практичне заняття №3: Методи дослідження та розвитку мислення

Навчальна мета заняття: Складання зв'язного тексту з окремого висловлювання (Є.В. Заїка, О.Ф. Іванова). Методи дослідження стереотипів в мисленні. Вправи для розвитку мислення.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Складання зв'язного тексту з окремого висловлювання (Є.В. Заїка, О.Ф. Іванова).
2. Методи дослідження стереотипів в мисленні.
3. Вправи для розвитку мислення.

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання.

Проблемна ситуація.

Нагадаємо, що мислення завжди передбачає зміну змісту для того, щоб зробити його зрозумілим, доступним для повного і глибокого сприйняття суб'єктом. Ці зміни відбуваються за допомогою мисленнєвих операцій. Коли ж розглядати мислення в аспекті мисленнєвих операцій, динаміки їхнього розгортання, то мислення виступає як процес.

Мисленнєвий процес завжди формується в діяльності, у взаємодії суб'єкта з навколишнім світом. Мислення актуалізується під впливом мети, в умовах виникнення проблеми. Мета формує мислення як діяльність. Розгортаючись у часі, будучи безперервним, воно виявляє себе як процес, оскільки мислить не саме мислення, а суб'єкт, потреби, інтереси, почуття якого виконують спонукальну роль. Це означає, що мислення має особистісний аспект. О.В. Брушлінський наголошує, що суб'єктом мислення є особистість, і саме це визначає зміст терміна "діяльність".

Отже, усі три компоненти мислення (змістовий, функціонально-операційний та цілемотиваційний) виявляються в мисленнєвій діяльності особистості. Ця діяльність виникає і формується як процес за умов проблемної ситуації і задачі.

Проблемна ситуація - це положення, завдання, яке містить суперечність між обставинами та умовами, між тим, якими знаннями володіє на сьогодні суб'єкт, і тим, до чого він прагне, яких знань він потребує. У суб'єкта при сприйнятті цієї ситуації виникає мало усвідомлений процес невизначеності: Що не так? Що не таке? тощо. Усвідомлення проблемної ситуації становить уже перший етап у її розв'язанні. На другому етапі відбувається вирішення відомого і невідомого. Внаслідок цього проблемна ситуація перетворюється на **задачу**. У структурі задачі вирізняють умову та вимоги. Для характеристики умови використовують такі ознаки, як звичність-незвичність ситуації, а також характер поставленої умови (словесний опис, зображення, реальна ситуація) і ступінь вираженості в ситуації суттєвого відношення між відомими і невідомими величинами, що є ключовим у розв'язанні задачі. Задачі мають задум (ідею, зміст). Важливою характеристикою вимог є рівень чіткості їхнього формулювання.

Задачу характеризує також співвідношення між умовами і вимогами. В умові можуть бути всі елементи, необхідні для розв'язання задачі, міститися зайві тощо.

Існують різні класифікації типів задач. Деякі вчені говорять про необхідність створення особливої науки про задачі - проблемології.

На основі **аналізу умов задачі** та чітко сформульованого **питання** відбуваються вироблення та перевірка правильності **гіпотез**. У пошуку ймовірних шляхів розв'язання задачі суб'єкт робить ставку на одну з властивостей задачі, вирізненні в ній певних відношень, бере їх за основу своєї гіпотези. Вироблення гіпотез дає змогу передбачити шляхи розв'язання і можливі результати. Процес утворення припущень складний. Він залежить від характеру задачі. Що більше ознак її компонентів і характеристик цих ознак, то більше можна висунути правдоподібних гіпотез. Для конкретності припустимо, що нам потрібно знайти корелят між віком і рівнем доходів впливової особи (перелік цих ознак можна продовжити). Названі ознаки можуть мати по три значення: вік - у відтинках до 35 років, від 35 до 50 років і понад 50 років; рівень доходів - високий, середній, низький.

Коли ж кількість альтернативних припущень щодо факту може бути великою, суб'єкт шукає спосіб швидкого виявлення й усунення невідповідних серед них. Часто умови навчальних задач ставлять так, що потрібно сформулювати основну, загальну, вихідну гіпотезу, а також конкретну. Всі видозміни гіпотез відбуваються залежно не тільки від характеру задачі, а й від досвіду суб'єкта. Що більший досвід суб'єкта, то швидше спрацьовує відчуття правдоподібності припущень. На цій основі здійснюється випереджальний контроль і усувається необхідність вдаватися до математичних маніпуляцій з числами, шукаючи підтвердження гіпотези шляхом спроб і помилок.

Наступним етапом є **розв'язування задачі**. Інколи постає потреба на підставі припущень зробити деякі уточнення умов та вимог задачі. Повна визначеність у виборі шляху розв'язання задачі зумовлює подальші кроки суб'єкта. Він може скористатися алгоритмом як системою вказівок, або застосувати прийом порівняння, або перетворити зміст задачі, вдатися до побудови схем, моделей тощо.

Оригінальність стратегії суб'єкта свідчить про творчий підхід до розв'язання задачі. У процесі розв'язання усвідомлені й неусвідомлені елементи поєднуються між собою. Інколи, особливо в досвідчених суб'єктів, розв'язання приходить раптово, наче осяяння, інсайт-рішення. У такому разі йдеться про інтуїтивне мислення.

Останнім етапом є **перевірка розв'язування задачі**. На цьому етапі увага суб'єкта спрямована на причинно-наслідкові зв'язки між елементами задачі, підтверджені гіпотезою та результатами. У цей час може відбутись переосмислення задачі, нове її бачення, виявлення в ній інших проблем і стратегій.

Отже, до схеми розв'язування задач входять основні етапи (усвідомлення і розуміння задачі, складання та здійснення плану, рефлексія - погляд назад, аналіз пошукового процесу), які вказують на послідовність дій, необхідних для правильного розв'язку задачі. Вибір практичної дії (способу) не має відбуватися шляхом спроб і помилок, тобто безпосереднього маніпулювання можливостями елементів, а потім виважування вдалих і невдалих результатів такого шукання. Пошук розв'язання слід будувати на вивченні особливостей елементів і припущенні про можливий шлях розв'язання задачі (антиципація). Цей шлях припускає один спосіб розв'язання задачі й водночас ігнорує інші, що скорочує пошуковий процес загалом. Вибір різних варіантів дії відбувається на основі досвіду особистості, спираючись на який, доводиться шукати подібну й успішно розв'язану задачу, порівнювати її з тією, яку потрібно розв'язувати. Якщо остання задача схожа за своєю сутністю з тими, що є у досвіді суб'єкта, то вона підводиться під певний тип, а далі, як зазначають Дж. Міллер, Ю. Галантер, К. Прібрам, досліджуючи значення планів в інтелектуальній діяльності, розв'язується за систематичним планом, тобто за алгоритмом. Отже, цей спосіб розв'язання задачі ґрунтується на згадуванні про спосіб розв'язку подібних задач, про дії, які використовували для їхнього перетворення. Цей шлях надійний, але може бути тривалим.

Альтернативний спосіб - евристичний шлях. Евристична діяльність - це така діяльність суб'єкта, яка дає змогу розв'язати нетипову задачу. Евристичними є доцільні прийоми, які суб'єкт виробив у процесі розв'язання задачі і які він здатний свідомо переносити на інші задачі. Науку, що вивчає закономірності евристичної діяльності людини, називають евристикою. Цей термін відомий ще від часів Архімеда. Евристична діяльність відрізняється від алгоритмізованої тим, що вона не шукає готової схеми дій для розв'язання задачі, а створює нову (новий спосіб).

Процес розв'язання задачі залежить від настанови. Як оперативні компоненти до цього процесу входять сприймання, уявлення, поняття, судження, умовиводи, міркування, емоційні та вольові компоненти. Отже, у процесі розв'язання задач актуалізуються всі психічні сили людини. Особливо важливу роль у цьому процесі відіграють розумові дії. П.Я.Гальперін вивчав процес формування розумових дій. Його науковий підхід базується на сукупності емпіричних фактів, зокрема, на схожості психічних процесів із зовнішньою організацією діяльності, на фактах зміни дії у процесі її скорочення, поступового сходження від зовнішньої дії до внутрішньої. Витоками гіпотези про поетапне формування розумових дій були погляди О.М. Леонтьєва про необхідність вивчати психічне життя у зв'язку з конкретною, зовнішньою, предметною діяльністю. Ця гіпотеза дає змогу з'ясувати, як предметні дії перетворюються на розумові. Сутність її полягає в тому, що процес перенесення дії із зовнішнього у внутрішній план здійснюється через ряд етапів. На кожному з етапів дія змінюється за чотирма параметрами: рівень виконання, міра узагальнення, повнота фактично виконаних операцій та міра засвоєння. У першому параметрі розрізняють три рівні дії: 1) з матеріальними предметами (або з їхніми матеріалізованими зображеннями); 2) у голосному мовленні (без опори на предмети); 3) подумки. Три останні параметри визначають якість дії. Як пише автор, то вона вища, що більші узагальнення, скорочення та її засвоєність.

Згідно з поглядами П.Я. Гальперіна, процес формування розумових дій розпочинається з ознайомлення з операційним складом майбутньої дії, а також з вимогами, яким вона має відповідати. Це ознайомлення є орієнтовною основою дії, що визначає тип орієнтування у задачі. Розрізняють три типи орієнтовних основ. **Орієнтовна основа першого типу** - це зразки дії та її продукту. Вказівок, як правильно виконувати дію, немає, а тому дія буде нестійкою. **Орієнтовна основа другого типу** має не тільки зразки дії та її продукту, а й усі вказівки про те, як правильно виконувати дію з новим матеріалом. За таких умов навчання дія стійкіша і може переноситися на нові задачі, але якщо ці задачі не дуже відрізняються від попередніх. **Орієнтовна основа третього типу** полягає в тому, що індивід навчається аналізувати умови правильного виконання задачі, а вже потім виконує дію. За цих умов дія формується стійкою і здатною до широкого перенесення.

Спираючись на певну орієнтовну основу дії, індивід починає виконувати дію. Спочатку вона формується в зовнішньому плані, з реальними предметами або їхніми замінниками. Потім відбувається її перенесення із зовнішнього плану в план голосного мовлення. Мовне виконання предметної дії готує здійснення її у внутрішньому плані (подумки), а потім ця дія трансформується в розумову дію.

Мисленнєва діяльність - це не перебіг асоціативних думок, оскільки кожна з них народжується з мотиваційного боку свідомості (Л.С. Виготський).

Мотиви - це те, що спонукає до діяльності. Розрізняють **внутрішні** та зовнішні мотиви. Успіх у розв'язанні задачі забезпечує пізнавальна мотивація, що становить внутрішні мотиви. Вона виникає і формується в процесі відображення проблемності задачі, її суперечливого характеру, наприклад, невідповідності між умовами та вимогами задачі тощо. Виявлення суб'єктом певних властивостей пізнавального об'єкта підсилює мотивацію, і **процес** його пізнання триває. Отже, пізнавальна мотивація формується і виявляється як конкретна спрямованість на передбачення (прогнозування) певних властивостей об'єкта та способів його пізнання.

Зовнішня мотивація не має конкретної спрямованості на зміст і процес мислення. За такої мотивації школяр розв'язуватиме задачу через інші причини (наприклад, заслужити

схвалення вчителя, батьків тощо). Його більше цікавитиме результат. Дехто із школярів, керуючись зовнішніми мотивами, може списувати, користуватися підказками тощо.

Отже, ефективність мисленнєвої діяльності зумовлюється пізнавальними інтересами, потребами. Процес виховання пізнавальних інтересів висвітлено у психологічній літературі. Але варто наголосити, що виникає він там, де людина відчуває свою адекватність, упевнена, що здатна до чогось, що в неї добре виходить, тощо. Тому психологи пропонують учителям використовувати методику успіху. Сутність її полягає в тому, що задачі добирають індивідуально, зважаючи на можливості кожного школяра, але учням про це не відомо. Це - підготовчий етап. На другому етапі учням кажуть, що задача складна, але треба намагатися розв'язати її. Насправді задача такої самої складності, як і попередня, кожний школяр розв'язує її. Цей етап називають етапом *змушеного успіху*. На третьому етапі - реального успіху - учнів попереджають, що пропонують задачу нового типу й оцінок ставити не будуть. Насправді задача складніша за попередню. Школярі розв'язують її кілька разів не на оцінку, а потім ці всі заходи стають непотрібними. В учнів з'явився інтерес до предмета.

Щоб успішно здійснювати навчальний процес, потрібно продумувати прийоми формування мети у школярів, адже часто мета вчителя, з якою він прийшов до класу, і учнів не збігається.

Істотний вплив на ефективність розв'язування задач мають ставлення суб'єкта до цієї діяльності, його настанови. Настанова - це стан мобілізованості, готовності до дії, механізм регуляції мисленнєвої діяльності, форма спрямованості на розв'язування конкретної задачі. Виникнення настанови залежить від наявності потреби в розв'язанні задач та від особливостей ситуації задоволення цієї потреби. А тому готовність до розв'язування задачі виникатиме тоді, коли діє підсилена мотивація, коли суб'єкт уже досягав колись успіху в цій діяльності й відчуває щодо неї свою адекватність.

Л.С. Виготський зауважував, що "нові типи зв'язків та співвідношень функцій передбачають як свою основу рефлексію", відображення "власних процесів свідомості". Виявлення рефлексії у процесі розв'язування задачі розглядають як механізм організації мислення та саморозвитку особистості. Щоб сподіватися на успіх у розв'язуванні задач, суб'єкт має аналізувати не тільки завдання, а й власне мислення, створювати образ власного "Я", переосмислювати свої особистісні стереотипи (наприклад, відсутність наполегливості, організованості, рішучості у згаданому процесі). Досліджуючи ці явища, вчені виділяють інтелектуальну (самоаналіз свого інтелектуального рівня) та особистісну рефлексію (відтворення особистісних властивостей, які виявляє індивід у пошуковому процесі).

Аналіз учителем кожного кроку в розв'язанні задачі учнями або розв'язуванні задач у діаді, тріаді за умов обговорення мисленнєвих "ходів", ставлення учасників до розв'язання задачі сприятиме розвитку в них рефлексивної регуляції.

Відповідь на друге питання

Стереотип — це усталений шаблон мислення, як правило, не має безпосереднього відношення до реальності.

Зустрічаються два різновиди визначення стереотипу: динамічний стереотип — відносно стійка система умовно-рефлекторних реакцій вищих тварин і людини на звичні подразники, і соціальний стереотип — схематичний, стандартизований загальнозначимих образ або емоційно забарвлене і стійке уявлення про певне явище чи об'єкт, в якому виражається звичне ставлення людей до них, що склалося під впливом умов їх буття і попереднього досвіду. Отже, таке визначення насправді недостатньо для розуміння сутності цього феномена, оскільки дане визначення не дає відповіді на питання, що є образ або «подання» у вищевказаному контексті, з чим пов'язані емоційна забарвленість та стійкість соціального стереотипу.

У зв'язку з цим соціальний стереотип розглядається в есе як комплексне утворення, в якому має місце нерозривну єдність трьох його компонентів:

4. когнітивного (інформаційного) — виражається в усвідомленні об'єктів — тобто, одержувана людиною інформація, відомості про раціонально усвідомлюваних, об'єктивних феномени;

5. афективного (оціночного) — виражає переживання щодо реального або символічного об'єкта;
6. соціального (поведінкового) — представляє програму дій щодо об'єктів навколишнього світу.

Соціальні стереотипи як шаблони мислення і поведінки людей, які є членами тих чи інших груп, засвоюються ними дуже рано і використовуються задовго до виникнення ясних уявлень про ті групи, до яких вони відносяться.

Поняття «стереотип» в суспільно-політичний західний дискурс увійшло з легкої руки Волтера Ліппмана, яке він застосував в описі своєї оригінальної концепції громадської думки в 1922 р

Згідно з Ліппманом, можливо вивести наступне визначення: стереотип — це прийнятий в історичній спільності зразок сприйняття, фільтрації, інтерпретації інформації при розпізнаванні і впізнаванні навколишнього світу, заснований на попередньому соціальному досвіді. Система стереотипів являє собою соціальну реальність.

Визначення Волтера Ліппмана володіє значним пізнавальним потенціалом для соціологів і соціальних психологів, тому що дозволяє проводити розрізнення між тим, що постає і, що представляють. Так, в 1999 році на конгресі Європейської асоціації експериментальної соціальної психології, що проходив в Оксфорді, з 33 симпозіумів 13 були сфокусовані на проблематиці стереотипів, упереджень і дискримінації. У своїй книзі «Громадська думка» Ліппман передбачив основні значення, які в подальшому дослідники виявили в стереотипах, а саме поняття міцно увійшло в повсякденний мову.

Відповідь на третє питання

Дослідження аналітичності мислення

Мета дослідження: визначення рівня розвитку аналітичності індуктивного мислення в умовах обмеженого часу.

Матеріали та обладнання: бланк з 15 рядами чисел, складеними за певною закономірністю (варіант VI субтесту шкали Р. Амтхауера), ручка й секундомір.

Процедура дослідження

Це дослідження експериментатор може проводити як із одним досліджуваним, так і з невеликою групою, за умови, що кожен із досліджуваних отримає індивідуальний бланк з надрукованою таблицею рядів чисел. Варто також забезпечити цілковиту самостійність роботи.

До початку дослідження бланки належить розкласти перед учасниками тестування на добре освітленому столі текстом донизу, щоб до зачитування інструкції вони їх не розглядали і не ознайомлювалися з ними.

Бланк із надрукованою на ньому таблицею рядів чисел має такий вигляд:

№	Числові ряди							
1	2	4	6	8	10	12	14	...
2	6	9	12	15	18	21	24	...
3	3	6	12	24	48	96	192	...
4	4	5	8	9	12	13	16	...
5	22	19	17	14	12	9	7	...
6	39	38	36	33	29	24	18	...
7	16	8	4	2	1	1/2	1/4	...
8	1	4	9	16	25	36	49	...
9	21	18	16	15	12	10	9	...
10	3	6	8	16	18	36	38	...
11	12	7	10	5	8	3	6	...
12	2	6	9	27	30	90	93	...
13	8	16	9	18	11	22	15	...
14	7	21	18	6	18	15	5	...
15	10	6	9	18	14	17	34	...

Інструкція досліджуваному: «На бланках, які лежать перед вами, надруковано ряди чисел. Спробуйте встановити, за якою закономірністю складено кожен із 15 запропонованих

числових рядів. Згідно з цією закономірністю продовжіть кожен ряд, дописавши в ньому ще два числа. На виконання завдання відводиться 7 хв. Не затримуйтеся довго на одному ряду. Якщо не можете правильно встановити закономірність, переходьте до наступного ряду, а якщо залишиться час — знову поверніться до складного для вас числового ряду. Чи все зрозуміло? Якщо немає запитань, переверніть тестові бланки. Починаємо!»

Через 7 хв подається команда: «Стоп! Дописування закінчено!»

Обробка результатів

Обробка результатів виконується за допомогою ключа-таблиці з правильними відповідями. Під час обробки результатів підраховується кількість правильно дописаних досліджуваними рядів. Якщо досліджуваний записав у якому-небудь ряду тільки одне число, хоча воно і було правильним, числовий ряд вважається недописаним.

Ключ для обробки результатів завдання «Числові ряди»

Номер ряду	Продовження ряду	Номер ряду	Продовження ряду	Номер ряду	Продовження ряду
1	16; 18	6	11; 3	11	1; 4
2	27; 30	7	1/8; 1/16	12	279; 282
3	384; 768	8	64; 81	13	30; 23
4	17; 20	9	6; 4	14	15; 12
5	4; 2	10	76; 78	15	30; 33

Аналіз результатів

Рівень розвитку аналітичності мислення визначається за кількістю правильно дописаних рядів чисел.

Якщо досліджуваний дописав 14–15 рядів, то його аналітичність мислення дуже висока або відмінна; якщо 11–13 — аналітичність висока або добра; якщо 8–10 — аналітичність середня або задовільна; якщо 6–7 — аналітичність низька або погана; якщо 5 і нижче, то аналітичність дуже низька або дуже погана.

Аналітичність вважається важливою характеристикою мислення. Вона являє собою готовий компонент здатності теоретизувати, відшукувати причинно-наслідкові зв'язки між явищами, становить основи загальних здібностей і необхідна для успішного оволодіння різноманітними видами діяльності.

Аналітичність активно розвивається в юнацькому віці, її формуванню сприяють науки, які вивчаються ВНЗ: логіка, вища математика тощо. Тому можна зіставити результати тестування з успішністю з відповідних дисциплін. Інтерпретуючи результати, бажано враховувати особливості темпераменту досліджуваного, а також навички роботи з числами.

Дослідження рефлексивності мислення

Мета дослідження: визначення сформованості рефлексивності мислення.

Матеріали та обладнання: бланк з 15 анаграмами, папір для записів, протокол дослідження, ручка, секундомір.

Процедура дослідження

Це дослідження краще поводити з одним досліджуваним. Перед початком досліджуваному видають бланк з анаграмами:

- 1) еноб 6) еравшн 11) окамднри
- 2) раяні 7) ркдети 12) ивнсвоко
- 3) упкс 8) ашнррі 13) отгрвіял
- 4) итрг 9) едатыл 14) офмрлуря
- 5) уксп 10) акемра 15) ахарткре

Експериментаторові належить потурбуватися про те, щоб зручно розмістити досліджуваного за столом, а самому контролювати час розв'язання ним кожної анаграми, фіксуючи його в протоколі.

Протокол дослідження Експериментатор _____ Дата _____ Досліджуваний _____		
Порядковий № анаграми	Час	Самозвіт досліджуваного про розв'язок анаграм:

Інструкція досліджуваному: «Вам буде запропоновано анаграми (слова, в яких переставлено букви). Відтворіть ці слова, не викидаючи

і не додаючи нових букв до анаграм. Намагайтеся працювати швидко: час розв'язування кожної анаграми фіксується. Розв'язання записуйте на аркуші паперу. «Починаємо!»

Після закінчення досліду експериментатор запитує досліджуваного про те, яким шляхом він розв'язував анаграми, чи встановлював при цьому послідовність розміщення букв і яку саме. Відповідь досліджуваного фіксується в протоколі.

Обробка результатів

Під час обробки результатів необхідно отримати показник сформованості рефлексії, показник часу розв'язування завдань і ранговий показник складності розв'язання анаграм.

Щоб отримати показник сформованості рефлексії, за кожне правильно розв'язане завдання нараховується один бал і ще по одному набавляють за ті завдання, які було розв'язано із встановленою досліджуваним послідовністю перестановки букв анаграм. Правильність розв'язання анаграм можна встановити за допомогою таблиці-ключа. Порядок перестановки букв позначено відповідною цифрою, яка означає номер букви анаграми.

Таблиця-ключ до розв'язку анаграм

№ п/п анаграми	Порядок перестановки букв
1-5	2143
6-10	214365
11-15	21436587

Коефіцієнт сформованості рефлексії визначають шляхом ділення отриманих досліджуваним балів на їхню максимальну кількість. У цьому разі вона дорівнює 29.

Показником часу є середній арифметичний час. Затрачений на розв'язання анаграм. А показник рангу відповідає номеру найскладнішої із розв'язаних анаграм.

Аналіз результатів

Аналізуючи результати дослідження, важливо визначити насамперед стратегію розв'язування досліджуваним завдань, з'ясувавши, змістовність перебігу у нього процесу мислення. Стратегія розв'язування може бути:

а) хаотичною, невпорядкованою, при якій розв'язування характеризується безсистемним пошуком і висуненням значної кількості задумів, логічно не пов'язаних між собою. Висунуті в цьому разі гупоти не піддаються остаточній перевірці;

б) формально-алгоритмічною, якій властиве послідовне перебирання можливих варіантів розв'язування з окремими поверненнями до раніше розглянутих, при цьому домінує продуктивний рух у змістовному плані і явно недостатнє регулювання

— у смисловому;

в) змістоадаптивною, коли є логічно пов'язаний рух за семантично вагомими ознаками, коли ведучим є рух думки в рівнях, що утворюють смислову сферу, а саме — особистісному та рефлексивному;

г) згорнутою, для якої характерна скороченість оціночних дій і злиття їх з пошуковими, що дозволяє досить швидко знаходити правильний розв'язок.

Рефлексія мислення дозволяє під час розв'язування завдань виробити ефективну стратегію і прискорити мислительну діяльність. У запропонованій методиці рефлексивність проявляється в зміні стратегії розв'язування в ході виконання завдання. При цьому потрібно звернути увагу на вплив розв'язку попередньої анаграми на наступні.

Важливо враховувати у навчанні роль мислення. Високий рівень розвитку властивостей

мислення, які входять у структуру навчання, забезпечує легкість і швидкість аналізу й узагальнення ознак, суттєвих для вирішення проблеми. Цей рівень рефлексивності виконує функції контролю й оцінки людиною власних розумових дій, дає можливість виявити і враховувати свої помилки, оцінювати правильність пошуків нових шляхів розв'язування завдань. У дослідженні на цей рівень вказує показник рангу, не нижчий за 12–13.

Рівень сформованості рефлексивності мислення встановлюють за допомогою таблиці, у якій літерою К позначено коефіцієнт сформованості рефлексії.

К	Рівень сформованості рефлексивності мислення
0-0,3	низький
0,31-0,7	середній
0,71-1,0	високий

На підставі даних про рівень сформованості рефлексивності мислення, аналізу стратегії розв'язування анаграм і показника швидкості розумових процесів складають рекомендації досліджуваному про поліпшення його навчальної діяльності, враховуючи при цьому індивідуальні особливості темпераменту, властивості характеру і навички роботи з літерами.

Література:

Основна: 1, 5, 6, 8

Допоміжна: 2, 3

Тема № 5. Методи вивчення та розвитку мовлення.

Практичне заняття №1: Методи вивчення та розвитку мовлення.

Навчальна мета заняття: Оцінка засвоєння текстової інформації за допомогою методики доповнення. Психографологічні характеристики письмової мови.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Оцінка засвоєння текстової інформації за допомогою методики доповнення.
2. Психографологічні характеристики письмової мови.

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання.

Однією з найважливіших потреб людини є потреба в обміні інформацією. Передавати та отримувати інформацію можна лише за допомогою знаків, точніше — знакових систем. Ці знакові системи можуть бути вербальними (словесними) та невербальними (несловесними). Вербальні знакові системи по-іншому називають мовою.

Мова — це система словесних знаків. Питання про суть мови, її виникнення та розвиток, структуру і закономірності вивчає мовознавство. Від мови як засобу спілкування відрізняють **мовлення — психічний процес спілкування між людьми за допомогою мови.** Мовлення є мовою в дії. Мовне спілкування здійснюється за правилами конкретної мови і є продуктом історичного розвитку людства. Виникнення мовлення поза суспільством неможливе, бо воно є соціальним продуктом. Призначене для спілкування, воно і породжується у спілкуванні.

Мова та мовлення є діалектичною єдністю. Проте між ними є і відмінності

Характерні ознаки мови та мовлення

Мова	Мовлення
1. Явище духовної культури	1. Психічне явище
2. Система знаків та правил їхнього перетворення	2. Процес оперування мовою

3. Виникає у процесі суспільного вироблення узагальнень та понять, у результаті якого поняття набувають загальноприйнятого змісту	3. Виникає у процесі індивідуального засвоєння понять, у результаті якого поняття набувають різноманітного конкретного змісту
4. Спочатку засвоюється теоретично	4. Спочатку засвоюється практично
5. Статична, бо нові правила та закони виробляються століттями	5. Динамічна, бо у процесі мовлення породжуються нові правила та закони

Мовлення пов'язане зі всіма психічними процесами людини. На рівні відчуттів воно впливає на пороги чутливості; на рівні сприймання — на такі його особливості, як осмисленість і узагальненість. Мовлення забезпечує словесно-логічну та довільну пам'ять; допомагає створювати образи уяви і забезпечує більшу зосередженість уваги. Особливо тісно мовлення пов'язане з мисленням. Слово є формою існування понять, а завдяки реченню утворюються та існують судження та умовиводи. Мовлення є обов'язковим компонентом для понятійного, теоретичного і вербального мислення. Мовлення як психічний процес спілкування між людьми може спричинити радість і тривогу, заспокоїти і образити, тобто викликати різноманітні емоції та почуття. Значну роль мовлення у вигляді самонаказів відіграє і у вольовій регуляції поведінки людини. Отже, мовлення є могутнім чинником формування людської свідомості.

Розглянемо функції мовлення у психічній діяльності людини.

У сфері спілкування мовлення виконує комунікативну та експресивну функції. *Комунікативна функція* (від лат. *communico* — спілкуюсь з кимось) є одна з основних і полягає у тому, щоб за допомогою мовлення передати певну інформацію. Ця інформація має вплинути на поведінку, рішення або почуття іншої людини. *Експресивна функція* (від лат. *expressus* — виразний) є однією з первинних і виявляється у передачі емоційного ставлення до змісту мовлення і партнера спілкування. Це досягається за рахунок використання таких слів, як «Ох!», «Ай!», «Вау!» тощо, а також через інтонацію та модуляцію голосу.

У сфері мислення мовлення виконує сигніфікативну та гностичну функції. *Сигніфікативна функція* (від лат. *significo* — подаю знак, виражаю) — це позначення предметів і явищ за допомогою слів та словосполучень. У результаті утворюються поняття — одна з логічних форм мислення. За цією функцією мовлення людини відрізняється від комунікацій тварин. Звук, який видає тварина, може виражати страх, голод, задоволення тощо, але ніколи не позначає предмети чи явища. Виділення за допомогою мовлення суттєвих сторін та відношень предметів та явищ забезпечується *гностичною функцією* (від гр. *gnosis* — пізнання), або *функцією узагальнення*. Ця функція діє на етапі формування суджень та умовиводів.

У сфері управління мовлення виконує функції планування та регулювання. *Функція планування* забезпечує складання плану поведінки та програми дій і в результаті спонукає людину до певної діяльності. За допомогою *регулятивної функції* впорядковується наша поведінка і діяльність, а також діяльність інших людей. Особливо це стосується довільних психічних процесів: довільної пам'яті, сприймання, уваги тощо.

У соціальній сфері мовлення виконує *суспільно-історичну функцію*, яка пов'язана з передачею за допомогою мовних засобів суспільно-історичного досвіду людства. Це реалізується у фольклорі та народній творчості.

Більшість людей, які з народження живуть у двомовному середовищі, стикаються з проблемою білінгвізму (від лат. *bis* — двічі, *lingua* — мова), або **двомовності** — одночасним засвоєнням дитиною у ранньому віці (здебільшого, до 4 років) двох мов. Для кожного білінгва одна з мов є першою, основною у мисленні і спілкуванні, а інша — другою, яка використовується рідше або в спеціальних сферах, наприклад, у навчальному закладі, професійній діяльності, при офіційному спілкуванні тощо. Для білінгвів часто характерний чіткий зв'язок «людина — мова». З однією людиною вони говорять однією мовою, з іншою — другою. Для України білінгвізм є поширеним явищем. Найчастіше зустрічається українсько-російська і російсько-українська двомовність. В обох випадках глибоке оволодіння другою

мовою неможливе без засвоєння норм і цінностей культури, що обслуговується цією мовою, бо крім самих слів потрібно знати ситуації, у яких вони використовуються.

Перехід у процесі спілкування з однієї мови на іншу потребує перемикання коду. Це перемикання буває неповним, наприклад, лексика і граматики в людини російська, а фонетика українська. Таке змішане мовлення називають *суржиком*.

У різних країнах ставлення до білінгвізму визначається конкретною соціальною і політичною ситуацією. Так, в Європі володіння двома мовами є свідченням певного рівня культури, у США це найшвидше ознака того, що людина приїхала в цю країну нещодавно і ще не асимілювалася, в Україні — це проблема національної ідентифікації.

Чи білінгвізм не заважає розвитку дитини? Дослідження показують, що, навпаки, знання відразу двох мов, правда після їхнього повного опанування, сприяють лінгвістичному, когнітивному і культурному розвитку дитини.

Відповідь на друге питання.

У сучасній психолінгвістиці виділяють чотири основні теорії мовлення: теорію наочності, преформістську, релятивістську та когнітивну, які вони виникли у ХХ ст. Основне, давко-лого то-чуться суперечки у цих теоріях — це питання про те, чи мовлення зумовлене вродженими структурами, спільними для всього людства, чи навпаки, це набута структура, різна в різних культурах.

Теорія наочності представлена біхевіоральним підходом (*Вотсон, Моурей* та ін.). В цій теорії стверджується, що засвоєння мовлення відбувається послідовно під впливом соціального середовища: одні звуки підкріплюються, інші — ні. Набуті навички поступово формують «внутрішній діалог», тобто мислення. Підкреслюється також роль наслідування мовлення батьків. У дитини є вроджена потреба і здатність до наслідування звуків людського мовлення. Отримавши позитивне емоційне підкріплення, наслідування веде до швидкого засвоєння спочатку звуків мовлення, потім слів і нарешті граматичних правил.

Теорія преформізму (*Хомський, Леннеберг* та ін.) виходить з того, що людина від народження має специфічні задатки до за-

своєння мовлення. Ці задатки закладені у мозку і визначають вроджену здатність кожної людини змінювати значення чи зміст будь-якої фрази, а також будувати необмежену кількість осмислених висловів. Дозрівають вони приблизно у віці одного року, що дає змогу прискореного розвитку мовлення в період від 1 до 3 років. Такий вік називають «сенситивним» для формування мовлення; він однаковий у всіх культурах. Отже, кожна мова — це лише один властивий певній культурі варіант базової моделі, спільної для всього людства.

У **релятивістській теорії** (*Сепір, Уорф* та ін.), навпаки, стверджується, що кожній культурі властива своя мовна структура, яка слугує своєрідною матрицею для мислення людини. Мова і мислення є культурно зумовленими реаліями; різні умови навколишнього середовища впливають і на мовлення людей, і на їхнє мислення, і на сприймання світу. Так, у ескимосів існує близько 12 слів для позначення різних станів снігу і льоду. Отже, люди повинні і чіткіше сприймати його форми. В одній народності Нової Гвінеї існує лише два слова для позначення кольору, і тому сприймання кольорового спектру в них ніби-то звужене. Пізніші дослідження, однак, показали, що сприймання людини не залежить від наявності чи відсутності відповідного слова, а може суттєво залежити від тренування. Від культури як носія мови залежить не процес сприймання, а швидше спосіб вираження думки.

Когнітивна теорія (*Піаже* та ін.) стверджує, що розвиток мовлення пов'язаний з притаманною дитині від народження здатністю сприймати та інтелектуально опрацьовувати інформацію. Цим пояснюється їхня спонтанна словесна творчість. Інтелектуальна діяльність успадковується, а мовлення формується при взаємодії з середовищем і залежить від розвитку мислення і мотивації: перші висловлювання дітей зазвичай стосуються того, що вони вже розуміють. Так само і говорять діти про те, що їм цікаво.

Види мовлення

Мовлення як психічний процес має такі основні види: зовнішнє, егоцентричне та внутрішнє.

Зовнішнє мовлення

Зовнішнє мовлення — це аудіальне чи візуальне мовне спілкування між людьми. Це є основним засобом комунікації у сумісній діяльності. За його допомогою люди впливають один на одного. Зовнішнє мовлення поділяють на усне, писемне та афективне.

Усне мовлення — це мовлення, яке сприймається на слух. Воно мотивоване ситуацією, протікає у мінливих умовах, йому характерна простота граматичних конструкцій. Його розумінню сприяє контекст, інтонація, жести, міміка тощо. Цей вид мовлення відіграє значну роль у розвитку культури, особливо усної народної творчості, а також у розвитку інтелекту людини.

Усне мовлення здебільшого призначене для розмовного мовлення і тому передбачає присутність інших людей. Воно має два підвиди: діалогічне і монологічне. *Діалогічне мовлення* (від гр. *dial-ogos* — розмова, бесіда) являє собою безпосереднє спілкування двох або більше осіб (наприклад, бесіда, розмова тощо). Можна припустити, що саме цей підвид був первинною формою людського мовлення. Діалогічне мовлення не вимагає спеціальної підготовки з боку людини, є ситуативним, провадиться при емоційно-експресивному контакті в умовах взаємного сприйняття. Воно завжди супроводжується невербальними способами передавання інформації.

Монологічне мовлення (від гр. *monos* — один, єдиний) — це тривале, неперервне, зв'язне викладання системи думок однією особою іншим (наприклад, доповідь, лекція тощо). Цей підвид мовлення об'єднаний однією думкою і є досить розгорнутим; має відповідати вимогам послідовності, доказовості, граматичної правильності, вимагає ретельного підбору слів та зворотів. Монолог має бути виразним і повідомлятися в оптимальному для аудиторії темпі. Тому до нього слід ретельно готуватися, особливо тому, що монологічне мовлення не допускає читання з листа. Думка повинна народжуватися на очах у слухачів. Монологічне мовлення передбачає стриманість жестів, бо надмірне жестикулювання відволікає увагу і стомлює.

Писемне мовлення — це мовлення, яке сприймається візуально. Воно з'явилося пізніше за усне, є контекстним і більш розгорнутим, має просторову організацію, дуже чіткий задум та складну смислову програму. Тому письмо пред'являє підвищені вимоги до розумової діяльності людини. У писемному мовленні відсутній зворотній зв'язок зі співбесідником. Перевірку того, чи написане буде зрозуміле читачеві, здійснює редактор.

Писемне мовлення має вкрай обмежені можливості додаткового впливу на читача, крім підкреслення та виділення слів. Тому його сприймання обов'язково передбачає роботу нашої уваги.

Формувалось писемне мовлення протягом тисячоліть, і пройшло складний шлях свого становлення. У стародавніх пам'ятках писемності воно ще явно виступає у формі усного ситуативного мовлення. Найдревнішим різновидом письма вважається піктографічне¹. Потім виникло ідеографічне, складове і, нарешті, літерно-звукове письмо. Писемне мовлення відіграло та продовжує відігравати значну роль у розвитку науки і культури, а також інтелекту людини.

У *пиктографічному письмі* (від лат. *pictus* — розмальований; гр. *grafe* — пишу, зображую) ціле повідомлення, подія чи явище передавались за допомогою знака-малюнка. Таке мовлення було характерне, наприклад, для народів острова Пасхи. Малюнок однієї ноги означало йти, двох — швидко йти, трьох — бігти. Піктографічне письмо розвивалось одночасно з іншими способами передачі інформації: вампулами (зв'язки раковин різноманітної форми та кольору) та кіпу (комбінація вузликів та сплетіння шнурів). Однак, графічний спосіб виявився найбільш прогресивний.

В *ідеографічному письмі* (від гр. *idea* — образ, поняття; гр. *grafe* — пишу, зображую) знаки, або ідеограми, позначають ціле слово чи поняття. Найбільш відомі ідеограми стародавніх єгиптян та індіанців, месопотамська система клинопису, сучасні китайські

ієрогліфи. Наприклад, в Єгипті три хвилясті лінії означали хвилі; в індіанців малюнок, який зображав схід сонця, — початок дня.

У *складовому письмі* знаки позначають окремі склади. Прикладом може бути санскрит (писемна мова давньої і середньовічної Індії), сучасне письмо Індії.

У *літерно-звуковому письмі* знаки алфавіту, або графеми, позначають окремі звуки або звукові зв'язки усного мовлення. Прикладом є сучасна українська, англійська, німецька, французька мови тощо.

Афективне мовлення (від лат. *affectus* — настрій, хвилювання, пристрась) слугує для вираження емоційних станів людини. Воно дуже просте і обмежене у вербальних засобах (наприклад, «Ах!», «Ой!», «Вау! тощо»). Афективне мовлення підсилюється інтонаціями та модуляціями голосу, а також жестами і мімікою.

Егоцентричне мовлення (від лат. *ego* — я, *centrum* — центр круга) — це монологічне ні до кого не звернене мовлення вголос. Це мовлення для себе і про себе; воно не виконує комунікативної функції. Егоцентричне мовлення призначене для висловлення емоцій та почуттів, для пізнання навколишнього світу, для розвитку мовленнєвих навичок, для самоконтролю. Однак, першочергову роль воно відіграє у розвитку мислення. По суті це є першою, достатньо розгорнутою, зовнішньою за формою системою засобів, за допомогою якої дитина вчиться не лише планувати та керувати своїми діями, а й мислити.

Егоцентричне мовлення характерне дітям віком 2-7 років; максимуму досягає у 3 роки, коли складає 75 % усього спонтанного мовлення дитини. Частка егоцентричних висловлювань дітей зростає під час гри; у середовищі, де панує авторитет дорослого, спонтанні та випадкові зв'язки з дитиною або дитина надана сама собі; у разі зростання когнітивної складності завдання. Навпаки, відсоток егоцентричного мовлення знижується за умов сумісно організованої роботи з дитиною; у середовищі ровесників; там, де можливі суперечки і дискусії.

У 6-7 років егоцентричне мовлення суттєво скорочується: воно переходить у внутрішній план. Так виникає внутрішнє мовлення. Повністю егоцентричне мовлення не зникає; часом воно зустрічається і у дорослому віці. Тому його розглядають як проміжну ланку при переході від зовнішнього до внутрішнього мовлення.

Внутрішнє мовлення — це вид беззвучної мовленнєвої діяльності людини. Кажучи образно, це «мовлення мінус звук». Його характеризує максимальна згорнутість граматичних структур та змісту, бо промовляти слова до кінця немає необхідності; фрагментарність — пропускається те, що для людини є зрозумілим; домінування смислової сторони над зовнішньою формою — елементи слів та їхніх значень можуть «склеюватися» в нові комбінації; відсутність набору стандартних граматичних правил та алфавіту; виключення непорозуміння у сприйманні ситуації; ситуативність; контекстність; складність переводу на зовнішнє мовлення.

Таким чином, внутрішнє мовлення ніби-то відмовляється від виконання своєї первинної функції — воно перестає безпосередньо слугувати засобом спілкування з іншими, однак залишається внутрішньо спрямованим на інших людей, якщо не реальних, то уявних. Людина ніби-то веде з ними внутрішню бесіду. Однак, найперше внутрішнє мовлення стає формою роботи думки. За його допомогою думка народжується, бо інтелект «не приймає» зовнішнього мовлення, а лише внутрішнє.

В онтогенезі спочатку формується зовнішнє мовлення, потім егоцентричне і нарешті — внутрішнє. У дорослої людини цей процес протилежний: внутрішнє мовлення передує зовнішньому. Перехід внутрішнього мовлення у зовнішнє часто пов'язаний з труднощами. У внутрішньому мовленні думка зрозуміла лише самій людині, а коли вона намагається пояснити її іншим, виявляється, що її не розуміють. Ці труднощі спричинені тим, що необхідно перейти від згорнутих, зрозумілих лише самому собі думок до розгорнутих граматичних і логічних форм. Тренує вміння висловлювати свої думки і наміри монологічне і писемне мовлення.

Відповідь на третє питання

Мовлення як психічний процес спілкування між людьми складається з трьох головних етапів: породження, сприймання та розуміння мовлення. Розглянемо їхні психологічні

механізми. У 50-х роках ХХ ст. російський вчений *М. Жинкін* висловив припущення, що **породження мовлення** ґрунтується на задумі, який пов'язаний з універсальним предметним кодом. Цей код існує на рівні мозкових структур і спільний для різних мов. Він склався у досвіді багатьох поколінь, і цей досвід передається дитині у процесі комунікації. Національні мови мають спільну генетичну структуру і різняться між собою лише деякими способами інтеграції цього коду. Опанувавши кодом, дитина починає говорити і розуміти мовлення. Цей процес починається з третього місяця життя дитини, коли завдяки гудінню і лепету формується фонематичний слух і моторні компоненти мовлення.

Важливу роль у породженні мовлення відіграє також слово, яке зберігається у пам'яті у вигляді фонемної решітки, над якою надбудовується морфемна решітка. Ці решітки являють собою певним чином організовані елементи слів, що зберігаються у пам'яті людини. Остаточне слово формується лише у процесі мовленнєвого повідомлення.

Основними психологічними механізмами породження мовлення, за *М. Жинкіним*, є:

1. *Механізм програмування мовленнєвого повідомлення.* Це — побудова змістовного кістяка мовленнєвого висловлювання, тобто того, що людина хоче сказати. Для цього відбирається інформація, яку людина вважає важливою, і відсіюється другорядна.

2. *Механізм побудови граматичної структури речення.* На цьому етапі, по-перше, прогнозується загальна структура фрази, її граматична форма, підбираються найпотрібніші слова та звуки; по-друге, запам'ятовуються, зберігаються і реалізуються граматичні характеристики слів; по-третє, відбувається перебір граматичних конструкцій; по-четверте, породжуються граматичні конструкції.

3. *Механізм пошуку потрібного слова.* За семантичними і звуковими ознаками шукається потрібне слово. Після цього відбувається моторне програмування синтагми³.

4. *Механізм вибору звуків.* Відбувається перехід від моторної програми до її «заповнення» звуками.

5. *Механізм реального звучання мовлення.* Комунікатор кодує інформацію, а реципієнт декодує, тобто переводить звуки мовлення у значення слів. Це забезпечує розуміння мовлення. Правильність розуміння мовлення стає очевидним лише тоді, коли реципієнт своїми висловлюваннями дає зрозуміти, що він прийняв та зрозумів повідомлення.

У своїй моделі породження мовлення *М. Жинкін* особливо наголошує на тому, що всі мовленнєві процеси необхідно розглядати не самі по собі, а у комунікативному акті. Лише врахування мовленнєвої комунікації, її мети та завдань дає можливість у всій глибині зрозуміти природу мовленнєвого процесу.

Для того, щоб правильно говорити, людина повинна сама себе чути. Це підтверджується дослідями з відтермінованим зворотнім зв'язком. Якщо людина читає текст вголос і водночас слухає себе через навушники, то у разі затримання зворотнього зв'язку на 200-400 мс в неї настає дискомфорт. Вона починає посилювати голос, заїкатися, повторювати вже прочитане. Тому спочатку втрачається прогноз щодо часу надходження нового речення, а далі гальмується здатність до інтеграції елементів мови.

Другим та третім етапами мовленнєвого спілкування є **сприймання і розуміння** мовлення. Легкість, з якою людиною приймає і розуміє сказане, це лише остання фаза складного процесу опрацювання мовленнєвої інформації, який складається з трьох рівнів:

1. *Сенсорного рівня*, на якому відбувається акустичний аналіз і синтез звуків. Здатність аналізувати та синтезувати звуки мовлення називають **фонематичним слухом**. У звичних умовах засвоєння рідної мови він розвивається у віці від 1 до 3 років, тобто упродовж сенситивного періоду розвитку мовлення. Фонематичний слух випереджає розвиток артикуляції. Дитина спочатку вчиться слухати те, що їй говорять, а вже потім — правильно говорити.

2. *Перцептивного рівня* — розпізнавання слів.

3. *Смислового рівня*, на якому завдяки аналізу і синтезу смислових характеристик мовлення встановлюється смисл речення і цілого повідомлення. Для того, щоб набути значення,

слово повинно знаходитися у реченні. Людина розуміє мовлення відповідно до розвитку її здатності самій створювати повідомлення на тому ж рівні інтеграції.

Описані рівні сприймання та розуміння мовлення в дорослої людини, яка добре володіє мовою, згорнуті у часі. Тому складається враження, що ми сприймаємо відразу слова і розуміємо ціле речення. Опанування рідною (або першою, основною) мовою відбувається «знизу вгору»: від елементарних механізмів типу утворення складів до вищих рівнів. Далі виникає довільність мовлення і свідоме оперування мовними знаками. Прискорений розвиток мовлення у дітей віком 1-3 років пояснюється тим, що різні рівні мовної системи: фонематичний, вербальний, синтаксичний та граматичний, — дитина засвоює не послідовно, а одночасно.

Оволодіння другою мовою в пізніший період після засвоєння рідної мови відбувається навпаки, «зверху вниз»: починаючи від свідомих операцій над мовою через довільний вибір мовних засобів, до автоматизації мовлення. При цьому фонематичний слух потребує тривалого тренування. Засвоєння двох мов одночасно у ранньому віці (наприклад, у двомовних сім'ях) зазвичай відбувається без додаткових труднощів, тобто так само, як і однієї.

Відповідь на четверте питання

Як зазначалось попередньо, сенситивний період для розвитку мовлення припадає на 1-3 роки. Саме у цей період дитина має отримати якомога більше мовленнєвих вражень; лише за таких умов її мовленнєвий розвиток буде успішним.

Становлення мовлення у дитинстві проходить два етапи: домовленнєвий етап і етап активного мовлення. **Домовленнєвий етап** має три стадії:

1. *Крик та плач* як умова для тренування голосових зв'язок дитини (починається від народження).

2. *Гуління* — мимовільна гра звуками, наприклад, «а-а-а-а», «е-е-е-е» (з третього місяця життя).

3. *Лепет* — багаторазове повторення складів, наприклад, «ба-ба-ба», «ма-ма-ма». Це комунікація зі самим собою для утворення мовного зв'язку між тим, що вимовлено, і тим, що почуто (з шостого місяця життя). Лепет відіграє ключову роль в навчінні

немовлят використовувати ті специфічні звуки, які необхідні для того, щоби говорити рідною мовою. У перший рік життя кожна дитина здатна легко вимовити 75 різних фонем, отже наділена потенційною можливістю для засвоєння будь-якої мови. Однак, у зв'язку з тим, що вона занурена лише в одне мовне середовище, поступово перестає видавати звуки, не властиві рідній мові.

Другим етапом становлення мовлення дитини є **етап активного мовлення**. Він має наступні чотири стадії:

1. *Стадія повторення слів* (з 10 міс. до 1 року) — дитина повторює слова і відносить їх до певних предметів; розуміє 10-20 слів. Слово починає регулювати поведінку дитини.

2. *Стадія автономного, або ситуативного, мовлення* (з 1 року до 1 року 3 міс). При такому мовленні одне однокореневе слово позначає низку предметів, наприклад, «па» може означати і те, що дитина впала, і палку, лопатку тощо.

3. *Стадія холофраз* (з 1 року 3 міс. до 1 року 5 міс). Холофраз означає, що одне слово позначає цілу ситуацію, наприклад, слово «мама» може для дитини означати «візьми мене на руки». В 1 рік 3 міс. дитина у своєму активному словнику має 4-6 слів, зокрема, імена.

Холофрази та ситуативне мовлення виникають в емоційно насиченій ситуації, вони аграматичні, тобто слова не об'єднуються в речення. Тому вони є зрозумілі лише близьким людям.

4. *Стадія телеграфного мовлення*. З 1 року 5 міс. з'являються перші двослівні речення. Ці перші речення можуть бути побудовані на зразок телеграфного мовлення — в реченні залишаються лише найбільш значимі слова (найчастіше іменники і дієслова), а другорядні пропускаються; або на зразок «граматики відмінків» — для висловлення думки

використовується порядок слів у реченні. Активний словник півторарічної дитини становить 10-30 слів.

Упродовж раннього дитинства діти дуже скоро поповнюють свій словниковий запас. Так, якщо у 2 роки діти використовують до 200 слів, то у 3 роки - 1 000-1 500, а у 6 років - 2 500-3 000 слів. Дитяче мовлення не є плавним; вони часто переривають свою мову, щоб подивитися, чи їх слухають і розуміють, роблять паузи і подекілька разів повторюють одне й те саме, люблять ставити питання. Все це — звичайні дії з налагодження ефективної

комунікації. У 4 роки діти засвоюють всю усну граматику і починають говорити, переважно, правильно. До закінчення 6 років завершується практичне оволодіння лексичними і синтаксичними правилами усного мовлення. Починаючи зі шкільного навчання (6-7 років), інтенсивно формується семантична, тобто смислова сторона мови. Особливо яскраво це виражено у підлітково-юнацькому віці.

Розвиток мовлення у дитячому віці залежить від наступних умов:

1. *Спілкування з дорослими.* На думку багатьох учених, основним механізмом засвоєння дітьми цього віку нових слів є наслідування, яке може реалізуватися лише у збагаченому мовленнєвому середовищі. Для активізації мовленнєвого розвитку дитини рекомендується говорити до неї простими і зрозумілими реченнями, повільно і чітко; продовжувати і доповнювати сказане дитиною, не примушуючи її повторювати за дорослими; коментувати уголос дії дитини і свої дії; не виправляти мову дитини, а повторити за нею фразу правильно.

2. *Доброзичливе ставлення до дитини у ході мовленнєвого спілкування.* Власні негативні емоції, а також негативне ставлення до дитини з боку оточуючих (наприклад, висміювання мовних помилок) уповільнюють мовленнєвий розвиток.

3. *Практичні дії дитини з предметами.* При слабкій координації рухів (наприклад, дитина погано тримає в руках речі) можуть виникати і мовленнєві труднощі.

4. *Загальний фізичний і психічний розвиток дитини.* Фізичні вади дитини, наприклад, туговухість або глухота, незростання верхньої губи або піднебіння тощо викликають труднощі у мовленнєвому розвитку. Так само відставання у розвитку пам'яті, послаблена концентрація уваги, несформованість практично-дійового і наочно-образного мислення спричиняють мовленнєві проблеми.

Індивідуальні відмінності. Відмінності у мовленнєвому розвитку частково зумовлені спадковістю, а також набутими індивідуальними особливостями. Так, у дітей, які частіше граються з ляльками, більше можливостей засвоювати мову і практикуватися у ній, ніж у дітей, які бавляться іншими забавками

Основні особливості мовлення

Мовлення, як і інші психічні процеси, наділено певними особливостями. Це — змістовність, зрозумілість, виразність та дієвість.

Змістовність мовлення визначається його інформативністю, а саме обсягом виражених у ньому думок, цінністю повідомлених фактів. Це забезпечується підготовленістю людини, що говорить.

Зрозумілість мовлення залежить від змісту та співвідношення між його складністю й рівнем знань та інтересів слухачів. Ця особливість забезпечується відбором матеріалу для повідомлення.

Виразність мовлення пов'язана з його емоційною насиченістю. Це досягається вербальними засобами (вмінням підібрати влучні слова та словосполучення) та невербальними (інтонацією, акцентом, паузами, мімікою, жестикуляцією), а також врахуванням обставин виступу, чіткістю вимови, правильністю інтонацій. У писемному мовленні замість невербальних засобів застосовують підкреслення, виділення слів у тексті тощо.

Дієвість мовлення визначається його впливом на думки, почуття, поведінку інших людей. Це забезпечує врахування індивідуальних особливостей слухачів.

Індивідуальні відмінності мовлення

Мовлення — це мова, яка функціонує в контексті індивідуальної свідомості. Воно характеризується відмінностями вимови, темпу, ритму, плавності та голосності. В різних людей

воно має різну виразність, чіткість, точність, стиль, образність і емоційність. У людей є різна лексика і словниковий запас'. Ці відмінності залежать від володіння людиною мовними засобами, від її темпераменту і характеру, інтелекту, мовленнєвих здібностей, а також від загальної культури людини.

За цими ознаками мовлення можна ідентифікувати конкретну особистість. Індивідуальну неповторність мовлення використовують з метою встановлення автора художнього, наукового чи публіцистичного твору.

Однією із індивідуальних відмінностей є **стиль мовлення**, який може бути побутовий, художній, діловий та науковий. **Побутовий стиль** — це стиль повсякденного спілкування; він формується під впливом найближчого соціального оточення. **Художній стиль** застосовується у прозі та поетичних творах; для його розвитку необхідне долучення до художньої творчості. **Діловий стиль** є стилем ділового спілкування, наприклад, між керівництвом і підлеглими, між співробітниками, у документах тощо. **Науковий стиль** мовлення характеризує наукову діяльність людини і спостерігається у вчених і викладачів у їхніх наукових працях, під час лекцій, на наукових диспутах тощо.

Література:

Основна: 1, 5, 6, 8

Допоміжна: 2, 3

Тема № 5. Методи вивчення та розвитку мовлення.

Практичне заняття №2: Методи вивчення та розвитку мовлення.

Навчальна мета заняття: Психолінгвістичні показники письмової мови. Контент-аналіз.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Психолінгвістичні показники письмової мови.
2. Контент-аналіз.

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання.

У багатьох країнах аналіз почерку є одним з популярних засобів в психодіагностиці особистості. Графологічне тестування давно застосовується в країнах Європи, Ізраїлі і США, де багато фірм співробітничать з графологами при перевірці кандидатів на роботу. Окрім підбору кадрів, графологічною експертизою користуються і для потреб поліції, армії, спец. служб.

Графологія – область знання про почерк і методи його дослідження з погляду психічних станів, які відображаються в ньому, і особливостей особистості пишучого. Різні характеристики почерку дають в сукупності цінну інформацію про темперамент людини, її характер, стан у момент написання, відношення до предмету і змісту написаного.

Психодіагностика по почерку є справжнім «лабораторним аналізом» особистості і вона ефективна тим, що:

а) системна і дозволяє застосовувати звичний для класичної психології та психоаналізу, типологічний підхід. Проте додатково до визначення психотипу людини дає і специфічну, конкретну інформацію про індивідуума, виходячи за рамки психотипів.

б) її безперечною перевагою є розв'язання одвічної проблеми будь-якого методу психодіагностики – чинника суб'єктивності в самому процесі типування (з обох боків). До аналізу почерку неможливо підготуватися або представляти, як правильно необхідно «відповідати». Також, діагностуватися можна багато раз, не побоюючись, що людина до чогось вже «звикала» або «чула».

Як додаткове підтвердження або доповнення графологічному висновку, графологи застосовують і графічні, проєктивні, цифрові та ін. тести.

Графологічний аналіз часто буває корисний і людям, які знаходяться в ситуації вибору професії, оскільки дозволяє запропонувати оптимальний напрям, відповідний схильностям і сильним сторонам особистості конкретної людини.

Особливої уваги заслуговує той факт, що на відміну від інших методів тестування, графологічний аналіз індивідуальний: використання типологій – лише попередній етап. Після того, як базовий психотип (точніше, типологічні пропорції) особистості встановлений, картина особистості доповнюється визначенням неповторних, властивих тільки їй, штрихів, особливостей розвитку, відхилень або проблем. Важливо зрозуміти, що реальні люди рідко в точності підходять під опис психотипів в чистому вигляді. Часто людині властиво властивості декількох типів.

Основні ознаки почерку після яких ми аналізували почерк випробовуваної:

- Розмір букв: (дуже маленькі, маленькі, середні, крупні).
- Нахил букв: (лівий нахил, легкий нахил вліво, правий нахил, різкий нахил управо).
- Напрямок почерку: (строчки повзуть вгору, строчки прямі, строчки повзуть вниз).
- Розмашистість і сила натиску: (легка, середня, сильна, дуже сильна).

Відповідь на друге питання

Контент-аналіз — якісно-кількісний метод вивчення документів, який характеризується об'єктивністю висновків і строгістю процедури та полягає у квантифікаційній обробці тексту з подальшою інтерпретацією результатів. Предметом контент-аналізу можуть бути як проблеми соціальної дійсності, котрі висловлюються чи навпаки приховуються у документах, так і внутрішні закономірності самого об'єкта дослідження. Популярність контент-аналізу ґрунтується на тому, що цей метод дозволяє виміряти людську поведінку (якщо вважати, що вербальна поведінка є її формою). На відміну від опитувань, контент-аналіз вимірює не те, що люди говорять, що зробили чи зроблять, а те, що вони справді зробили.

Може використовуватися як основний метод дослідження (наприклад, контент-аналіз тексту при дослідженні політичної спрямованості газети), в поєднанні з іншими методами (наприклад, в дослідженні ефективності функціонування засобів масової інформації), допоміжний або контрольний (наприклад, при класифікації відповідей на відкриті запитання анкет).

Виділяють два основних типи контент-аналізу: кількісний і якісний. Якщо кількісний аналіз націлений на виявлення частоти окремих тем, слів або символів, що містяться у тексті, то якісний аналіз пов'язаний з фіксуванням нетривіальних висловлювань, мовних інтонацій з розумінням цінності змісту повідомлення.

Відповідь на третє питання

I Порядок проведення вступу

Письмове мовлення належить до найбільш пізніх видів мовлень, більше усвідомленим і що обмірковується. У значній мірі інформація про того, хто пише, міститься в способах вираження думок, які свідчать про інтелектуальну компетентність, емоційний стан, загальний і мовний культурі.

II Порядок проведення основної частини

Пропонується виконати наступне завдання: написати лист своєму другові. Лист повинне бути досить довгим, розміром 250-300 слів.

Показник обсягу мовної продукції в словах свідчить про комунікативні особливості автора, спрямованості мотивації.

Показник середнього розміру пропозиції свідчить про особливості вербального інтелекту. Для української мови цей показник звичайно відповідає величині 6-9 слів.

Коефіцієнт словникової різноманітності є одним з найбільш показових для визначення особливостей вербального інтелекту. Визначається за формулою:

Кількість різних слів

$$K_{\text{слов. різноманітності}} = \frac{\text{2 * Кількість усіх слів}}{\text{Кількість слів}} = \dots$$

Коефіцієнт дієслівності іноді називають коефіцієнтом агресивності. Цей параметр є відношенням кількості дієслів і дієслівних форм (дієприкметників і дієприслівників) до загальної кількості всіх слів.

Кількість дієслів

$$K_{\text{дієслівності}} = \frac{\text{Кількість дієслів}}{\text{Кількість всіх слів}} * 100 \%$$

Коефіцієнт логічної зв'язаності розраховується до відношення загальної кількості службових слів (союзів і прийменників) до загального числа речень.

Кількість службових слів

$$K_{\text{логіч.зв'язності}} = \frac{\text{Кількість службових слів}}{\text{3 * Кількість речень}} = \dots$$

Деякі особливості випробуваного можна визначити й по показниках почерку. У нормі рядка розташовуються на аркуші паперу на невеликій відстані друг від друга (2-3 мм), з полями в 4 мм.

Якщо ряди занадто щільні, полів не має, відсутні проміжки між уривками тексту, то можна говорити про перебільшену ощадливість, ретельний контроль своїх дій, можливо скнарості пишучого. При занадто більших полях і проміжках у тексті, імовірно, випробуваний відрізняється невисокою організованістю.

Розмір букв у нормі становить 4-5 мм. Букви меншого розміру є ознакою холоднокровності, обачності, стриманості в прояві почуттів.

Нахил букв як правило становить 43-45 градусів. Правий низький почерк свідчить про підвищену залежність, несамостійність пишучі. Прямий почерк і особливо з нахилом уліво є ознакою не тільки самостійності, але й схильності до прояву впертості, іноді до свідомого опору загальноприйнятим нормам. Нестійкий по нахилі й розміру букв почерк показує, що людина, яка пише, з нестійкою емоційною сферою, здатний на несподівані вчинки, схильного до частого змінений настроїв, погано контролює своє поведження.

Гарний і чіткий почерк із ретельним виконанням всіх дрібних деталей, ком - почерк гарного виконавця, акуратного й пунктуального. М'якість і округлість при написанні букв характеризує особистість як спокійну, терплячу, схильну до компромісів. Вуглоподібное з'єднання букв є ознакою впертості, непоступливості, різкості, вимогливості до себе, можливо, агресивності.

Сильний натиск демонструє гарну енергетику, організаторські здатності пишучі. «Павутиноподібний» почерк говорить про легку виснаженість випробуваного, млявості, безініціативності.

III Порядок проведення заключної частини

В групі необхідно наприкінці заняття обговорити, які ще ознаки можливо виділити для дослідження письмового мовлення.

Література:

Основна: 1, 5, 6, 8

Допоміжна: 2, 3

Тема № 5. Методи вивчення та розвитку мовлення.

Практичне заняття №3: Методи вивчення та розвитку мовлення.

Навчальна мета заняття: Навчити здобувачів використовувати в практичній діяльності вправи для розвитку усного та письмового мовлення.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Вправи для розвитку усного мовлення.

2. Вправи для розвитку письмового мовлення.

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання.

Вправа на розвиток усного мовлення

1. На заняттях використовуються картини і малюнки, за допомогою яких під керівництвом викладача складають усні твори про будь яку ситуацію.

2. У сюжетних картинах здобувачі домислюють те, що було до і після певної події, виходять за рамки картини, добирають образі вирази з вивчених творів, які вони добре усвідомили, а також самі їх підбирають.

3. Виписати з тексту місця, де подаються описи картин природи, зовнішності людей.

Аудіювання й говоріння – належать до усного мовлення.

Відповідь на друге питання

Вправа на розвиток писемного мовлення

Читання й письмо – належать до писемного мовлення.

Читання:

1. Прослухати текст, поділити на логічно завершені частини, добрати заголовок.

2. Прочитати текст, переказати детально, вибірково.

3. Поділитись враженнями від прочитаного, словесно змалювати за уявою портрети героїв.

4. Продовжити текст за завданням.

Письмо:

1. Списування с проговорюванням

2. Словникові диктанти з використанням сигнальних карток.

3. Зорово-слухові та зорові диктанти.

4. Письмовий переказ

Література:

Основна: 1, 5, 6, 8

Допоміжна: 2, 3

Тема № 6: Методи вивчення та розвитку креативності

Практичне заняття №1: Методи вивчення та розвитку креативності

Навчальна мета заняття: Метод Медника. Тести Вільямса.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Метод Медника.

2. Тести Вільямса.

Методичні вказівки

Тестова батарея Ф. Вільямса призначена для комплексної діагностики креативності та оцінює як характеристики, пов'язані з творчим мисленням, так і особистісно - індивідуальна креативні характеристики. Тест є надійним, валідним і може бути використаний для дослідження творчої обдарованості дітей, починаючи з дошкільного віку (5-6 років) і до випускних класів школи (17-18 років).

Тест складається з трьох частин:

- - Тест дивергентного (творчого) мислення
- - Тест особистісних творчих характеристик (опитувальник для дітей)
- - шкала Вільямса (опитувальник для батьків і вчителів).

Тест дивергентного (творчого) мислення.

Перед наданням тесту психолог повинен повністю прочитати інструкцію і ретельно продумати всі аспекти роботи . Тест не допускає ніяких змін і доповнень , так як це змінює надійність і валідність тестових показників .

Необхідно уникати вживання слів " тест" , "іспит" , " перевірка " в усіх поясненнях і інструкціях. Якщо виникає необхідність , то рекомендується вживати слова: вправи , малюнки , картинки і т.д. Під час тестування неприпустимо створення тривожної і напруженої обстановки іспиту , перевірки , суперництва. Навпаки , слід прагнути до створення доброзичливої і спокійної атмосфери теплоти , затишку , довіри , заохочення уяви і допитливості дітей , стимулювання пошуку альтернативних відповідей . Тестування повинне проходити у вигляді захоплюючої гри. Це дуже важливо для надійності результатів .

Необхідно забезпечити всіх учнів тестовими завданнями , олівцями або ручками. Все зайве має бути прибрано . Психологу необхідно мати інструкцію , зразок тесту , а також годинник або секундомір .

Не слід проводити одночасне тестування у великих групах учнів . Оптимальний розмір групи - це 15-35 чоловік, тобто не більше одного класу. Для молодших дітей розмір груп слід зменшити до 5-10 чоловік , а для дошкільнят краще проводити індивідуальне тестування . При тестуванні дитина повинна сидіти за столом один або з асистентом психолога .

Відповіді на завдання цих тестів випробувані повинні дати у вигляді малюнків і підписів до них. Якщо діти не вміють писати або пишуть дуже повільно , психолог або його асистенти повинні допомогти їм підписати малюнки. При цьому необхідно в точності слідувати задумом дитини.

Час виконання тесту - 25 хвилин.

Перш ніж роздавати листи із завданнями , психолог повинен пояснити дітям , що вони будуть робити , викликати у них інтерес до завдань і створити мотивацію до їх виконання . Для цього можна використовувати наступний текст , що допускає різні модифікації залежно від конкретних умов:

Додаток Б

Інструкція: На цих сторінках намальовані незакінчені фігури. Якщо ти додаси до них додаткові лінії , у тебе можуть вийти цікаві предмети або історії. Намагайся намалювати такі картинки , які б не зміг придумати ніхто , крім тебе. Роби кожен малюнок докладної і цікавою , додаючи до неї різні деталі. Придумай цікаву назву для кожного малюнка і напиши його знизу . На виконання завдання відводиться 25 хвилин. Намагайся працювати швидко , але без зайвого поспіху . Якщо у тебе з'явилися питання , задай їх зараз . Починай працювати над малюнками.

Обробка тесту

Описувані далі чотири когнітивних фактора дивергентного мислення тісно корелюють з творчим проявом особистості (правопівкульний , візуальний , синтетичний стиль мислення). Вони оцінюються разом з п'ятим чинником, що характеризує здатність до словникового синтезу (лівопівкульний , вербальний стиль мислення). В результаті отримуємо п'ять показників , виражених у сирих балах:

- - швидкість (Б)
- - гнучкість (Г)
- - оригінальність (О)
- - розробленість (Р)
- - назва (Н)

Швидкість - продуктивність , визначається шляхом підрахунку кількості малюнків , зроблених дитиною , незалежно від їх змісту .

Обґрунтування: творчі особистості працюють продуктивно , з цим пов'язана розвиненіша побіжність мислення. Діапазон можливих балів від 1 до 12 (по одному балу за кожен малюнок) .

Гнучкість - число змін категорії малюнка , рахуючи від першого малюнка.

Чотири можливі категорії :

- - живе (Ж) - людина , особа , квітка , дерево , будь-яка рослина , плоди , тварина , комаха , риба , птиця і т.д.
- - механічне , предметне (М) - човен , космічний корабель , велосипед , машина , інструмент , іграшка , обладнання, меблі , предмети домашнього вжитку , посуд і т.д.
- - символічне (С) - буква , цифра , назва , герб , прапор , символічне позначення і т.д.
- - видове , жанрове (В) - місто , шосе , будинок , двір , парк , космос , гори і т.д.

Обґрунтування: творчі особистості частіше воліють міняти що-небудь , замість того щоб інертно дотримуватися одного шляху або однієї категорії . Їхнє мислення не фіксоване , а рухомий. Діапазон можливих балів від 1 до 11 , залежно від того , скільки разів буде змінюватися категорія картинки , не рахуючи першого .

оригінальність - місце розташування (усередині / зовні щодо стимульної фігури) , де виконується малюнок.

Кожен квадрат містить стимульну лінію або фігуру , яка слугуватиме обмеженням для менш творчих людей. Найбільш оригінальні ті , хто малює всередині і зовні даної стимульної фігури.

Обґрунтування: менш креативні особистості зазвичай ігнорують замкнуту фігуру - стимул і малюють за її межами , тобто малюнок буде тільки зовні. Більш креативні люди працюватимуть всередині закритої частини. Високо креативні люди будуть синтезувати , об'єднувати , і їх не буде стримувати ніякої замкнутий контур , тобто малюнок буде як зовні , так і всередині стимульної фігури.

- 1 . бал - малюють тільки зовні
- 2 . бали - малюють тільки всередині
- 3 . бали - малюють як зовні , так і всередині.

Загальний сирі бал за оригінальністю (О) дорівнює сумі балів за цим фактором по всіх малюнках .

Розробленість - симетрія / асиметрія , де розташовані деталі , що роблять малюнок асиметричним .

- 1 . балів - симетрично внутрішній і зовнішній простір
- 3 . бали - асиметрично всередині замкнутого контуру

. бали - асиметрично повністю: різні зовнішні деталі з обох сторін контуру і асиметрично зображення всередині контуру .

Загальний сирі бал по розробленості (Р) - сума балів за фактором розробленість по всіх малюнках .

Назва - багатство словникового запасу (кількість слів , використаних в назві) і здатність до образної передачі суті зображеного на малюнках (пряме опис або прихований сенс , підтекст) .

- 1 . бал - назва не дана
- 2 . бали - назву , що складається з одного слова без визначення
- 3 . бали - словосполучення , кілька слів , які відображають те , що намальовано на картинці

• 4 . бали - образну назву , що виражає більше, ніж показано на картинці, тобто прихований зміст .

Загальний сирі бал за назву (Н) буде дорівнює сумі балів за цим фактором , отриманих за кожен малюнок .

Підсумковий підрахунок по тесту

Швидкість : загальна кількість виконаних малюнків. Можливо max 12 балів (1 бал за кожен малюнок) .

Гнучкість : кількість змін категорій , рахуючи від першої картинки .

Можливо max 11 балів (1 бал за кожну зміну категорії).

Оригінальність : де виконується малюнок:

- - поза стимульної фігури - 1 бал

- - всередині стимульної фігури - 2 бали
- - всередині і зовні стимульної фігури - 3 бали

Підсумовуються бали по даному чиннику по всіх намальованим картинкам . Можливо тах 36 балів.

Розробленість : де доповнюють деталі створюють асиметрію зображення:

- - симетрично всюди - 0 балів
- - асиметрично поза стимульної фігури - 1 бал
- - асиметрично всередині стимульної фігури - 2 бали
- - асиметрично всередині і зовні - 3 бали

Підсумовуються бали по даному чиннику для всіх намальованих картинок. Можливо тах 36 балів.

Назва: Словниковий запас і образне , творче використання мови :

- - назва не дано - 0 балів
- - назва з одного слова - 1 бал
- - назва з кількох слів - 2 бали
- - образну назву , що виражає більше, ніж показано на картинці - 3 бали

Підсумовуються бали по даному чиннику для всіх намальованих картинок. Можливо тах 36 балів.

Підсумок підрахунку за основними параметрами тесту

Швидкість - учень працює швидко , з великою продуктивністю. Намальовано 12 картинок. Оцінювання - по одному балу за кожену картинку. Максимально можливий сирій бал - 12 .

Гнучкість - учень здатний висувати різні ідеї , міняти свою позицію і по- новому дивитися на речі. Один бал за кожену зміну категорії , рахуючи з першої зміни (існує чотири можливі категорії) . Максимально можливий сумарний сирій бал - 11 .

Оригінальність - учня не стримують замкнуті контури , він переміщається зовні і всередині контуру , щоб зробити стимульну фігуру частиною цілої картини . По три бали за кожену оригінальну картинку. Максимально можливий сумарний сирій бал - 36 .

Розробленість - учень додає деталі до замкнутому контуру , віддає перевагу асиметрію і складність при зображенні. По три бали за кожену асиметричну всередині і зовні картинку. Максимально можливий сумарний сирій бал - 36 .

Назва - учень майстерно і дотепно користується мовними засобами і словниковим запасом. По три бали за кожену змістовну , дотепну , що виражає прихований сенс підпис до картинки . Максимально можливий сумарний сирій бал - 36 .

Максимально можливий загальний сумарний показник (у сиріх балах) за весь тест - 131

Література:

Основна: 1, 6, 8, 11, 12

Допоміжна: 5

Тема № 6. Методи вивчення та розвитку креативності

Практичне заняття №2: Методи вивчення та розвитку креативності

Навчальна мета заняття: Соціальна креативність. Самооцінка креативності. Вправи для розвитку креативності.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Соціальна креативність. Самооцінка креативності.
2. Вправи для розвитку креативності.

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання.

Відповідь на друге питання

Нестандартно думати можна навчитися, якщо щодня виконувати нескладні вправи. Пропонуємо вам 6 завдань, які допоможуть «прокачати» мозок та дивитися на звичні речі по-новому.

Для того, щоб виховати креативне покоління, вчителям теж потрібно мислити нестандартно. Усе просто: діти із задоволенням відвідують уроки тих викладачів, які прагнуть їх зацікавити, тоді як на шаблонних заняттях школярі нудьгують. Та інколи занудьгувати можуть і вчителі. А це вже може призвести до професійного вигорання. Як цього уникнути? Розвивати креативне мислення! Допомогти у цьому можуть спеціалізовані тренінги, спрявовані на вивільнення творчого потенціалу. Такий тренінг можна провести просто під час педради – і весело, і корисно!

Вправа 1. Золота рибка.

Мета: Підняти настрій та визначити очікування від заняття, налаштуватися на подальшу роботу.

Час: 3-4 хвилини.

Обладнання: Зображення великої золотої рибки (намальоване на дошці, роздруковане на ватмані тощо); стікери (для бажань).

Хід вправи: Кожен із учасників записує на стікерах очікування від семінару, озвучує написане та закріплює аркуш на дошці (на місці луски). Можливі варіанти бажань: розвинути креативне мислення, обмінятися досвідом роботи, отримати «порцію» натхнення тощо. Наприкінці тренінгу тренер та учасники перечитують бажання й аналізують, що справдилося, а що ні, та чому.

Вправа 2. Дешифровка ієрогліфів.

Мета: Розвивати образне мислення.

Час: 6 хвилин.

Обладнання: Зображення єгипетських ієрогліфів.

Хід вправи: Кожен учасник уважно розглядає єгипетські символи та вигадує значення для якогось із них – будь-якого, який сподобався найбільше. Можна додатково скласти декілька цікавих історій про походження стародавніх знаків. Далі вчителі презентують перед групою власні ідеї.

Вправа 3. Шалені ідеї архітектора.

Мета: Розвивати креативне мислення, шукати нестандартні рішення.

Час: 5 хвилин.

Обладнання: Аркуші паперу.

Хід вправи: Учасники записують будь-які десять іменників, що першими спадають на думку. Наприклад: квітка, вода, апельсин, тигр, дельфін і т.д. Це забаганки замовника, для якого «архітектор» створює проєкт будівлі. Далі кожен із вчителів схематично малює дім: стіни будинку має помаранчевий колір (апельсин), на одному із фасадів зображені квіти, перед будівлею знаходиться фонтан (вода) зі скульптурами у вигляді дельфіна та тигра. Чим дивнішою буде ідея, тим краще. Готовий проєкт варто презентувати перед іншими учасниками та пояснити, що було легко реалізувати, а з чим виникали складнощі.

Вправа 4. Асоціації (5+5).

Мета: Розвивати образне мислення, тренуватися шукати та знаходити асоціації.

Час: 5 хвилин.

Обладнання: Аркуші паперу.

Хід вправи: Учасники уважно оглядають кабінет, у якому знаходяться. Далі обирають один із предметів, що привернув увагу. Будь-який, наприклад, цукерку. Наступний крок – потрібно записати п'ять прикметників, що характеризують предмет. Тож цукерка може бути: солодкою, улюбленою, імпоротною, калорійною і т.д. Далі трохи складніше: потрібно дібрати п'ять прикметників, що абсолютно не підходять цукерці: скляна, смажена, пухнаста, невидима

тощо. Останній етап цієї вправи: учасники мають порівняти прикметники та обрати найбільш незвичайні варіанти.

Вправа 5. Нова інтерпретація.

Мета: Навчити по-новому сприймати звичні речі, бачити незвичайне у буденному.

Час: 7 хвилин.

Обладнання: Аркуші паперу.

Хід вправи: Учителі мають візуалізувати абстрактні слова (зобразити їх у вигляді малюнків на аркушах). Наприклад: лінь, вірність, кохання, щастя, свобода і т.д. Далі кожен учасник перед групою пояснює, чому на його думку саме такий вигляд має абстрактне слово.

Вправа 6. А що якби...

Мета: Навчитися знаходити нестандартні способи вирішення буденних завдань.

Час: 5 хвилин.

Хід вправи: Учителі обирають ведучого, який ставить питання, що починається словами «а що якби...». Наприклад, «А що якби люди вели нічний спосіб життя?» або «А що якби кожен міг читати чужі думки?». Після цього кожен учасник має кількома реченнями трохи помріяти вголос щодо відповіді на питання.

Ці вправи дуже прості, а для їх виконання не потрібно багато часу, до того ж вони здатні покращити настрій та значно пожвавити нудну педраду. А головне – допоможуть знайти нові підходи до роботи!

Додаткові вправи на вивчення креативності

Дві випадковості

Візьміть тлумачний словник і навмання виберіть два випадкових поняття з різних сторінок. Співставте їх, спробуйте знайти щось спільне. Придумайте історію, в яку і помістіть взаємозв'язок.

Божевільний генетик

На чистому аркуші паперу намалюйте щось, що поєднує в собі якомога більше ознак всіх відомих вам звірів. У вас вийде, наприклад, собака з риби'ячим хвостом або колючий заєць з копитами. Мета — вбити будь-які зачатки логіки і здорового глузду, зробивши акцент на креативності.

Божевільний архітектор

Спершу напишіть 10 будь-яких слів. Уявіть, що вам як архітектору замовили проект будинку. І клієнт позначив 10 обов'язкових вимог. Це і є обрані слова. Наприклад, «апельсин» — і дах вашого будинку повинен бути помаранчевим, «тарілка» — зробіть круглі вікна у ванній і т.д. Малюючи, одночасно уявляйте, як це могло б виглядати в реальності.

5+5

Виберіть будь-яке слово (іменник). Тепер напишіть 5 прикметників, які йому найбільше підходять. Наприклад, «шкарпетки» — чорні, теплі, вовняні, зимові, чисті. Потім спробуйте написати ще 5 прикметників, які зовсім не підходять. А це та ще задачка!

Назва

Постарайтеся кожен раз, коли якийсь предмет вас зацікавив, придумати йому назву. Можна коротке або ж довге і розгорнуте. Мета — підібрати таку назву, від якої ви будете в захваті

Література:

Основна: 1, 6, 8, 11, 12

Допоміжна: 5

Тема № 7. Методи визначення рівня психічного розвитку.

Практичне заняття №1: Інтелектуальний тест Г. Айзенка.

Навчальна мета заняття: ознайомити здобувачів із методологією використання інтелектуального тесту Г. Айзенка.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Рівень значення IQ.
2. Інтелектуальний тест Г. Айзенка.

Методичні вказівки

1. Рівень значення IQ.

Рівень IQ вище 130: визначні інтелектуальні та творчі здібності (серед них Стівен Хоукінг, Білл Гейтс). Такі люди досягають визначних успіхів в різних галузях науки. Їх вважають геніями епохи, таких людей лише 0,2%.

Рівень IQ 121–130: інтелектуальні здібності значно вище середнього, таких осіб приблизно 6% серед людської популяції. У ВНЗах вони зазвичай є відмінниками з усіх предметів, досягають високих результатів у професійній діяльності.

Рівень IQ 111–120: інтелектуальні здібності вище середнього, таких осіб приблизно 12% серед людської популяції. Такі люди відрізняються працелюбством, вони все життя опановують нові знання та навички.

Рівень IQ 101–110: середній рівень розвитку розумових здібностей, такі люди досягають певних висот у своїй професійній діяльності переважно за рахунок наполегливості та методичності. Тяжко займатися виключно розумовою діяльністю. В популяції приблизно таких осіб приблизно 25%.

Рівень IQ 91–100: середній рівень розвитку розумових здібностей, такі люди непогано навчаються у школі та ВНЗ, найбільш комфортно відчують себе на роботі що не вимагає значних розумових зусиль, зокрема у сфері менеджменту. В популяції приблизно таких осіб приблизно 25%.

Рівень IQ 81–90: такі люди як правило не отримують вищу освіту, найбільш комфортно відчують себе у сфері робітничих спеціальностей. У популяції такі особи складають приблизно 10%.

Рівень IQ 71–80: низький рівень розвитку розумових здібностей, такі особи часто навчаються у спеціальних школах, але можуть закінчити і звичайну проте з посередніми результатами. Складають біля 10%.

Рівень IQ 51–70: наявні ознаки розумової відсталості, такі люди навчаються у спеціальних навчальних закладах, проте вони здатні обслуговувати себе, і по суті є повноцінними членами суспільства. Складають приблизно 7%.

Рівень IQ 21–50: таких осіб приблизно 2%, вони мають ознаки розумової відсталості середнього ступеню, вони не можуть навчатися, вони можуть обслуговувати себе, проте часто мають опікунів.

Рівень IQ < 20: тяжка форма розумової відсталості, не здатні до навчання, не можуть обслуговувати себе мають опікунів з числа здорових осіб. Складають біля 0,2%.

2. Інтелектуальний тест Г.Ю. Айзенка.

Інтелектуальний тест Айзенка найбільш точно визначає значення IQ у діапазоні від 100 до 130.

Тест Айзенка - психологічний тест коефіцієнт інтелекту (IQ), розроблений англійським психологом Ганс Айзенком.

На даний момент відомо вісім різних варіантів тесту Айзенка на інтелект.

Ці тести на інтелект іноді називаються збірними тестами. Вони призначені для загальної оцінки інтелектуальних здібностей з використанням словесного, цифрового і графічного матеріалу з різними способами формулювання завдань.

Таким чином, можна сподіватися на взаємну нейтралізацію достоїнств і недоліків; наприклад, людина, яка добре справляється зі словесними завданнями, але погано розв'язує

арифметичні задачі, не отримає жодних переваг, але й не опиниться у не вигідному становищі, так як обидва види завдань представлені у тестах приблизно порівну.

Перші п'ять тестів Айзенка досить схожі і дають загальну оцінку інтелекту людини за умови, що він буде ретельно дотримуватися інструкцій.

Для тих людей, які хочуть більше дізнатися про сильних і слабких сторонах свого інтелекту, Айзенком розроблені три спеціальних тесту для оцінки вербальних, математичних і візуально-просторових здібностей.

Крім того, Р. Айзенк розробив кілька тестів під жартівливою назвою «розминка для інтелектуалів», так як багато говорили про те, що завдання в звичайних тестах на IQ занадто прості.

Тести призначені для оцінки інтелектуальних здібностей для людей у віці від 18 до 50 років, які мають освіту не нижче середньої. Коефіцієнт інтелекту (англ. IQ - intelligence quotient) - кількісна оцінка рівня інтелекту людини: рівень інтелекту відносно рівня інтелекту середньостатистичної людини такого ж віку. Визначається за допомогою спеціальних тестів. Тести IQ розраховані на оцінку розумових здібностей, а не рівня знань (ерудованості). Коефіцієнт інтелекту є спробою оцінки фактора загального інтелекту (g).

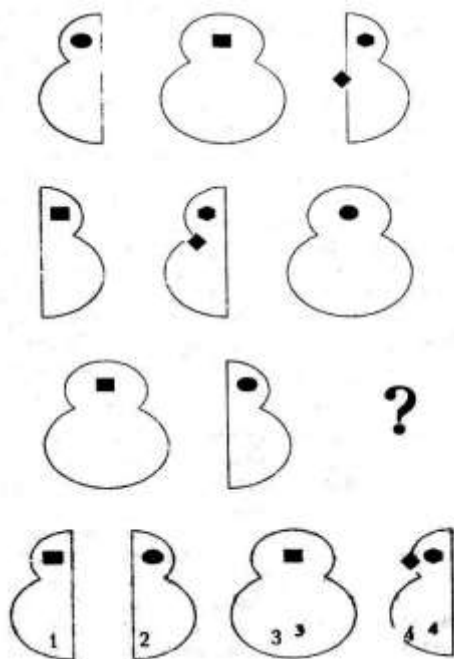
Тести IQ розробляються так, щоб результати описувалися нормальним розподілом із середнім значенням IQ, рівним 100 і таким розбиванням, щоб 50 % людей мали IQ між 90 і 110 і по 25 % - нижче 90 і вище 110. Значення IQ менше 70 зазвичай кваліфікується як розумова відсталість.

Але в цих тестах не враховується стан людини, в якому він відповідає на запитання. Припустимо, якщо людина в депресії, то його увага розсіяно, відповідно, правильних відповідей буде менше, а це значить, що коефіцієнт інтелекту буде оцінений неправильно.

Інструкція.

На виконання кожного тесту дається рівно 30 хв. Не затримуйтеся занадто довго над одним завданням. Можливо, ви перебуваєте на помилковому шляху, тоді краще перейти до наступного завдання. Але і не здавайтеся занадто легко; більшість завдань вирішується, якщо ви виявите трохи наполегливості. Продовжувати міркувати над завданням або відмовитися від спроб і перейти до наступного — підкаже здоровий глузд. Пам'ятайте при цьому, що загалом, до кінця серії завдання стають складнішими. Кожна людина спроможна вирішити частину запропонованих завдань, але ніхто не в змозі справитися з усіма завданнями за півгодини. Відповіддю на завдання є одне число, буква або слово. Іноді потрібно зробити вибір з декількох можливостей, іноді ви самі повинні придумати відповідь. Відповідь напишіть у зазначеному місці. Якщо ви не можете розв'язати завдання, то не варто наважуватися писати відповідь. Якщо ж у вас є ідея, але ви не впевнені в її правильності, то всеж-таки дайте відповідь. Тест не містить мудрованих завдань, але прийдеться розглядати кілька шляхів рішення. Перш ніж приступити до роботи, впевніться, що ви вірно все зрозуміли. Ви даремно втратите час, якщо візьметесь за розв'язання, не усвідомивши, у чому полягає завдання. Примітка: Крапки означають кількість букв у пропущеному слові. Наприклад, (....) означає, що пропущене слово складається з чотирьох букв.

1. Виберіть потрібну фігуру з чотирьох понумерованих.

2. Вставте слово, яке є закінченням першого слова та початком другого.
ЗВИ (...) КА

3. Розв'яжіть анаграми та виключіть зайве слово.

(Примітка. Анаграма – слово в якому літери переставлені на інші місця)

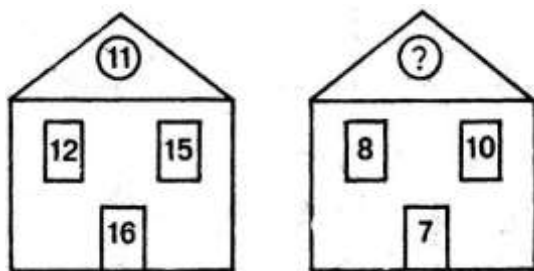
ААЛТІРК

КОЖАЛ

АЗІАЛВ

ШКААЧ

4. Вставте пропущене число.

5. Вставте пропущене слово.

БАГОР (РОСА) ТЕСАК

ГАРАЖ (....) КАБАК

6. Вставте пропущене число.

1 9 6 (25) 3 2 4

3 2 5 () 1 3 7

7. Продовжить ряд чисел.

18 10 6 4 ?

8. Розв'яжіть анаграми та виключіть зайве слово.

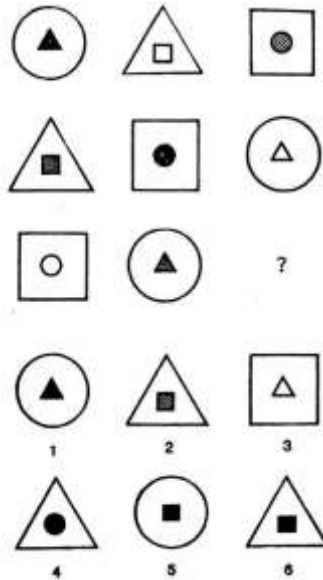
НИАВД

СІОТТ

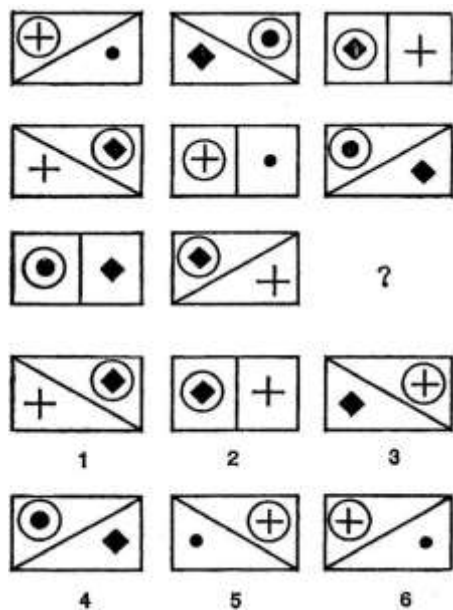
СЛІТ

ЛІКСОР

9. Виберіть потрібну фігуру з шести понумерованих.

10. Виберіть потрібну фігуру з шести понумерованих.

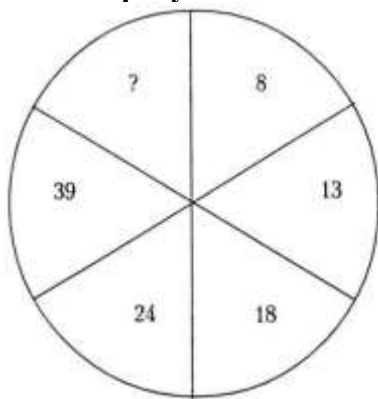
11. Вставте пропущену літеру.

Щ Ц Т П Л ?

12. Вставте слово, яке є закінченням першого слова і, водночас, початком другого.

МІ (...) ОЛАД

13. Вставте пропущене число.

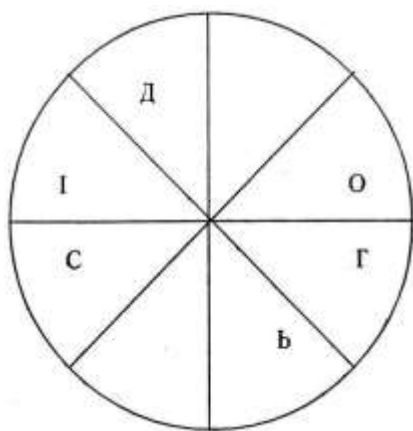
14. Вставте пропущене число.

4	9	20
8	5	14
10	3	?

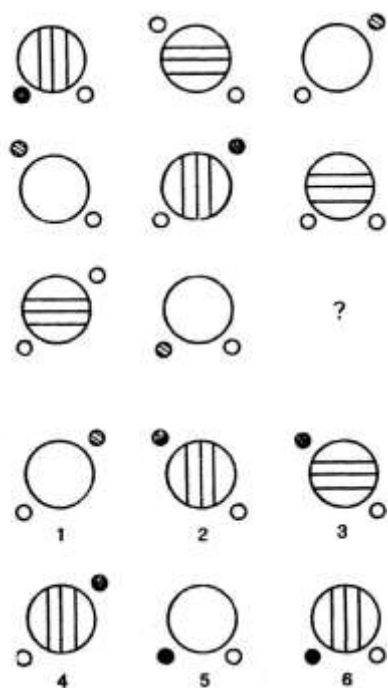
15. Вставте пропущене число.

16	(27)	43
29	()	56

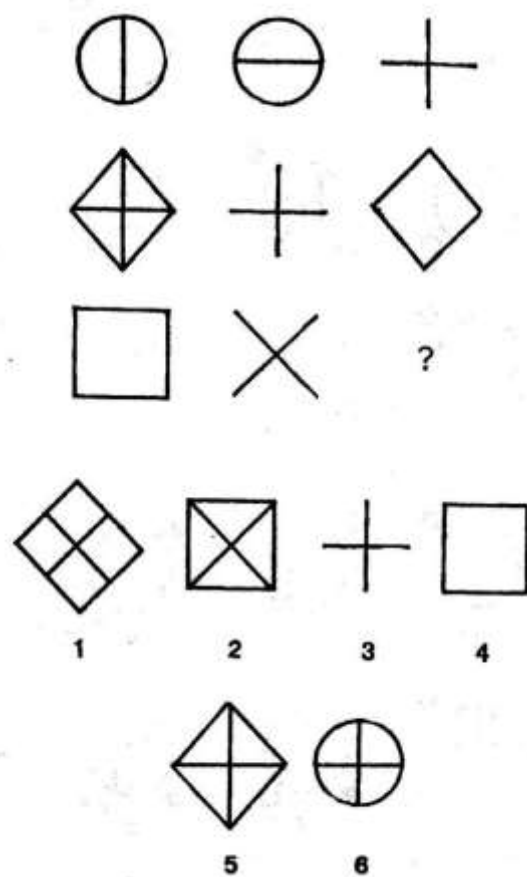
16. Вставте пропущені літери.

17. Виберіть потрібну фігуру з понумерованих.

18. Виберіть потрібну фігуру з шести понумерованих.

19. Вставте пропущене число.
6 11 ? 27

20. Вставте пропущене число.

12 (56) 16

17 () 21

21. Вставте пропущене слово.

ЛАСКА (САЖА) МІРАЖ

НАХИЛ (...) НАБАТ

22. Вставте слово, яке є водночас закінченням першого слова і початком другого.

ПРИК (..) АН

23. Розв'яжіть анаграми та виключіть зайве слово.

ЖААРБ

ТЯХА

ЙААРС

ЕОВНЧ

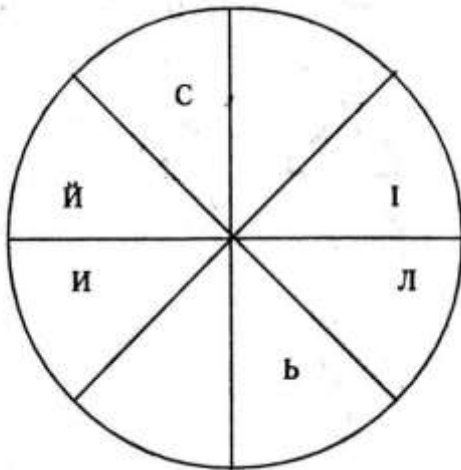
24. Вставте слово, яке означало б те ж саме, що і слова, поза дужками.

РУКА () ГРОНО

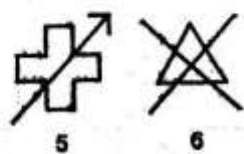
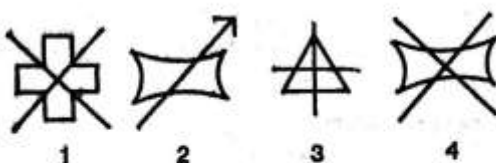
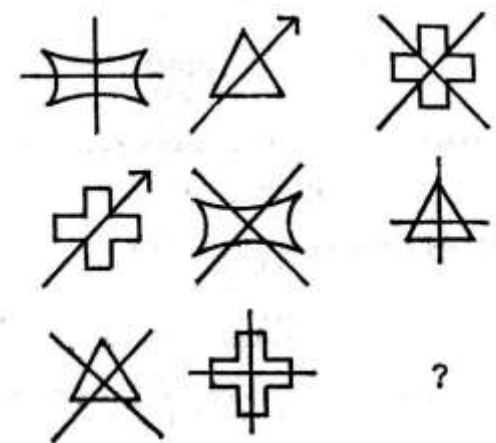
25. Вставте пропущену букву.

А	Г	Є
Г	Ж	Ї
З	К	

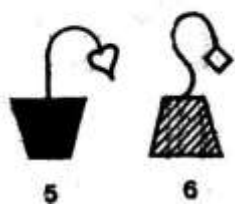
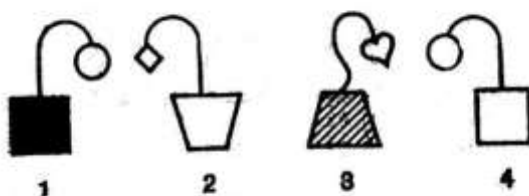
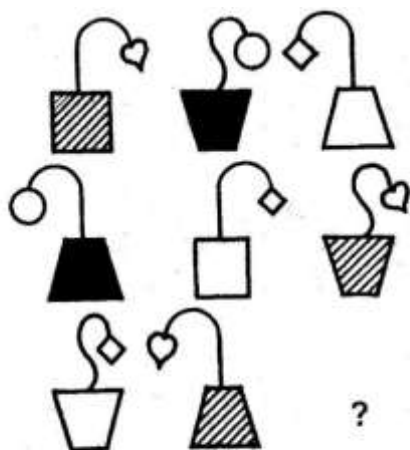
26. Вставте пропущені літери.

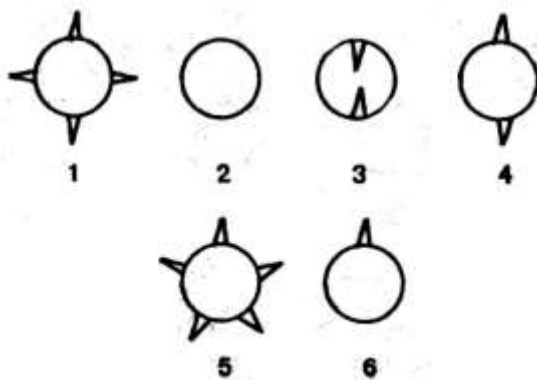
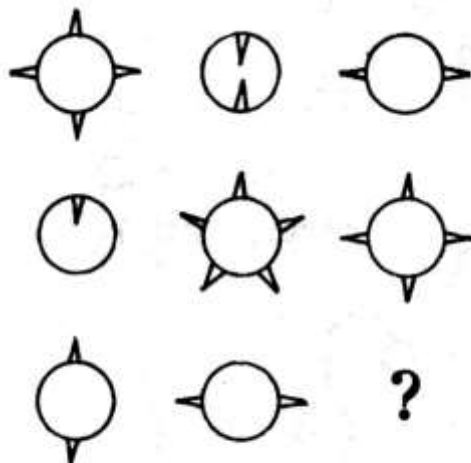
27. Виберіть потрібну фігуру з шести понумерованих.

28. Виберіть потрібну фігуру з шести понумерованих.

29. Виберіть потрібну фігуру з шести понумерованих.

30. Вставте в дужки пропущене слово.

КНИГА (КАСА) САЛАТ

ГОНОР (.....) ОХОТА

31. Вставте в дужки слово, яке означало б те ж саме, що і слова поза дужками.

ВИД СПОРТУ (....) СПОСІБ ПЕРЕСУВАННЯ

32. Вставте пропущене число.

1 8 27 ?

33. Вставте пропущене слово.

ЛОТОК (КЛЕН) ЧОВЕН

ПЛАТО (.....) ОТВІР

34. Розв'яжіть анаграми і виключіть зайве слово.

АТСІН

ТІВОКОРВ

ТСАРХІ

КОІВН

35. Вставте пропущену літеру і пропущене число.

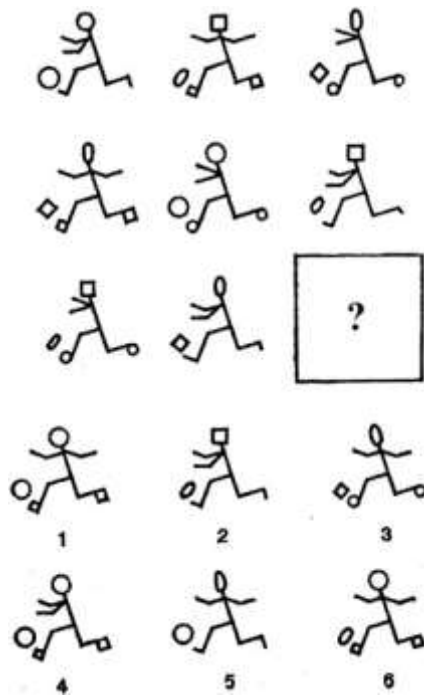
1 В 5 ?

А 3 Д ?

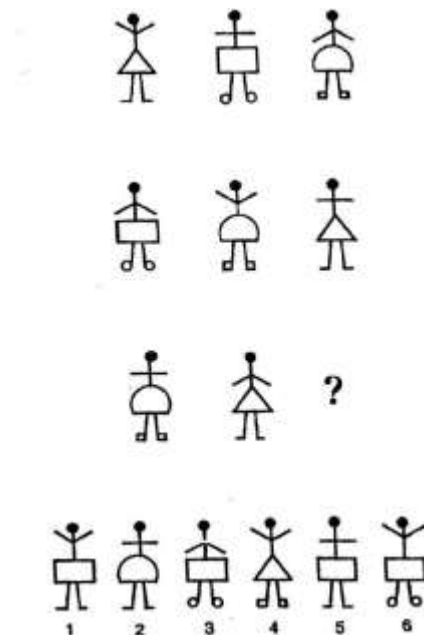
36. Вставте слово, яке б означало те ж саме, що і слова поза дужками.
ЗАТОКА (...) ЧАСТИНА ОБЛИЧЧЯ

37. Вставте пропущене слово.
ПИРІГ (РИСА) СЛЮЗА
РИНОК (...) ВЕСЕЛКА

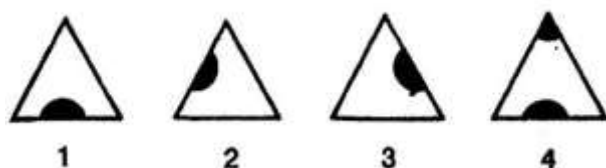
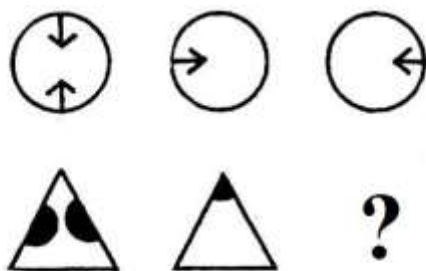
38. Виберіть потрібну фігуру з шести понумерованих.

39. Виберіть потрібну фігуру з шести понумерованих.

40. Виберіть потрібну фігуру з чотирьох понумерованих.

Ключ до інтелектуального тесту Г.Ю.Айзенка

1. 4.
2. ЧАЙ.
3. ВАЛІЗА (Усі інші слова позначають посуд: тарілка, ложка, чашка).
4. 11 (Відняти число на підлозі з суми чисел на вікнах).
5. ЖАБА (Перша літера пропущеного слова — це остання літера попереднього слова; друга літера пропущеного слова — це четверта літера попереднього слова; третя літера пропущеного слова — це третя літера наступного слова; четверта літера пропущеного слова — це четверта літера наступного слова).
6. 25 (Складіть усі числа, що стоять поза дужками).
7. 3 (Кожне число отримується, якщо до попереднього додати 2 і результат розділити на 2: $(4 + 2 = 6; 6 : 2 = 3)$).
8. ТІСТО (Усі інші слова означають предмети домашньої обстановки: стіл, диван, крісло).
9. 6 (Коло, трикутник і квадрат можуть бути як зовнішньою, так і внутрішньою фігурою та можуть бути чорного кольору, білого або штрихованими. Кожна з цих ознак зустрічається лише один раз у рядку або в колонці).
10. 5 (Є три фігури, що відрізняються тим, як проведено лінію у внутрішньому полі прямокутника і три маленькі фігури й хрест, ромб і чорна пляма. У кожному прямокутнику є дві такі фігури у внутрішньому полі прямокутника).
11. Ї (Літери переходять по черзі, через дві та через три у зворотному алфавітному порядку).
12. ШОК.
13. 54 (Числа у лівій половині кола втричі більші від чисел у правій половині кола).
14. 11 (У кожному рядку третє число є сумою половини першого числа з подвоєним другим).
15. 27 (Число в дужках є різницею чисел поза дужками).
16. Р і Т (Слово ГОРДІСТЬ читається проти годинникової стрілки).
17. 2 (Коло може бути без ліній, може мати горизонтальну або вертикальну лінію. А маленькі кружечки у колі можуть бути в одному з трьох положень. Крім того вони мають різну штриховку).
18. 2 (Третя фігура кожного горизонтального ряду складається з тих елементів фігур свого ряду, які є для них відмінними).

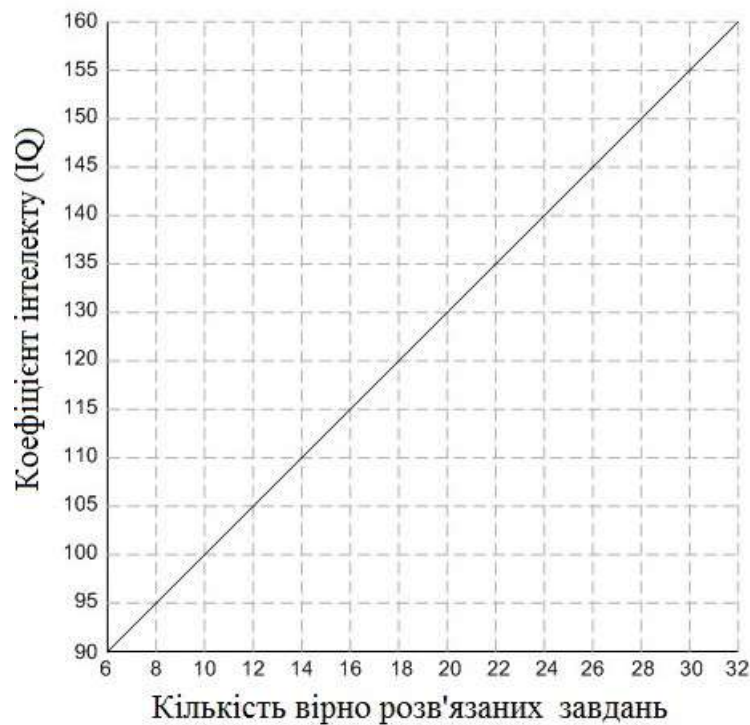
19. 18 (Ввести у квадрат числа 2,3,4, 5 відповідно, щоразу додаючи 2).
20. 76 (Подвійна сума чисел, які стоять поза дужками).
21. ХАТА (Перша літера пропущеного слова - це третя літера попереднього слова; друга літера пропущеного слова - це друга літера попереднього слова; третя літера пропущеного слова - це п'ята літера наступного слова; четверта літера пропущеного слова - це четверта літера наступного слова).
22. ЛАД.
23. САРАЙ (Інші слова позначають типи суден: баржа, яхта, човен).
24. КИСТЬ.
25. П (Рядки побудовані із літер українського алфавіту відповідно через 2, 3 і 4 літери).
26. С і Н (Слово СПІЛЬНИЙ, читається за годинниковою стрілкою).
27. 2 (Є три типи головних фігур, на кожному з яких є або +, або стрілка, або Х).
28. 1 (Є три типи вазонів, три типи стебел, і три форми квітів. Вазон може бути білим, чорним або заштрихованим. Кожна з цих ознак зустрічається лише один раз в рядку або колонці).
29. 1 (Шипи, спрямовані зовні, рахуються як +1; шипи, спрямовані все-редину, рахуються як -1. У кожному горизонтальному рядку остання фігура розглядається як сума двох попередніх фігур: $4-2 = 2$, $-1 + 5 = 4$, $2 + 2 = 4$).
30. ГРОТ (Перша і друга літери пропущеного слова – це відповідно перша і п'ята літери попереднього слова, а третя і четверта літери пропущеного слова – це відповідно перша і четверта літери наступного слова).
31. БІГ.
32. 64 (Уведіть у куб числа 1, 2, 3 і 4 відповідно).
33. ОПІР (Перша і друга літери пропущеного слова – це відповідно перша і п'ята літери попереднього слова, а третя і четверта літери пропущеного слова – це відповідно четверта і п'ята літери наступного слова).
34. ВІВТОРОК (Інші слова означають частини будівлі: стіна, стріха, вікно).
35. (Літери йдуть в алфавітному порядку через одну по черзі у чисельнику і знаменнику. Числа, що відповідають порядковому номеру цих літер в алфавіті, розташовані подібним чином).

Є
7

36. ГУБА.
37. НИВА (Перша і друга літери пропущеного слова – це відповідно третя і друга літери попереднього слова, а третя і четверта літери пропущеного слова – це відповідно перша і сьома літери наступного слова).
38. 1 (У кожному рядку й у кожній колонці є три різні типи м'ячів, три яких немає у перших двох малюнках третього рядку, мають бути у відсутньому малюнку).
39. 6 (Є три фасони спідниць, три положення рук, три типи взуття).
40. 1 (Друга і третя фігури кожного рядку містять по одному з елементів, що є у першій фігурі, які розвернуті на 90°).

Оцінка результатів

Графік для оцінювання теста інтелекту
(теста IQ) Г.Айзенка

Відкладіть на горизонтальній осі графіка кількість правильно розв'язаних завдань. Потім проведіть вертикаль до перетину з діагональною лінією. Від крапки перетину проведіть горизонтальну лінію вліво. Крапка на вертикальній осі відповідає вашому IQ. Найбільш достовірні і надійні результати, що свідчать про ваші здібності, розташовані у діапазоні від 100 до 130 балів. Поза цими межами оцінка результатів недостатньо надійна.

Література:

Основна: 1, 5, 6, 8, 9

Допоміжна: 7, 8

Тема № 7. Методи визначення рівня психічного розвитку.

Практичне заняття №2: Культурно-вільний тест інтелекту Д. Кетела.

Навчальна мета заняття: ознайомити здобувачів із методологією використання культурно-вільного тесту інтелекту Д. Кетела.

Кількість годин – 2 години.

Навчальні питання:

1. Опис методики.
2. Культурно-вільний тест інтелекту Д. Кетела.

Методичні вказівки

1. Опис методики.

Інтелект – інтегративна внутрішня цілісність пізнавальних здібностей людини. Інтелект виступає загальним визначником розумових здібностей людини. Однак, на думку Р. Кеттелла, показник, який визначається за допомогою факторного аналізу “загального інтелекту” (IQ – коефіцієнт інтелекту), являє собою суто статистичне поняття. Психологічний зміст він має тільки в тому випадку, якщо розглядаються два складових фактори, що позначаються Р. Кеттеллом як “загальний флюїдний фактор” (флюїдний інтелект IQF) і “загальний кристалічний фактор” (кристалічний інтелект IQC).

Флюїдний інтелект (IQF) формується переважно під впливом біологічних детермінант. В індивідуальному розвитку, ймовірно за все на 2-му або 3-му роках життя, починає розвиватися єдина загальна інтелектуальна здатність, яка не пов'язана з засвоєнням будь-яких специфічних навичок та вмінь або з розвитком будь-якої окремої сторони психіки – сенсорної, моторної і т. д. Флюїдні здібності у плані логічних операцій охоплюють розуміння основних видів взаємозв'язків: частина – ціле; розуміння подібності; причинні зв'язки; індукцію; дедукцію; просторові відносини і т.п. Інакше кажучи, флюїдний інтелект визначає здатність виділити взаємовідносини між об'єктами, які індивід здатен сприймати і з якими здатен маніпулювати. Отже, флюїдний інтелект не формується на основі механізму запам'ятовування схем рішення задач. Це загальні здібності з високим ступенем фізіологічної (спадкоємної) детермінованості, які, зокрема, виявляються в діяльності, яка спрямована на пристосування до нових ситуацій.

Кристалічний інтелект (IQC) є продуктом засвоєння різноманітних видів перцептивних і моторних вмінь, зв'язаних зі специфічними формами діяльності – ігровою, навчальною, виробничою. Розвиток цього виду інтелектуальних здібностей обумовлено різними соціокультурними факторами, специфікою освіти, деякими особливостями, які носять особистісний характер (інтересами, мотивацією, пам'яттю), а також іншими характеристиками індивідуального розвитку.

Очевидно, можна зробити висновок про те, що від рівня розвитку флюїдного (IQF) і кристалічного (IQC) інтелекту та їх складових залежить творча продуктивність студента (табл. 1). Тому у структурі особистості студента, зокрема в його пізнавальній сфері, необхідно, насамперед, виявити рівень розвитку флюїдного інтелекту (IQF) та його структурних складових.

Абревіатура CFIT розшифровується як **Culture Free Intellect Test**. Англійське «free» найчастіше перекладається як «вільний» (інше значення - «незалежний», для англійців це одне і те ж), тому тест Кеттелла має ще визначення «культурно-вільний».

Цей тест призначений для вимірювання рівня інтелектуального розвитку незалежно від впливу факторів навколишнього середовища (культура, освіта тощо). Може застосовуватися як для індивідуального, так і для групового обстеження.

Тест складається з 2 частин, кожна з яких має 4 субтеста. Всі завдання мають графічну форму. Час виконання кожного субтеста обмежене. У 1958р. Кеттелла був Оpubлікований "Культурно вільний тест інтелекту" (Culture-Fair Intelligence Test, CFIT).

Кожне завдання має тільки одну правильну відповідь. Не слід забувати, що найважливішим інтелектуальним компонентом творчості є переважання так званого дивергентного мислення, яке передбачає, що на один і той же питання може бути безліч однаково правильних і рівноправних відповідей. Таким чином, тест в цілому орієнтований на протилежний - конвергентний - тип мислення, спрямований на пошук єдиного рішення, що знімає проблему як таку. І якщо вам потрібні розумні виконавці, а не творчі особистості - сміливо використовуйте цей тест для відбору, він допоможе вам вибрати золоту середину. Правда, не виключена ймовірність відсіяти майбутнього генія

Є 3 варіанти тесту:

CF1 – призначений для дітей 4-6 років;

CF2 – рекомендується для обстеження дітей старше 6 років, а також звичайного, недиференційованого дорослого населення;

CF3 – переважно використовується для обстеження студентів вузів та особливо обдарованих дорослих.

У підсумку підраховується коефіцієнт інтелекту (IQ) при середньому 100, і $\sigma = 15$, на основі підсумовування результатів виконання обох частин тесту, з подальшим переведенням середнього бала в стандартну оцінку.

У зв'язку з великою універсальністю тесту CF2 його часто використовують у психодіагностиці. Існують дві паралельні форми – А і В.

Стандартизація CFIT не завершена.

Психометричні дані:

- Коефіцієнт надійності методом розщеплення тесту складає 0,70-0,92.
- Валідність вивчалася шляхом кореляції з результатами інших тестів інтелекту. За даними Кеттелла, показник кореляції CFIT зі шкалою розумового розвитку Стенфорд - Біне - 0,56.

У стимульному матеріалі перед кожною частиною методики і перед кожним субтестом сформульовані інструкції. Всі інструкції зачитуються вголос експериментатором, який пояснює неясні моменти випробуваному.

Всі тести мають приклади, і тому перед початком роботи з тестом тестований навчається вирішувати завдання з "Прикладів" разом з дослідником, а потім допускається до вирішення тестових завдань в умовах певного часу.

При вирішенні завдань з п'яти запропонованих варіантів відповідей, які позначені буквами, треба вибрати тільки один правильний і відзначити його в бланку відповідей, викресливши відповідну букву. Перед початком роботи над кожним тестом експериментатор засікає час. За його закінчення він зупиняє випробуваного з проханням відкласти в сторону бланк для відповідей.

Обробка і інтерпретація результатів.

Результати тестування звіряються з ключем. Потім підраховується кількість правильних відповідей по кожному тесту і їх загальна сума в першій і другій частині методики. Суми балів обох частин також складаються, отриманий результат є сирим балом, який переводиться в стандартну оцінку І? за допомогою таблиці вікових норм.

Вважається, що середня норма знаходиться в межах від 90 до 110 балів. Показники вище цього рівня можуть свідчити про обдарованість випробуваного, нижче нього - про відставання в розумовому розвитку. У деяких випадках (наприклад, при тестуванні дітей) стомлений матеріал бажано пред'являти у вигляді збільшених в розмірах копій (30 x 45 см.). Посилання на скачування доступна лише зареєстрованим користувачам сайту.

2. Культурно-вільний тест інтелекту Д. Кетела.

У зв'язку з великою універсальністю тесту CF2 ми використовували його у психодіагностиці. Існують дві паралельні форми – А і В. Тут розглядається тест **CF2A**.

Мета роботи. Виявлення рівня розвитку флюїдного (потенційного) інтелекту.

Обладнання. Стимульний матеріал, бланк відповідей, інструкції до тесту.

Методика складається з чотирьох субтестів:

Субтест 1 – “Серія”, або “Доповнення”, – містить 12 завдань, які зростають за труднощами. Кожне завдання являє собою послідовність 3 фігур, що змінюються за визначеною ознакою. Той, кого випробують, повинен знайти закономірність зміни і з 5 варіантів відповідей вибрати тільки один, який відповідає виявленій закономірності і доповнює ряд четвертою фігурою. На рішення всіх завдань час обмежений 3 хвилинами. За результатами субтесту 1 можна судити про рівень розвитку флюїдних здібностей по виявленню таких закономірностей: зростання розміру фігур; зміна кількості елементів фігур; зміна просторового розміщення їх елементів, а також комбінації названих закономірностей.

Субтест 2 – “Класифікація” – містить 14 завдань, що зростають за труднощами. Кожне завдання – це ряд з 5 фігур, в якому 4 з них об'єднані визначеною ознакою. Тому, кого випробують, потрібно знайти ту єдину фігуру, що відрізняється від інших. Час рішення завдань – 3 хвилини. Отже, субтест 2 виявляє рівень флюїдних здібностей визначати загальні риси й особливості фігур за такими ознаками: форма; кількість; колір; просторове відношення між елементами фігур.

Субтест 3 – “Матриця” – складається з 12 завдань. Зовні завдання цього субтесту схожі на завдання 1-го субтесту. Тому, кого випробують, потрібно знайти закономірність, відповідно до якої об'єднані 3 фігури, і серед 5 варіантів відповіді знайти ту фігуру, що завершує цю закономірність, тобто правильно доповнює матрицю. Однак специфіка цих завдань полягає в тому, що закономірності можуть бути виявлені тільки при аналізі матриці по горизонталі, вертикалі і діагоналі. Ознаки, що лежать в основі побудови завдань серії, – це кількість, колір, розмір, форма, просторове

співвідношення елементів, а також комбінації перерахованих ознак. Час рішення завдань – 3 хвилини. За результатами субтесту 3 можна судити про рівень розвитку флюїдних здібностей визначати закономірності побудови об'єктів.

Субтест 4 – “Топологія”, або “Умови”, – містить 8 завдань, що зростають за труднощами. Випробуваний повинен відзначити крапкою один з 5 даних на вибір малюнків з дотриманням умов, заданих за зразком. Час рішення завдань – 2,5 хвилини. Таким чином, субтест 4 виявляє рівень флюїдних здібностей відтворення еталонних просторових співвідношень елементів-символів, тобто здібностей виконувати визначені умови, вміння виділити взаємини між об'єктами. Загальний час рішення завдань без врахування часу для інструкції, пояснень і рішення зразкових задач – 12,5 хвилин.

Обробка результатів За кожну правильну відповідь дається один бал. Сума правильних відповідей відповідає сирому балу. Доцільно обчислити спочатку первинний бал для кожної серії окремо, а потім отримані величини підсумовувати. Теоретично первинний результат кожного індивіда може коливатися в межах від 0 до 46 балів. Об'єктивність тесту CF2A забезпечена однозначністю інструкції, стандартизованістю тестового матеріалу, твердою регламентацією часу рішення завдань, підрахунком первинних балів. Тестовий матеріал розкладається послідовно у вигляді зошита. Випробуваному дається “Бланк відповідей” для заповнення (“Бланк відповідей” – табл. 2.3.2). Тест може використовуватися як для індивідуального, так і для групового обстеження. Дослідження повинне випереджати докладне пояснення того, що потрібно робити в процесі тестування обстежуваному. Кожному субтесту додаються пробні завдання, з яких і повинне починатися кожен раз тестування. Пробні завдання позначені буквою "Р" (Р1, Р2, Р3), вони вирішуються разом з експериментатором, з його поясненнями та за його допомогою. Після пробних завдань дається команда, яка закликає досліджуваного (або групу обстежуваних) працювати як можна швидше. Якщо завдання "не дається", то можна його пропустити. Варто також пояснити, що всі завдання кожного субтесту вирішити неможливо. Це необхідно, щоб не виник стан напруженості, якщо жоден субтест випробуваному не вдається завершити цілком.

Сирі бали доцільно переводити у нормалізовану Т-шкалу, де кожному значенню сирих балів відповідає емпірично виведений IQF. Виводиться загальний IQF і IQF по кожному субтесту. Переклад сирих балів у нормалізовану Т-шкалу дає можливість для порівняння з результатами інших тестових вимірів.

Бланк відповідей

Серія 1		Серія 2		Серія 3		Серія 4	
П1		П1		П1		П1	
П2		П2		П2		П2	
П3		1		П3		П3	
1		2		1		1	
2		3		2		2	
3		4		3		3	
4		5		4		4	
5		6		5		5	
6		7		6		6	
7		8		7		7	
8		9		8		8	
9		10		9			
10		11		10			
11		12		11			
12		13		12			
		14					

Таблиця перекладу сирих балів у IQF загальний

СБ	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
IQ	55	56	58	61	64	65	68	70	73	75	76	79	80	82	84	85	87	89
СБ	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38
IQ	91	94	95	97	100	102	103	107	109	110	112	115	117	120	122	125	129	132
СБ	39	40	41	42	43	44	45	46										
IQ	136	140	145	145		145												

Таблиця перекладу сирих балів у IQF серії 1, 3

СБ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
IQ	70	78	86	92	100	108	114	122	130	136	144	145

Таблиця перекладу сирих балів у IQF серії 2

СБ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
IQ	70	76	82	88	94	100	106	112	118	124	130	136	140	145

Таблиця перекладу сирих балів у QIF серії 4

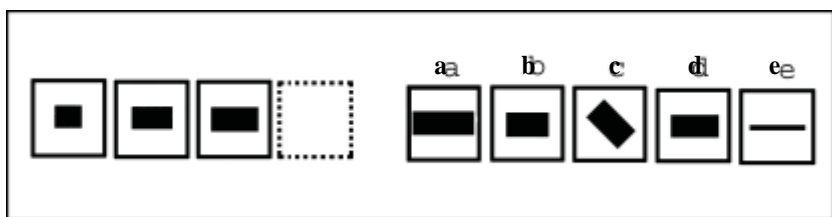
СБ	1	2	3	4	5	6	7	8
IQ	70	80	90	100	110	120	130	145

СТИМУЛЬНИЙ МАТЕРІАЛ

Субтест 1

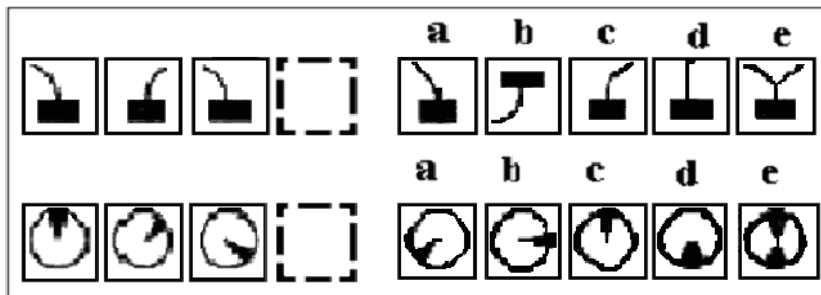
У кожному ряду вам необхідно вибрати з п'яти фігур праворуч ту, котра найбільше підходить до трьох фігур ліворуч. Ви повинні викреслити букву, що відповідає цій фігурі на вашому бланку відповідей.

Приклад 1

У першому прикладі а – правильне рішення.

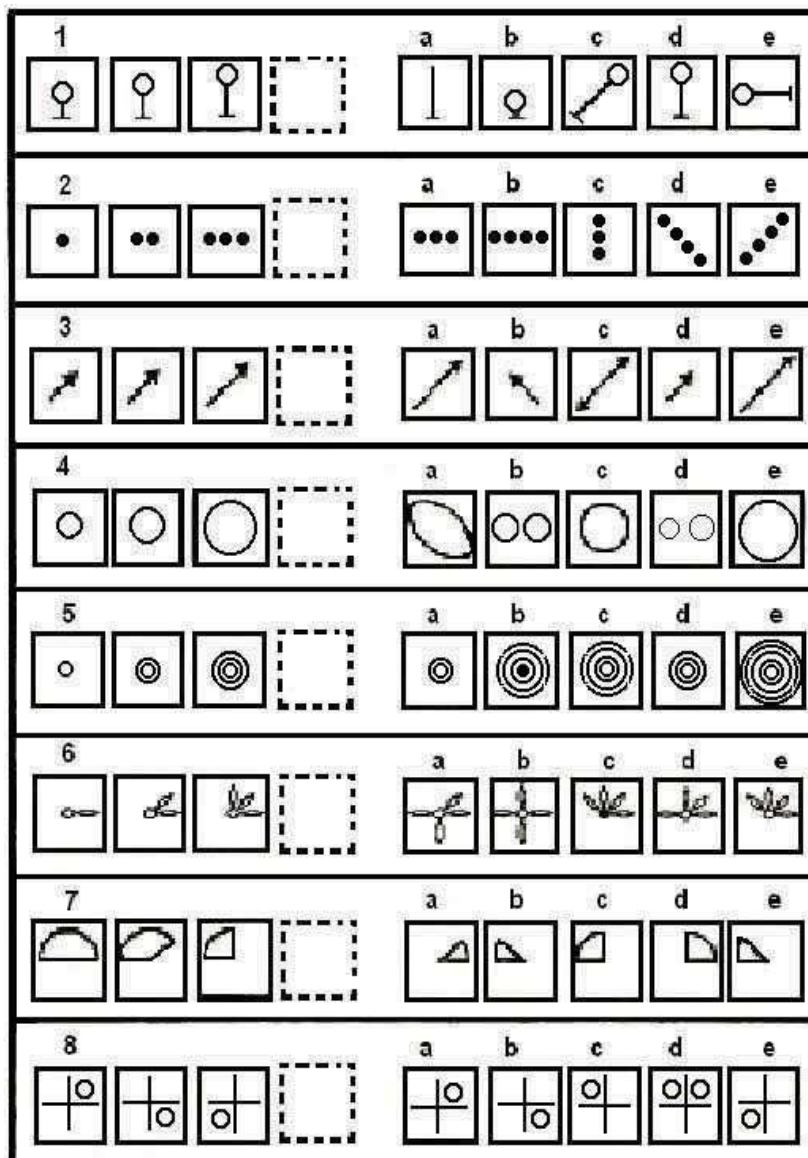
Приклади 2, 3

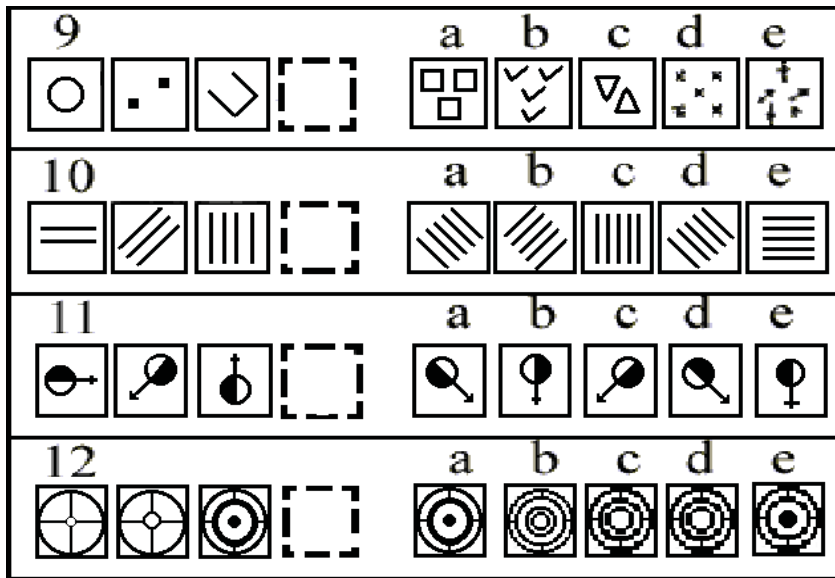

У другому прикладі с – правильне рішення, а у третьому – а.

На двох наступних сторінках ви побачите 12 завдань, котрі вам необхідно вирішити відповідно до наших прикладів.

Субтест 1

Субтест 2

У кожному ряду вам необхідно з'ясувати, яка з фігур у п'яти квадратах відрізняється від чотирьох інших, тобто не підходить їм.

Ви повинні викреслити літеру, що відповідає цій фігурі, на вашому бланку відповідей.

Приклад 1

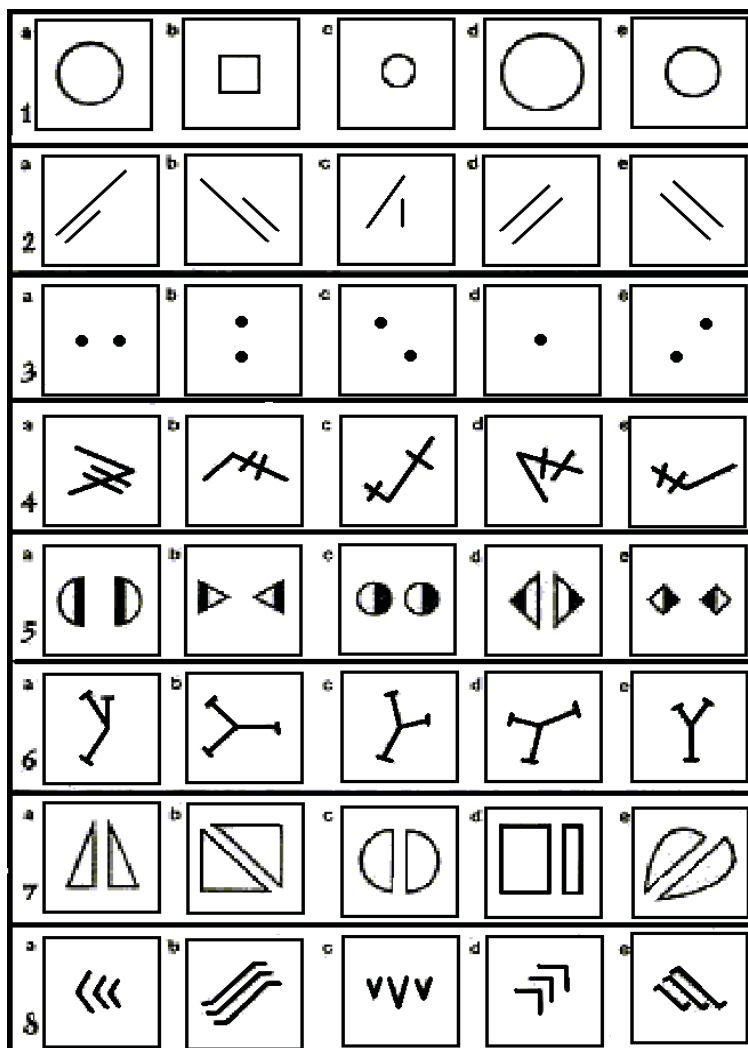

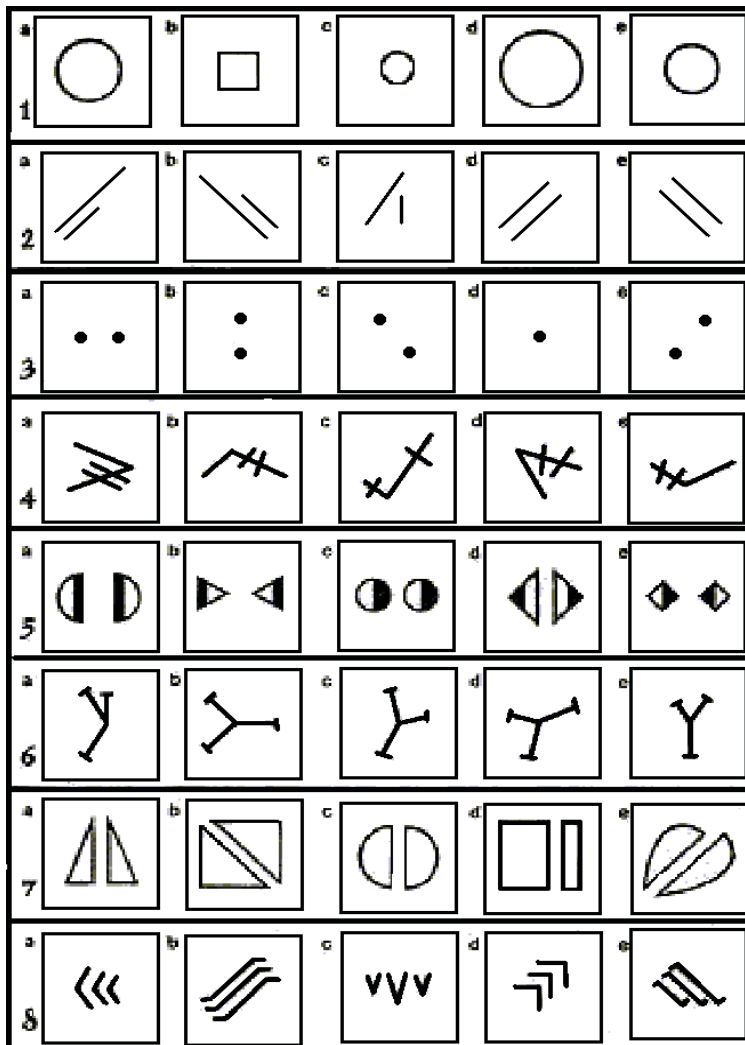
Приклад 2

У першому прикладі d – правильне рішення, а у другому – a.

Субтест 2

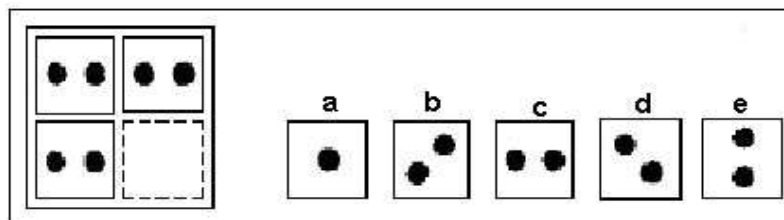

Субтест 3

У кожному завданні виберіть, будь ласка, праворуч той квадратик з малюнком, що більше підходить на місце порожнього квадратака ліворуч, щоб доповнити загальний малюнок.

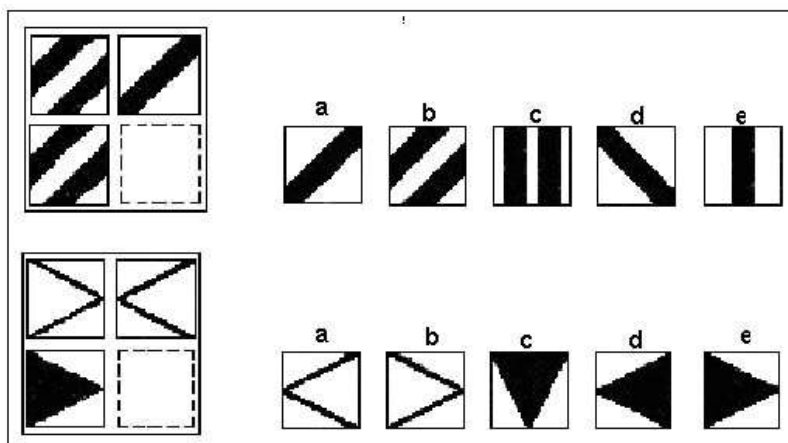
Ви повинні викреслити букву, що відповідає цій фігурі, на вашому бланку відповідей.

Приклад 1

У першому прикладі правильне рішення – c. Воно уже викреслено на бланку відповідей у тесті 3.

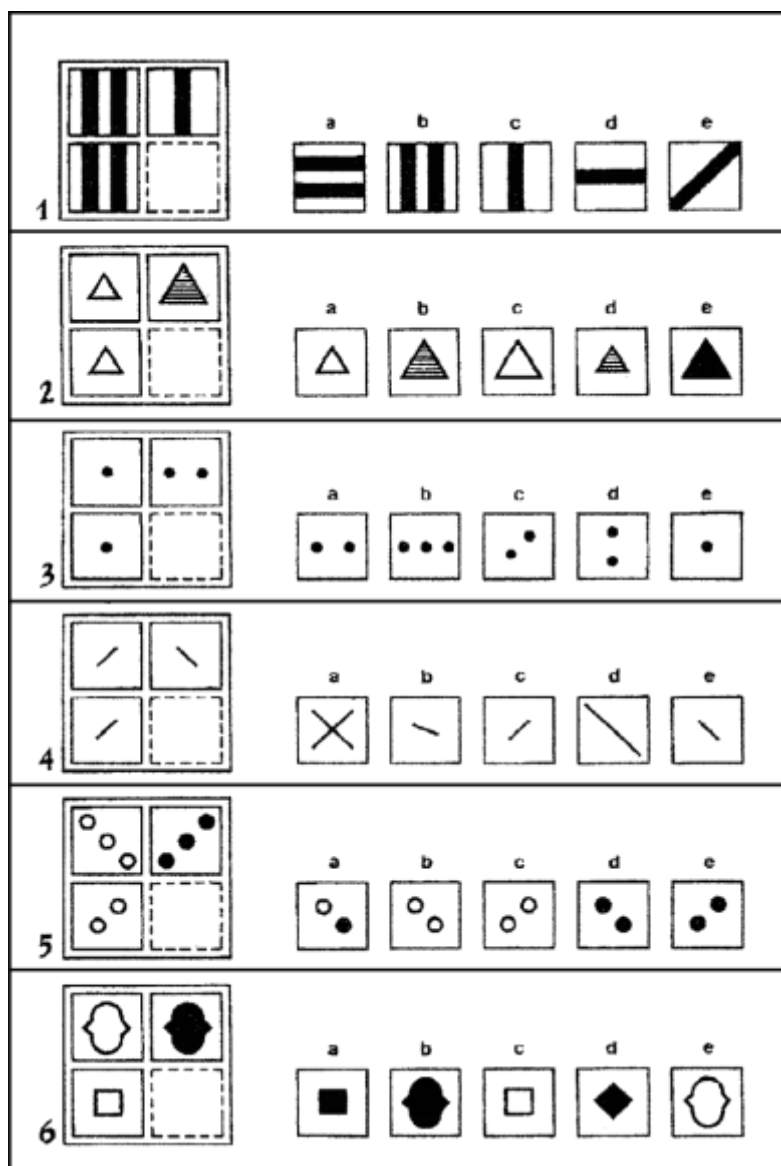
Приклади 2, 3

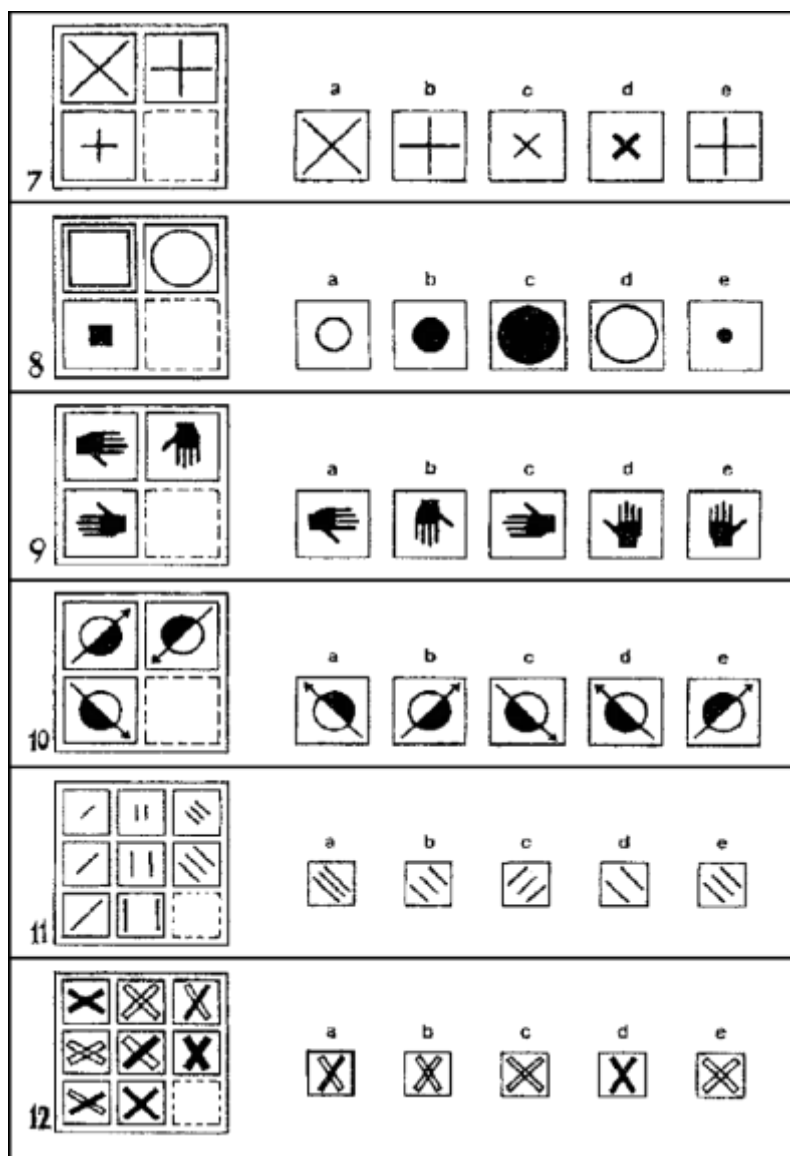

У другому прикладі **a** – правильне рішення, а у третьому – **d**.

Цього разу вам треба буде розв'язати 12 завдань, що розташовані на двох наступних сторінках.

Субтест 3

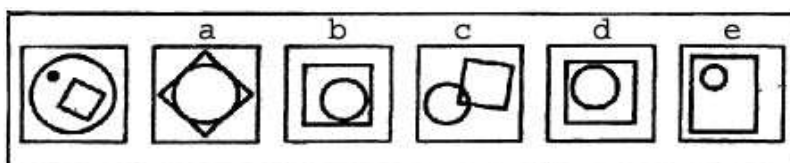

Субтест 4

У кожному завданні вам необхідно точно роздивитись, де знаходиться точка, і потім вибрати з п'яти фігур праворуч ту, у якій можна розмістити точку таким самим чином. Букву, що відповідає правильній відповіді, необхідно відмітити на вашому бланку відповідей. Цього разу вам треба буде розв'язати 8 завдань, розташованих на двох наступних сторінках. Пам'ятайте про те, що нічого не можна писати на самому тексті, тому не ставте, будь ласка, крапку на малюнку з завданням.

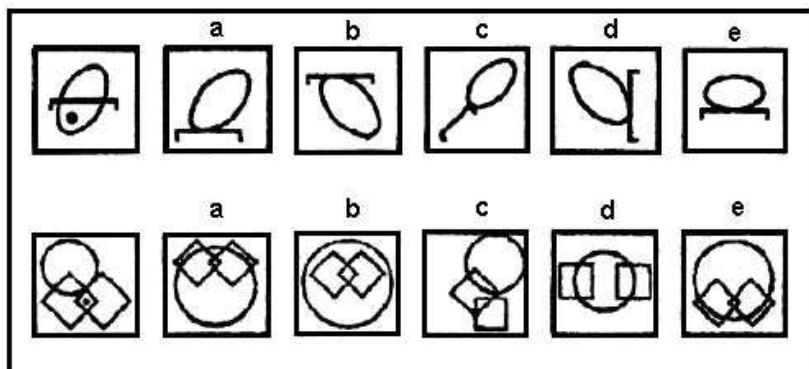
Приклад 1

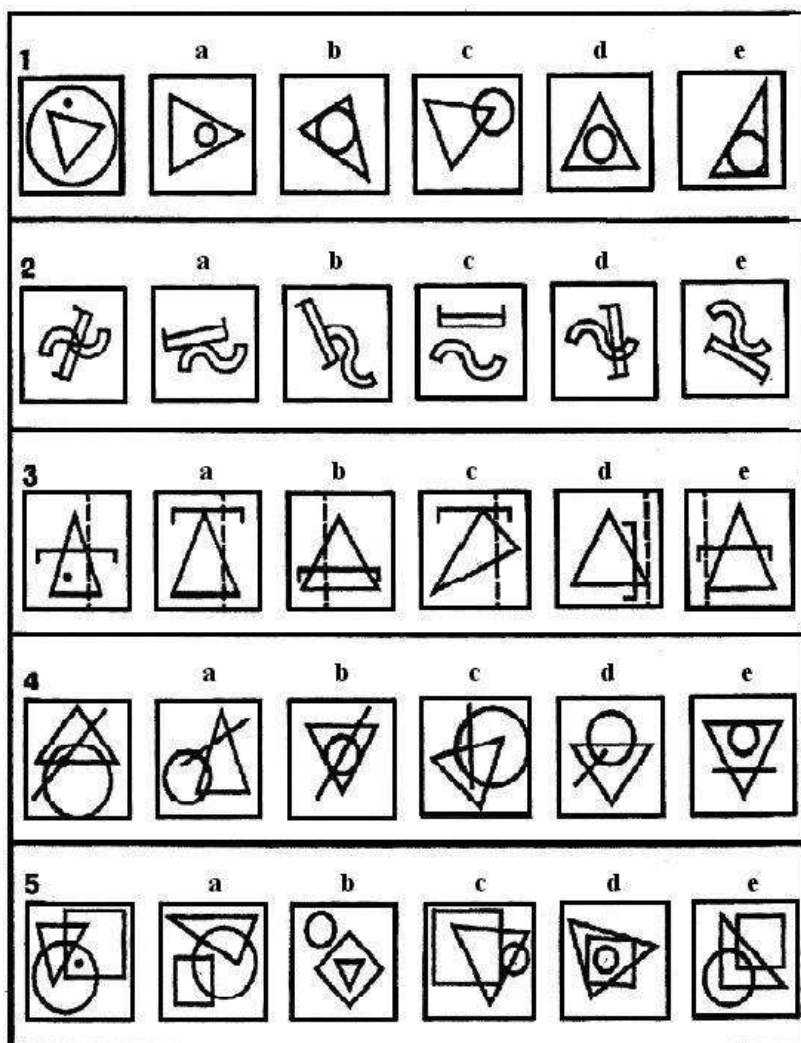
У першому прикладі "с" – правильне рішення, тому що тут можна помістити крапку в коло таким чином, щоб вона виявилася поза прямокутником. Тому на вашому бланку відповідей у четвертому тесті уже викреслена буква "с". У наступних прикладах і завданнях ви

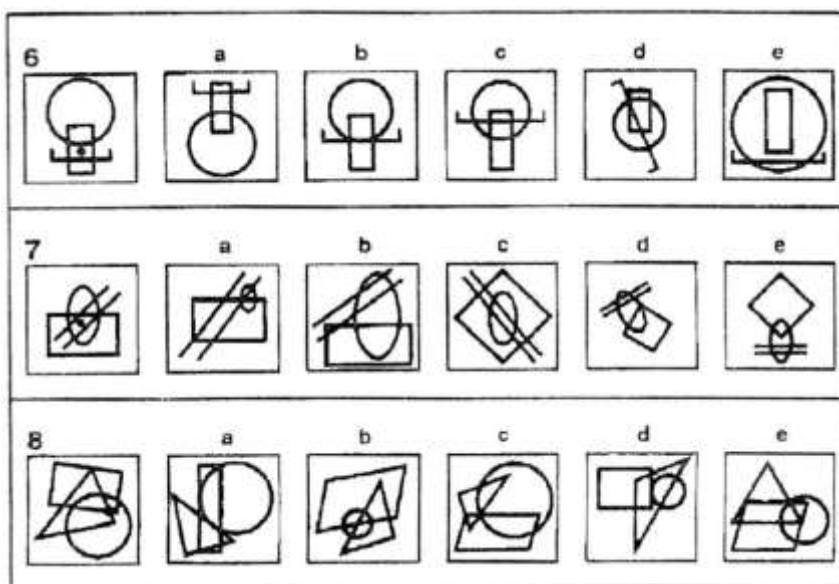
не повинні вписувати крапку у відповідне місце, треба лише викреслювати відповідну букву у вашому бланку відповідей.

Приклади 2, 3

Субтест 4

Ключ до тесту

1 субтест	2 субтест	3 субтест	4 субтест
Приклад 2	Приклад 2	Приклад 2	Приклад 2
Приклад 3	1.B	Приклад 3	Приклад 3
1.D	2.C	1.C	1.C
2.B	3.D	2.B	2.D
3.A	4.C	3.A	3.B
4.E	5.C	4.E	4.C
5.C	6.A	5.D	5.A
6.E	7.D	6.A	6.A
7.B	8.C	7.C	7.C
8.C	9.E	8.B	8.B
9.B	10.C	9.E	
10.A	11.C	10.A	
11.D	12.E	11.B	
12.C	13.C	12.B	
	14.B		

Література:

Основна: 1, 5, 6, 8, 9

Допоміжна: 7, 8

Тема № 7. Методи визначення рівня психічного розвитку.

Практичне заняття №3: Методика намалюй людину Дж. Гудінаф.

Навчальна мета заняття: ознайомити здобувачів із методологією використання методики намалюй людину Дж. Гудінаф.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Опис методики намалюй людину Дж. Гудінаф.
2. Інтерпретація результатів тесту.

Методичні вказівки.

1. Опис методики намалюй людину Дж. Гудінаф.

Аналіз наукової літератури свідчить, що проєктивні методики виникли на основі експериментальних досліджень зі словесними асоціаціями та візуальними стимулами. Передумовою для виникнення словесно-асоціативних методик були методи вивчення характеру, вимірювання психічних функцій людини.

Значну роль у виділенні проєктивних методик в окрему групу психодіагностичних методів, відіграв метод вільних асоціацій, запропонований К. Г. Юнгом в 1904 році. Психоаналітик довів, що несвідомі переживання особистості доступні об'єктивному дослідженню. Їх можливо пізнавати за допомогою слів-стимулів, які актуалізують емоційно-насичені переживання – «комплекси особистості», що містяться в несвідомому.

Становлення проєктивного підходу пов'язане із експериментальними дослідженнями Г. Роршаха, який в 1921 році розробив «Тест чорнильних плям». Вчений пред'являв різним групам психічно хворих людей велику кількість чорнильних плям. Зміст фантазій пацієнтів, співвідносив з різними психічними захворюваннями та поступово сформулював систему показників характеристик інтелектуальних, індивідуально-характерологічних, поведінкових особливостей піддослідних. Г. Роршах показав зв'язок характеру інтерпретації образів з індивідуальними особливостями піддослідного. У зв'язку з вказаним вище, можна зробити висновок, що основу проєктивно-тестових методик складає вербальний і невербальний стимульний матеріал.

В середині XX століття на розвиток проєктивного підходу вплинули ідеї американського психолога Л. Абта. Вчений поєднав гештальтпсихологію та психоаналіз, та визначив загальні положення для двох напрямів, зокрема про особистість як процес, а не сукупність статичних рис, що організовує власний досвід з внутрішніми та зовнішніми змінами. Вчений вказує, що проєктивні методики дають ряд значимих описових тверджень про особистість в даний момент, та спрямовані на виявлення глибинних, базових структур суб'єкта. Отже, проєктивні методики виникли в клінічній практиці, завдяки високій ефективності та інформативності отриманих результатів набули великої популярності, почали застосовуватися в психологічних дослідженнях дітей, дорослих.

Первісна стандартизація методики Гудінаф була здійснена в 1926 році. З тих пір аж до 1963 року тест використовувався без істотних змін і придбав за цей час широку популярність. З метою оновлення тестових норм учень Ф. Гудінаф Д. Харріс провів нову стандартизацію методу. З цього часу тестування "Намалюй людину" відомий як тест Гудінаф-Харріса. Основна увага в тесті приділяється точності і детальності малюнка, а не художнім образотворчим засобам. Саме детальність зображення виступає основним показником рівня розумового розвитку дитини. В основі такого підходу лежить гіпотеза про те, що в малюнку знайомого предмета виявляються ті його відмітні, суттєві риси, які дитина виділив у ньому як у представника відповідного класу предметів. Малюнок розглядається як виражене у графічній формі поняття (подання) дитини про предмет. Спостережуване у міру дорослішання дитини ускладнення виконаних ним зображень розцінюється як показник розвитку понятійного мислення. Слід зазначити, що дана гіпотеза, що лежить в основі тесту, не спирається на будь-які строгі теоретичні побудови. Вона висловлює емпірично спостережувану залежність між особливостями дитячого малюнка і загальним розумовим розвитком дитини. У результаті численних досліджень було встановлено, що для дітей дошкільного віку дані тесту Гудінаф-Харріса високо корелюють з даними арифметичних тестів, а також з деякими завданнями, які виявляють рівень розвитку операціонального інтелекту. Дана методика широко використовується в якості компонента комплексного обстеження дитини. Важливо підкреслити, що незважаючи на неодноразово підтверджену високу надійність тесту, більшість фахівців вважають, що самостійної діагностичної цінності тест майже не має. Рисункові тестом користуються для того, щоб отримати перше уявлення про рівень розвитку дитини. У силу того, що більшість дошкільнят люблять малювати, даний тест може допомогти встановити контакт з дитиною і зав'язати співпрацю, необхідне для проведення обстеження з допомогою більш складних діагностичних методик.

Тест "Малюнок людини"

Процедура тесту складається з того, що дитині дають простий олівець середньої м'якості і стандартний чистий аркуш паперу формату А4 (210 x 297 мм) і просять створити малюнок.

Інструкція до тесту: "Намалюй, будь ласка, людину, яку ти хочеш". Якщо дитина відмовляється, треба постаратися її переконати. На всілякі питання, які, як правило, носять уточнюючий характер ("А яку людину?"), Слід відповідати ухильно, наприклад: "будь-яку", "малюй яку хочеш". На будь-які вирази сумнівів можна сказати: "Ти почни, а далі легше буде ..." У відповідь на ваше прохання дитина не обов'язково створить повноцінний малюнок людини. Вона може намалювати людини частково, щось на зразок бюста або у вигляді карикатури, мультиплікаційного героя, абстрактного зображення. В принципі будь-який малюнок може надати важливу інформацію про дитину, проте якщо малюнок не відповідає вимогам, дитину просять взяти інший аркуш паперу і намалювати людину ще раз, тепер в повний зріст: з головою, тулубом, руками і ногами. Інструкція повторюється до тих пір, поки не буде отриманий задовільний малюнок фігури людини. Всі питання і репліки дитини в процесі малювання, особливості поведінки, а також такі маніпуляції, як стирання елементів малюнка і доповнення, ви повинні фіксувати. Те ж саме стосується часу малювання.

Спостереження за дитиною, зроблені в процесі роботи над малюнком, дадуть важливу інформацію про її особливості. Як вона поставилася до завдання? Чи висловлювала опір або різку відмову? Ставила додаткові питання і як багато? Чи висловлювала гостру потребу в подальших вказівках? Якщо так, то яким чином: заявляла про це прямо або це виражалося в рухах і поведінці? Може дитина сміливо приступила до виконання завдання і не висловлювала сумніви у своїх здібностях? Або її сумніви і невпевненість відбивалися у всьому, що вона робила і говорила? Подібні спостереження дають чимало поживи для роздумів: можливо, дитина відчуває себе незахищеною, вона тривожна, неспокійна, не впевнена у собі, має сумніви, підозріла, зарозуміла, проявляє негативізм, надзвичайно критична, вороже налаштована, напружена, спокійна, довірлива, цікава, збентежена, насторожена, імпульсивна і т.д. Після того як малюнок завершений, запитайте дитину, чи все вона намалювала, а потім переходите до бесіди, яка будується на підставі малюнка і його особливостей. У процесі бесіди ви можете прояснити всі неясні моменти малюнка, а через відносини, почуття і переживання, які дитина висловлює під час бесіди, ви може отримати унікальну інформацію щодо її емоційного, психологічного стану. Бесіда може включати питання:

Хто ця людина?

Де вона живе?

Чи є у неї друзі?

Чим вона займається?

Добра вона чи зла?

На кого вона дивиться?

Хто дивиться на неї?

Інші питання, які слід поставити дитині, щоб отримати від неї максимум інформації:

Знайома тобі ця людина?

На кого вона схожа, кого нагадує?

Про кого ти думає, коли малював?

Що робить намальована людина, чим вона в даний момент зайнята?

Скільки їй років?

Де вона знаходиться?

Що навколо неї?

Про що вона думає?

Що вона відчуває?

Чим вона займається?

Вона тобі подобається?

У неї є погані звички?

У неї є які-небудь бажання?

Що тобі приходить в голову, коли ти дивишся на намальовану людину?

Ця людина здорова?

Що найбільше хоче ця людина?

Під час цієї бесіди з дитиною ви можете попросити її роз'яснити або прокоментувати наявні на малюнку неясні деталі, сумнівні або нечіткі місця. Запитайте також, яка частина тіла, на її думку, вийшла краще всього і чому, а яка частина найбільш невдала, чому. Інший варіант бесіди з дитиною - попросити її скласти історію про цю людину.

2. Інтерпретація результатів тесту.

Коротка версія обробки графічної інформації.

Відповіді на представлені нижче питання дадуть зрозуміти, чи не проявляє дитина якихось явних відхилень, що не спостерігаються чи є ознаки психопатології. Оцініть малюнок дитини за наступними пунктами: у людини намальована голова, у неї дві ноги, дві руки, тулуб досить відокремлений від голови, довжина і ширина тулуба пропорційні, плечі добре промальовані, руки і ноги з'єднані з тулубом правильно, місця з'єднання рук і ніг з тулубом ясно виділені, шия ясно проглядається, довжина шиї пропорційна розмірам тіла і голови, у людини намальовані очі, у неї намальований ніс, намальований рот, ніс і рот мають нормальні розміри, видно ніздрі, намальоване волосся, волосся промальоване добре, вони рівномірно покриває голову, людина намальований в одязі, принаймні, намальовані основні частини одягу (штани і піджак/ сорочка). Весь одяг добре промальований, й не містить абсурдних і недоречних елементів. На руках зображені пальці. На кожній руці п'ять пальців. Пальці досить пропорційні і не надто розчепірені. Великий палець досить добре виділений. Добре промальовані зап'ястя шляхом звуження і подальшого розширення передпліччя в області кисті. Промальований ліктьовий суглоб. Промальований колінний суглоб. Голова має нормальні пропорції по відношенню до тіла. Руки мають таку ж довжину, що і тулуб, або довше, але не більше ніж у два рази. Довжина стоп дорівнює приблизно 1/3 довжини ніг. Довжина ніг дорівнює приблизно довжині тулуба або довше, але не більше ніж удвічі. Довжина і ширина кінцівок пропорційні. На ногах можна розрізнити п'яти. Форма голови правильна. Форма тіла в цілому правильна. Обриси кінцівок передані точно. Грубі помилки в передачі інших частин відсутні. Вуха добре помітні. Вуха знаходяться на своєму місці і мають нормальні розміри. На обличчі промальовані вії та брови. Зіниці розташовані правильно. Очі пропорційні розмірам особи. Людина дивиться прямо перед собою, очі не скошені в бік. Чітко помітні лоб і підборіддя. Підборіддя відділене від нижньої губи. В цілому малюнок дитини повинен відповідати наведеному опису. Чим її малюнок ближче до цього зразком, тим вище рівень її розвитку. Присвойте кожній позитивній відповіді один бал і підсумуйте отримані бали. Нормально розумово розвинена дитина повинна набрати в відповідності зі своїм віком зазначені бали: 5 років - 10 балів. 6 років - 14 балів. 7 років - 18 балів. 8 років - 22 бали. 9 років - 26 балів. 10 років - 30 балів. 11 років - 34 бали. 12 років - 38 балів. 13 років - 42 бали. 14 років - понад 42 бали.

На користь дитини говорять такі додаткові деталі малюнка, як тростина, портфель, роликові ковзани і т.д., але за умови, що ця деталь є доречною в даному малюнку або навіть необхідною для даного зображеної людини, наприклад меч для воїна.

На малюнку можуть бути присутні і **негативні знаки, на які слід звернути увагу**, оскільки вони можуть свідчити про певні проблеми. На обличчі немає очей; одне око на обличчі в анфас; два ока на обличчі в профіль. Немає носа, ніс у вигляді однієї вертикальної лінії або точки. Відсутній рот або одновимірний рот у вигляді горизонтальної лінії. Немає тулуба або тулуб у вигляді палички. Немає рук (одна рука у фігури в анфас), немає пальців. Кисті у вигляді рукавиць, кисті-обрубки або круги без пальців. Відсутні ступні. Немає одягу і ніяких статевих ознак. Гомілка ширша стегна та інші порушення пропорцій тіла. Відзначте насамперед чи мають місце грубі помилки в зображенні фігури, наприклад, такі, які перераховані вище. Якщо ми виходимо з того, що малюнок людської фігури символізує образ

тіла, який вважається дуже сприйнятливим до зовнішніх подразників, що порушує емоційний стан дитини, то на малюнку будуть символічно відбиватися проблеми, які вона відчуває. Чим важчий розлад дитини, тим більше страждає як її образ тіла, так і графічне зображення останнього.

Серед *серйозних відхилень*, такі, як зображення фігури з розрізненими частинами тіла, абсолютно недоречні деталі, зображення замість людини іншого об'єкта, стирання намальованої людської фігури, жорсткі, нерухомі, робото подібні або дуже химерні фігури. Подібні випадки свідчать про серйозні проблеми і розлади. Ще один значимий негативний чинник - це зображення дитиною фігури протилежної статі, що не обов'язково пов'язане з гомосексуальними тенденціями, як часто прийнято вважати. Це може бути вираженням сплутаної сексуальної ролі, сильної прихильності або залежності від батька протилежної статі, сильної прихильності або залежності від якогось іншої людини протилежної статі.

Символічні значення фігури людини. Кожна частина зображеної фігури набуває особливого символічного значення, оскільки в ньому проявляються відголоски емоційної та соціального життя дитини. При інтерпретації даного тесту неприйнятні поспішні висновки. Дослідження показують, що способи і манера вираження емоцій, переживань, конфліктів та інших аспектів психічного життя дитини змінюються залежно від ситуації і варіюються від людини до людини. Тому не треба ставити якийсь діагноз на основі одиничного знака, в процесі аналізу необхідно враховувати малюнок як ціле.

Голова, лоб. Уособлення сфери інтелекту, місце локалізації "я" дитини, її психічного центру, тому не дивно, що голові приділяється максимальна увага. Якщо дитина приділяє голові слабку увагу - це може говорити про проблеми адаптації до соціального середовища, труднощах спілкування або навіть наявності неврозу, оскільки голова і, зокрема, лоб - це також відображення самоконтролю та сфери соціальних контактів. Це та частина тіла, яка завжди відкрита поглядам оточуючих і через це залучена в процес відносин з іншими людьми. Відсутність чола означає, що дитина свідомо ігнорує розумову сферу. Співвідношення пропорцій голови і тулуба є відношенням між фізичним і духовним в дитині. Якщо у людини непропорційно велика голова - це може бути знаком того, що дитина страждає від головних болів або відчуває інші негативні впливи в цій галузі. Фіксація на голові може бути пов'язана з ослабленням інтелектуальних здібностей або контролю, в результаті чого значення цієї частини тіла для дитини зростає. Велика голова виступає в такому випадку як вираження прагнення компенсувати відсутнє. Підлітки, які усвідомлюють своє відставання від однолітків у розумовому розвитку, у розвитку навичок читання або письмі і т. п. Або страждають від порушень адаптації, також часто малюють велику голову у людини.

Волосся. Виділення волосся на голові може свідчити про прагнення підкреслити мужність чоловічої фігури. Акцентування дівчаток на волоссі, ретельне зображення пишних зачісок, довгого, спадаючого каскадом волосся в поєднанні з іншими явними елементами прикраслення може свідчити про раннє сексуальне дозрівання.

Обличчя. Символ сфери спілкування, найважливіший центр комунікації. Його прийнято вважати самої соціальної частиною малюнка. Дитина, яка відчуває складнощі у спілкуванні, боязка, прагне до відходу від проблем, пов'язаних з конфліктами у відносинах з оточуючими, зображує риси обличчя нечітко, слабо їх промальовує, зображує дуже схематично, упускає зображення рис обличчя. Одночасно вона може ретельно і впевнено виділяти інші частини фігури. Показовий і той випадок, коли обличчя дитина малює в останню чергу. Відносини такої дитини дуже поверхневі, інших людей вона терпить остільки-оскільки. Вона надзвичайно насторожена, чекає від інших тільки поганого, часто вороже налаштована до оточуючих. Про агресію і ворожість ми можемо говорити і у випадку зображення відповідного виразу обличчя: виражені очі, стиснуті губи або відкритий рот з вишкіреними зубами. Добре промальовані риси обличчя говорять про увагу до себе, здорову самоповагу. З іншого боку, зосередженість на цій частині, надмірне підкреслення і виділення рис обличчя можуть бути спробою створити образ соціально адаптованої, успішної, що володіє особистою енергетикою людину, щоб компенсувати свою неадекватність і слабкість самоствердження. Зафарбоване обличчя - досить

негативний знак, який співвідноситься з втратою ідентичності, втратою почуття власного "я". Не менш тривожний факт - зображення тваринного обличчя або такого, яке нагадує робота, а також знеособленого, яке нічого не виражає.

Підборіддя. За ним закріпилося стереотипне значення, згідно з яким ми знаємо, що підборіддя - відображення сили волі, владності, мужності і т.д. Захоплення зображенням підборіддя, яке проявляється в тому, що його часто перемальовували, обводять або малюють помітно виступаючим (на малюнках фігури в профіль), може розцінюватися як компенсація слабкості, нерішучості, страху відповідальності. Це може позначати прагнення до переваги і набуття значущості в очах оточуючих. Така інтерпретація ще більш обґрунтована в тому випадку, якщо сильне, з притиском, промальоване все обличчя профілю поєднується зі слабкими, легкими лініями в зображенні інших частин. У такому випадку можна припускати, що автор малюнка насправді подібними якостями не володіє і лише малює себе таким в уяві.

Брови. Бровам надається те ж значення, що і волоссяному покриву голови. Акуратні брови, так само як і акуратна зачіска, - свідчення піклування про власну зовнішність, доглянутість, стриманість, поміркованість. Густі, волохаті брови говорять про грубість характеру, норовистість, нестриманість, примітивність вдачі і т.д. Підняті брови асоціюються з пихою і зарозумілістю. Вуха. Якщо вони є, то позначають відкритість сприйняття або настороженість по відношенню до навколишнього світу. Вуха діти починають зображувати в досить пізньому віці, тому пропуск цієї частини тіла або приховування її за волоссям вважається незначущим. Певне виділення вух на малюнку може свідчити про чутливість до зауважень і осуду і побічно - про впертість і непокірність авторитетам.

Очі. Очі, як відомо, - дзеркало душі, відображення внутрішнього світу дитини. Вираз очей може багато що сказати про дитину: соромлива, мрійлива, похмура. Пильний, пронизливий погляд - вираз агресивності. Очі великі, з промальованим зіницями або без зіниць з заштрихованими склерами - символ страху або тривоги. Великі і ретельно промальовані очі переважно малюють дівчата і набагато рідше - хлопчики. Очі широко відкриті, але не перебільшені, можуть бути знаком допитливості. Погляд не прямий, а скошений, говорить про підозрілість. Оскільки за допомогою очей ми контактуємо з навколишнім світом, у випадку з маленькими очима ми можемо говорити про скритність, зосередженості на собі, заглибленість у власні почуття. Закриті очі - спроба відгородитися від зовнішнього світу, від контактів з оточуючими. Відсутність зіниць, порожні зіниці, ймовірно, говорять про крайній егоцентризм, про те, що дитина не знаходить навколо нічого гідного своєї уваги. Красиві, симетричні, добре промальовані очі - відображення бажання бути привабливим, симпатичним іншим людям. Рот - багатозначний елемент. Якщо рот відкритий, то це прийнято вважати ознакою агресії або вербальної активності агресивного характеру, якщо промальовані зуби, то це явна агресія. Можливо, вона носить захисний характер. Виділення рота, яке може виражатися в стиранні, зміщенні, непропорційних розмірах, підкресленні і т.д., загалом типово для маленьких дітей, які ще не так давно перебували в оральній залежності від матері. У дітей більш старшого віку це вже стає ознакою залежності, несамотійності. Рот, позначений однією прямою рисою, може говорити про внутрішню напругу.

Губи - загальноприйнятий символ сексуальної сфери. У малюнках дітей губи одна з тих деталей, за допомогою яких передається загальне обличчя. Пухкі губи фігури, намальованої дівчинкою, - ознака вірної статевої ідентифікації. Промальовані губи на малюнку підлітка можуть означати наявність нарцистичних тенденцій.

Ніс - сам по собі не має інтерпретаційного значення. Часто у зв'язку з носом згадують про психоаналітичні трактування, в руслі якої він вважається сексуальним символом. Хоча практикуючі психологи вважають, що підліток, який відчуває сексуальні проблеми, найімовірніше, буде акцентуватися на таких символах, як краватка або кишень брук, а не на носі. Відсутність носа може вказувати на деяку ступінь інтелектуальної недостатності.

Шия є сполучною ланкою між тілом (символ тваринних пристрастей, імпульсивного життя) і головою (інтелектуальний центр, розум, контроль). Області шії приділяють уваги ті, хто стурбований співвідношенням тілесних спонукань і свідомого контролю. Такі люди не

впевнені, що завжди можуть впоратися зі своїми імпульсами. Для них характерний стан якоїсь роздвоєності. Довга шия асоціюється із затиснутою, скутою, моралізаторською, манірною людиною, яка добре контролює себе. Коротка шия може символізувати природність, прямолінійність. Відсутність ший в малюнках дітей є ознакою незрілості.

Руки, долоні, пальці. Руки - символ активності, комунікативності і контактності. Якщо руки людини розведені в сторони, як би для обійм, протягнуті по напрямку до оточення - це ознака товариськості, активної взаємодії із зовнішнім світом. Якщо ж руки, навпаки, заховані за спиною, мляво висять уздовж тіла, щільно притиснуті до тіла, долоні в кишенях - це може говорити про некомунікабельності і замкнутість. У поєднанні з іншими особливостями малюнка це може виявитися ознакою відходу в себе, самозакоханість і марнославство чи сильної внутрішньої напруги. Інша важлива характеристика зображення рук - це їх тонус. Гнучкі, рухливі, вільно розташовані руки, ймовірно, означають хорошу соціальну пристосованість, легкість встановлення контактів з оточенням, активне входження в середовище. Жорсткі, негнучкі, механічно розпростерті, зігнуті під прямими кутами руки можуть характеризувати поверхневі і неемоційні контакти із зовнішнім світом. Великі долоні - ознака діяльного, вибухового характеру, тоді як відсутність долонь свідчить про непристосованість, відсутності віри в свої сили, почуття непридатності. Слабо промальовані долоні говорять про недостатню контактність, обмеження сфери спілкування та низьку продуктивність в заняттях практичною діяльністю. Ретельно промальовані пальці означають здатність контролювати ситуацію, тримати в руках, керувати нею. Довгі пальці з нігтями або підкреслення нігтів - ознака агресії, войовничості. Кулак на руці відведеної від тіла - відкрита ворожість, бунтарство, протистояння. Якщо ж руки зі стиснутими кулаками притиснуті до тіла, можна говорити про приховану, пригнічену тенденцію до бунту. Про агресію можуть говорити пальці, зображені так, ніби людина готова схопитися за щось, подібно кігтям хижого птаха. Інші можливі символи ворожого ставлення: руки, підняті вгору, зафарбовані руки. Відсутність рук - крайня ступінь пасивності, бездіяльності, некомунікабельності, боязкості, інтелектуальної незрілості. У поєднанні з такими особливостями малюнка, як відсутність рота, відсутність тулуба і загальна гротескність малюнка, відсутність рук свідчить про погану пристосованість дитини. Для дітей старшого віку відсутність рук - дуже незвичайний факт. Крім того, це може виражати почуття провини, яке відчуває дитина у зв'язку зі своїм агресивним, ворожим ставленням. Те ж саме можуть означати сильно заштриховані кисті рук. Короткі руки можуть свідчити про замкнутість, зверненість всередину, на себе, і прагнення тримати себе в певних рамках, не дозволяючи проявитися своїм імпульсам. Якщо дитина малює довгі руки - це говорить про спрямованість у зовнішній світ, контактність, прагнення купувати, накопичувати. Великі, м'язисті руки малюють діти, що визнають пріоритет сили, які прагнуть стати фізично сильними, також великі і сильні руки є на малюнках тих, хто намагається таким чином врівноважити, компенсувати власну слабкість. З іншого боку, дитина, що усвідомлює свій слабкий фізичний стан, може зобразити тонкі, тендітні руки.

Тулуб - символ уявлення дитини про фізичний вигляд людини. Сильне, мускулисте тіло, намальоване тендітною, слабкою дитиною - це ознака компенсації відсутнього, ідеального для неї фізичного вигляду. Велике, сильне тіло з потужними плечима на малюнку дитини нормальної статури - внутрішня сила, сильне Его. Широкі, масивні плечі окреслюють фізичну силу і переваги. Підлітки, які відчувають сексуальну неадекватність, можуть виражати це в сильно виділених, по відношенню до інших частин тіла, плечах. Якщо сильний дитина малює слабке тіло, то, можливо, це пов'язано з якимось переживанням з минулого досвіду. Крихке тіло може бути вираженням власної слабкості. Дитина, що прагне потурати своїм бажанням і ігнорує будь-які прояви самоконтролю, може намалювати слабке, безвольне тіло з непропорційно маленькою головою. Якщо маленька дитина зображує пупок - це ознака егоцентризму, якщо пупок малює дитина старшого віку - це стає вираженням інфантильності або прагнення піти в себе. В цілому округла форма тулуба - врівноваженість, більш спокійний характер, деяка жіночність. Незграбна, прямокутна форми фігура асоціюється з мужністю, енергійністю та експресивністю. Часто фігура прикрашається додатковими аксесуарами

(бантики, пряжками та ін.) Це означає підвищену увагу до власної персони. Вкрай негативна ознака - зображення нутрощів тіла. Вона свідчить про серйозні психічні порушення.

Ноги - символ опори, стійкості, спрямованості на практичну орієнтацію. Якщо стопи намальовані в профіль - це ознака стійкості, впевненості в собі. Стопи, звернені пальцями до спостерігача, або відсутність стоп вказують на почуття невпевненості. Підлітки, що відокремлюють на малюнку нижню половину тіла жирною рисою, можуть таким чином висловити наявність проблем, пов'язаних із сексуальною сферою. Слабкі, короткі, погано промальовані або заштриховані ноги - вираз невпевненості, слабкості, власної нікчемності, занепаду духу. Якщо ступні одягненої людини зображуються з пальцями, то це може свідчити про крайню агресивність. Маленькі, нестійкі ступні - досить часта особливість малюнків дітей, які відчують почуття незахищеності. Такі діти малюють нестійкі фігури, готові впасти в будь-який момент через вкрай слабку стійкість крихітних ступень. Дитина несвідомо висловлює в символічному вигляді нестійкість особистості, яка стоїть на слабкій, ненадійній підставці. У разі нестачі базового почуття захищеності розвиток особистості порушено; постійна тривожність продовжує перешкоджати руху до емоційної зрілості і розумовому здоров'ю.

Приховування **області геніталій** часто зустрічається в малюнках дівчаток-підлітків. У жіночої фігури руки зображуються соромливо прикривають нижню частину живота, в той час як руки чоловічої фігури сміливо розводяться в сторони. Одна дівчинка намалювала наречену, що тримає букет над центральною частиною свого тіла. Над нижньою частиною живота можуть бути зображені і інші об'єкти. Відверте зображення геніталій. Зображення геніталій настільки незвично, що їх присутність на малюнку може бути дуже значимою. Відмова відтворити статеві органи, мабуть, відбувається не через культурне табу. Більш вірогідним поясненням може служити зміщення інтересу від свого тіла до захоплюючого світу, що характерно для поведінки дітей у період прихованої сексуальності. У проміжку від шести до дванадцяти років добре пристосовані діти все більш і більш залучаються до процесу оволодіння новими вміннями і в те, що відповідає звичаям їхніх шкільних товаришів і друзів. Малюнки дітей періоду прихованої сексуальності, в яких пеніс або вульва зображуються відверто, дуже рідкісні. Причини цього незвичайного доповнення треба шукати у випадках, які припускають розвинених не по роках дітей, обізнаних про високі емоційні цінності, вкладені в статеві органи.

Розташування та розмір малюнка. Оскільки намальована **фігура** вважається тісно пов'язаною з автором малюнка і певним чином характеризує його, інтерпретація повинна охопити максимум особливостей малюнка. Такі аспекти малюнка людини, як розмір фігури, її поза і розташування на аркуші, якість ліній (натиск, твердість, тривалість або уривчастість), послідовність зображення деталей, використання фону або фонових ефектів, а також сторонніх об'єктів, являють собою значущі аспекти уявлення дитини про саму себе і також піддаються аналізу.

Враховуються пропорції частин тіла фігури, наявність незавершених елементів малюнка, рівень промальованості деталей, присутність сильного натиску і його локалізація, стирання, внесення змін в малюнок, вираження на обличчі людини і в її позі емоцій.

Розмір і розташування. Діти, які відчують почуття незахищеності, тривожні схильні малювати маленькі фігури, які скромно займають лише маленьку область доступного простору. Маленькі розміри фігури можуть говорити про депресію і почуття непристосованості. Навпаки, добре пристосовані діти з розвиненим почуттям безпеки малюють вільно, легко, створюючи малюнок, який своїм розміром, розмахом висловлює свободу від тривожності і занепокоєння. Надмірно великі, громіздкі розміри фігури, мабуть, висловлюють слабкий внутрішній контроль і експансивність. Нахилена фігура може відображати брак психічної рівноваженості, нестабільність. Фігура, змещена на аркуші вправо, говорить про орієнтацію на зовнішній світ, зсув вліво - означає акцентування на собі. Якщо дитина займає малюнком переважно верхню частину листа, значить, вона схильний до оптимізму. Почуття пригніченості часто відбивається на розташуванні фігури в нижній частині листа. Велика, намальована з розмахом фігура, розміщена в центрі аркушу, говорить про завищену самооцінку. Якщо дитина малює лінію землі і розміщує людину високо від неї, так що та здається літає в повітрі, то, ймовірно, її

характеризує відірваність від реальності, схильність до фантазії і іграм уяви, слабкий контакт з дійсністю.

Перспектива. Хлопчики (рідко - дівчатка) підліткового віку іноді зображують людину тілом в анфас і головою в профіль. Таке неприродне положення фігури зазвичай вважається ознакою соціальної напруженості. Крім того, це може служити ознакою певного почуття провини, пов'язаною зі сферою спілкування. Якщо такий стан - голова в профіль, тулуб анфас - посилюється зображенням ніг в профіль, то в такому випадку можна говорити про низький розумовий розвиток і порушення просторової уяви. Інші особливості зображення

Ефект прозорості (можливість бачити на малюнку одну деталь крізь іншу). Наявність прозорих елементів в малюнку може бути цілком природним фактором, якщо малюнок виконаний дитиною 6 років. У більш старшому віці це може мати вже негативне значення, оскільки прозорість деталей суперечить реальності. Мова може йти як про невелику затримку розвитку, так і про серйозніші порушення, таких, як дезорганізація особистості або розумова відсталість. В "м'якому" варіанті прозорість може також свідчити про те, що дитина відчуває себе позбавленою підтримки і захисту. Негативне значення прозорості оцінюється за кількістю прозорих елементів і за розміром прозорої деталі (другий випадок, мабуть, більш показовий).

Необов'язкові деталі. Серед необов'язкових деталей малюнка - такі, як сигарета або трубка, зброя, тростина, гудзики, кишені, капелюх. Зброя в руках намальованої фігури трактується як ознака ворожого, агресивного ставлення. Гудзики в малюнках дітей старшого віку можуть говорити про недостатню зрілість, інфантильність. Про те ж саме, мабуть, свідчить виділення кишень. Акцентування на таких елементах, як краватка і капелюх, як прийнято вважати, має сексуальний підтекст. Інші сексуальні символи - це трубка, сигарета і рідше тростина. Виділення ширінки на брюках можна спостерігати у підлітків, стурбованих мастурбацією. Відокремлені частини тіла. Подібні випадки безсумнівно свідчать про відхилення, оскільки переважна більшість дітей, навіть з самих ранніх своїх спроб зобразити людини, малюють інтегровану фігуру. Малюнок людини, в якому частини розсіяні безвідносно один до одного - явне відхилення від норми. Ця відмова створити цілісний малюнок відмічався у дітей із серйозними порушеннями і є показником їх особистісної дезорганізації.

Обмежені, аскетичні, роботоподібні малюнки. Обмежені, стереотипні фігури малюють емоційно незрілі діти. Дане порушення може приймати різні форми, але найбільш типова для більшості дітей - це розбіжність між здібностями і успішністю в школі. Багато з них досить здібні, але слабо сприйнятливі до академічних занять. Часто витoki проблеми можуть бути простежені в сімейній ситуації, обтяженою надмірною напруженістю.

Надмірне штрихування. Акцентування на штриховці всієї намальованої фігури або її частини можна спостерігати в малюнках тривожних дітей. Штрихування може бути обмежене обличчям, нижньою частиною тіла або, зокрема, областю геніталій. Надмірне, енергійне штрихування, іноді спрямоване на область геніталій, можна спостерігати в малюнках пригнічених, надмірно контрольованих молодших школярів, у віці, близькому до періоду прихованої сексуальності. Для дітей, які пройшли цей етап, тобто старше 13 років, досягли віку, коли дитина схильна до самоаналізу і відчуває занепокоєння щодо своїх здібностей, подібні реакції нетипові. Випадки штрихування в малюнках можуть бути показниками емоційного розладу.

Малюнки без людей. Відмова малювати людину і зображення неживих об'єктів необхідно розглядати як незвичайний, можливо, девіантний вчинок, що передбачає труднощі в міжособистісних відносинах, аномальну байдужість, емоційну відчуженість, аутизм. Темні хмари і заштрихованими сонце. Багато добре пристосованих дітей можуть висвітлити малюнок людської фігури додаванням сяючого сонця. Зазвичай в одному з верхніх кутів листа, часто у формі дуги. Вихідні з окружності лінії, представляють промені, а сонце може мати усміхнене обличчя. Незвично для дітей, якщо вони додають дощові хмари і заштриховують сонце. Ці зловісні ознаки були помічені в малюнках нещасливих, тривожних, пригнічених дітей. Стирання. Факти стирання вважаються вираженням тривоги й незадоволеності. Як правило, стирання призводить до погіршення, а не до покращення малюнка, підтверджуючи тим самим,

що служить вираженням конфлікту.

Література:

Основна: 1, 5, 6, 8, 9

Допоміжна: 7, 8

Тема № 7. Методи визначення рівня психічного розвитку.

Практичне заняття №4: Методика визначення загальних розумових здібностей (за Р. Вандерлік).

Навчальна мета заняття: Опрацювати методику визначення загальних розумових здібностей (за Р. Вандерлік).

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Опис методики й процедури дослідження.
2. Текст методики.

Методичні вказівки

1. Опис методики й процедури дослідження.

Методику можна використати для дослідження порівняно великої кількості компонентів загальних здібностей. За її допомогою достатньо надійно прогнозуються успіхи в навчанні та ділові якості людини.

Вік досліджуваного: з 12 років.

Процедура дослідження.

Тестування проводиться в парі, що складається з досліджуваного і експериментатора. За необхідності з одним експериментатором можуть проходити тестування 3-5 осіб. Експериментатор пропонує досліджуваному інструкцію і варіант тесту. Після ознайомлення досліджуваного з інструкцією та зразками виконання завдань, експериментатор подає сигнал до виконання тесту: "Починаємо!", засікає час і через 15 хвилин подає команду: "Стоп! Розв'язування припинити!"

Інструкція досліджуваному. "Вам дається декілька простих завдань. Уважно прочитайте цю сторінку, але не перегортайте її без команди. Ознайомтеся зі зразками завдань і правильними відповідями на них:

1. *Швидкий* є протилежне за змістом слову: 1 - *важкий*, 2 - *прудкий*, 3 - *потайний*, 4 - *легкий*, 5 - *повільний*.

Відповідь: 5.

2. Вартість бензину 44 копійки за літр. Скільки коштує 2,5 літра?

Відповідь: 110.

3. *Мінер* - *мінор*. Ці слова є: 1 - *подібними*, 2 - *протилежними*, 3 - *ні подібними, ні протилежними*.

Відповідь: 3.

Запропонований тест складається з 50 запитань. На виконання його відводиться 15 хвилин. Дайте відповідь на стільки запитань, на скільки зможете, але не витрачайте багато часу на одне запитання. Про все, що не зрозуміло, запитуйте зараз. Під час виконання тесту відповідати на ваші запитання я не буду. Коли я подам команду, перегорніть сторінку і розпочинайте роботу. Через 15 хвилин, за командою, відразу ж припиніть виконання завдань, перегорніть сторінку і відкладіть ручку.

Зосередьтеся. Покладіть ручку праворуч. Чекайте команди. Починаємо!"

Бланк відповідей

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Вік _____ Клас _____

Завдання	Відповідь	Завдання	Відповідь	Завдання	Відповідь	Завдання	Відповідь	Завдання	Відповідь
1		11		21		31		41	
2		12		22		32		42	
3		13		23		33		43	
4		14		24		34		44	
5		15		25		35		45	
6		16		26		36		46	
7		17		27		37		47	
8		18		28		38		48	
9		19		29		39		49	
10		20		30		40		50	

2. Текст методики.

- Одинадцятий місяць року - це: 1 - жовтень; 2 - травень; 3 - листопад; 4 - лютий.
- Суворий є протилежне за значенням слову: 1 - різкий; 2 - лютий; 3-м 'який; 4 - жорстокий; 5 - неподатливий.
- Яке з даних слів відрізняється від інших: 1 - визначений; 2 - сумнівний; 3 - впевнений; 4 - довірливий; 5 - правильний?
- Дайте відповідь "так" чи "ні". Скорочення *н.е.* означає нашої ери (нової ери)?
- Яке із слів відрізняється від інших: 1 - співати; 2 - дзвонити; 3 - базікати; 4 - слухати; 5 - говорити?
- Слово *бездоганний* протилежне за значенням слову: 1 - незаплямований; 2 - непристойний; 3 - непідкупний; 4 - невинний; 5 - класичний.
- Які з поданих слів пов'язані зі словом *жувати* так, як пов'язані слова нюхати та ніс: 1 - солодкий; 2 - язик; 3 - запах; 4 - зуби; 5 - чистіші
- Скільки з поданих пар слів повністю ідентичні?

1) Sharp M.C.	Sharp M.C.
2) Filder E.H.	Filder E.N.
3) Connor M.G.	Conner M.G.
4) Woesner O.W.	Woerner O.W.
5) Soderquist P.E.	Soderquist B.E.
- Слово *ясний* протилежне за змістом слову: 1 - очевидний; 2 - явний; 3 - недвозначний; 4 - виразний; 5 - тьманий.
- Підприємець придбав кілька уживаних автомобілів за 3500 доларів, продав їх за 5500 доларів, заробивши при цьому 50 доларів за автомобіль. Скільки автомобілів він продав?
- Слова *стук* та *стік* мають: 1 - подібне значення; 2 - протилежне; 3 – ні подібне, ні протилежне.
- Три лимони коштують 45 копійок. Скільки коштує 1,5 дюжини?
- Скільки з цих 6 пар чисел однакових?

5296	5296
66986	69686
834426	834426
7354256	7354256
61197172	61197172
83238324	83238234

14. Близький є протилежним слову: 1 - дружній; 2 - приятельський; 3 - чужий; 4 - рідний; 5 - інший.

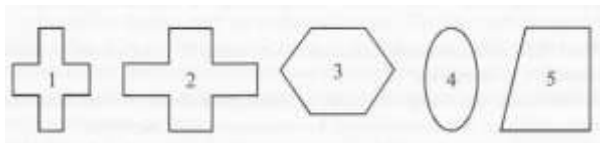
15. Яке число найменше?

6; 0,7; 9; 36; 0,31; 5

16. Розставте подані слова таким чином, щоб утворити правильне речення. Як відповідь запишіть дві останні літери останнього слова.

є сіль любов життя

17. Який з поданих п'яти малюнків найбільше відрізняється від інших?

18. Два рибалки зловили 36 риб. Перший рибалка зловив у 8 разів більше ніж другий. Скільки зловив другий?

19. Слова *сходити* та *відходити* мають: 1 - подібне значення; 2 - протилежне; 3 - ні подібне, ні протилежне.

20. Розставте пропоновані нижче слова в такому порядку, щоб вийшло твердження. Якщо воно правильно, то відповідь буде П, якщо неправильно - Н. Мохом обороти камінь набирає зарослий.

21. Дві з наведених нижче фраз мають однаковий сенс, знайдіть їх.

1. Тримати ніс за вітром.
2. Порожній мішок не варто.
3. Троє лікарів не краще одного.
4. Не все те золото, що блищить.
5. У семи няньок дитя без ока.

22. Яке число має стояти замість знака «?»?

73 66 59 52 45 38

23. Тривалість дня і ночі у вересні майже така ж, як і: 1 - у червні, 2 - у березні, 3 - у травні, 4 - в листопаді.

24. Припустимо, що перші два твердження вірні. Тоді заключне буде: 1 - вірно, 2 - невірно, 3 - невизначено. Всі передові люди - члени партії. Всі передові люди займають великі пости. Деякі члени партії займають великі пости.

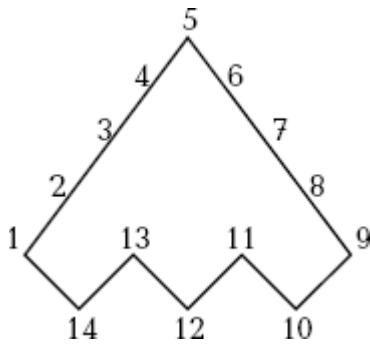
25. Поїзд проходить 75 см за 1/4 с. Якщо він буде їхати з тією ж швидкістю, то яку відстань він пройде за 5 с?

26. Якщо припустити, що два перших твердження вірні, то останнє: 1 - вірно, 2 - невірно, 3 - невизначено. Борі стільки ж років, скільки Маші. Маша молодше Жені. Боря молодше Жені.

27. П'ять півкілограмових пачок м'ясного фаршу коштують 2 руб. Скільки кілограмів фаршу можна купити за 80 коп.?

28. розстилати і розтягнути. Ці слова: 1 - схожі за змістом, 2 - протилежні, 3 - ні схожі, ні протилежні.

29. Розділіть цю геометричну фігуру прямою лінією на дві частини так, щоб, склавши їх разом, можна було отримати квадрат.

30. Припустимо, що перші два твердження правильні. Тоді заключне буде: 1 - правильне; 2 - неправильне; 3 - невизначене.

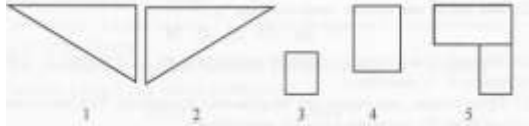
Сашко привітався з Марією.

Марія привіталася з Дашею.

Сашко не привітався з Дашею.

31. Автомобіль вартістю 2400 грн було уцінено під час розпродажу на $33\frac{1}{3}\%$. Скільки коштував автомобіль під час розпродажу?

32. Три з п'яти фігур потрібно з'єднати таким чином, щоб вийшла рівнобедрена трапеція.

3. На сукню потрібно $\frac{2}{3}$ м тканини. Скільки суконь можна пошити з 42 м?

34. Зміст поданих речень: 1 - подібний; 2 - протилежний; 3 - ні подібний, ні протилежний. Троє лікарів не краще, ніж один. Чим більше лікарів, тим більше хвороб.

35. *Збільшувати* і *розширювати*. Ці слова: 1-подібні за змістом; 2 - протилежні; 3 - не подібні і не протилежні.

36. Значення двох англійських прислів'їв: 1 - подібні; 2 - протилежні; 3 – ні подібні, ні протилежні. Швартуватися краще двома якорями. Не клади всі яйця в один кошик.

37. Власник крамниці придбав ящик апельсинів за 3,6 долари. В ящику апельсинів було 12 дюжин. Власник знає, що 2 дюжини зіпсуються ще до того, як він продасть усі апельсини. За якою ціною треба їх продавати, щоб отримати прибуток, що дорівнює $\frac{1}{3}$ закупівельної ціни?

38. *Петензія* та *петензійний*. Ці слова за значенням: 1 - подібні; 2 - протилежні; 3 - ні подібні, ні протилежні.

39. Якщо півкілограма картоплі коштувало б 0,0125 грн, то скільки кілограмів можна придбати за 50 копійок?

40. Один із членів ряду не підходить до інших. Яким числом ви б його замінили?

1	1	1	1	1	1	1	1	1
4	8	8	4	8	8	4	8	6

41. *Досвідчений* і *освічений*. Ці слова є: 1 -подібні; 2 - протилежні; 3 – ні подібні і ні протилежні.

42. Скільки соток містить ділянка довжиною 70 м і шириною 20 м?

43. Наступні дві фрази за значенням: 1- подібні; 2 - протилежні; 3 – ні подібні, ні протилежні. Гарні речі дешеві, погані - дорогі. Висока якість забезпечується простотою, низька - складністю.

44. Солдат, стріляючи в ціль, влучив у неї в 12,5% випадків. Скільки разів солдат має вистрілити, щоб влучити 100 разів у ціль?

45. Один з членів ряду не підходить до інших. Яке число ви б поставили на його місце?

1	1	1	1	1	1
4	6	8	9	12	14

46. Три партнери акціонерного товариства вирішили поділити прибуток порівну. Т. вніс у справу 4500 грн, К. - 3500 грн, П. - 2000 грн. Якщо прибуток буде 2400 грн, то на скільки менший

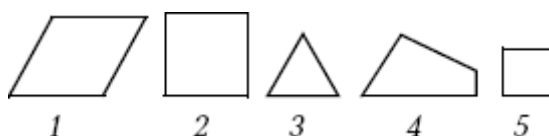
прибуток отримає Т. порівняно з тим, якби прибуток було розподілено пропорційно до внесків?

47. Які два прислів'я мають подібне значення?

- 1) Коваль клеple, поки тепле.
- 2) Один у полі не воїн.
- 3) Яке зіллячко, таке й насіннячко.
- 4) Не все те золото, що блищить.
- 5) Не тим хороша, що чорноброва, а тим, що діло робить.

48. Значення фраз: 1 - подібні; 2 - протилежні; 3 - ні подібні, ні протилежні. Ліс рубають, тріски летять. Велика справа не буває без втрат.

49. Яка з цих фігур найбільш відмінна від інших?

50. У статті, яка друкуватиметься в журналі, 24 000 слів. Редактор вирішив використати шрифт двох розмірів. При застосуванні шрифту більшого розміру на сторінці вміщується 900 слів, меншого - 1200. Стаття має займати 21 повну сторінку. Скільки сторінок потрібно надрукувати меншим шрифтом?

Ключ до тесту

№	Відповідь	№	Відповідь	№	Відповідь	№	Відповідь
1	3	14	3	27	1	40	1/8
2	3	15	0,31	28	1	41	3
3	2	16	тя	29	2-13	42	14
4	так	17	4	30	3	43	1
5	4	18	4	31	1600	44	800
6	2	19	3	32	1, 2, 4	45	1/10
7	4	20	Н	33	18	46	280
8	1	21	3,5	34	3	47	4, 5
9	5	22	31	35	1	48	1
10	40	23	2	36	1	49	3
11	3	24	1	37	4,8	50	17
12	2,7 (270)	25	1500 (15)	38	1		
13	4	26	1	39	20		

Обробка результатів

Мета обробки результатів - визначення інтегрального показника загальних розумових здібностей (Іп). Його підраховують за кількістю правильно розв'язаних завдань. Правильні відповіді подані в ключі до тесту.

Величина показника (Іп)	Рівень загальних розумових здібностей
13 і менше	Низький
14-18	Нижче середнього
19-24	Середній
25-29	Вище середнього
30 і більше	Високий

Рівень загальних розумових здібностей є багатопараметричним показником. Дана методика дозволяє виділити ці параметри і проаналізувати їх.

Визначення параметрів загальних розумових здібностей та рекомендації щодо їх розвитку.

Здібності узагальнення та аналізу матеріалу визначають на основі виконання завдань на прислів'я. Ці завдання вимагають абстрагування від конкретної фрази і переходу в галузь інтерпретації змісту, встановлення суті фраз та нового повернення до них.

Гнучкість мислення як компонент загальних здібностей також визначають за виконанням завдань на прислів'я. Якщо асоціації досліджуваного мають хаотичний характер, то можна говорити

про ригідність мислення (наприклад, це може виявитися під час виконання завдання № 11).

Інертність мислення і переключення. Для визначення їх передбачено спеціальне розміщення завдань у тесті. Чергування різноманітних типів завдань може ускладнювати розв'язання їх у людей з інертними зв'язками минулого досвіду. Такі люди важко змінюють обраний спосіб роботи, не здатні змінювати хід своїх міркувань, переключатися з одного виду діяльності на інший. Їхні інтелектуальні процеси малорухливі, темп роботи уповільнений.

Емоційні компоненти мислення і відхилення визначаються за завданнями, які можуть знижувати показник тесту в досліджуваних (№ 24, 27, 31 та ін.). Досліджувані емоційно реагують, починають усміхатися і звертатися до експериментатора, замість того щоб зосереджуватися на об'єкті, тобто на завданні.

Швидкість і точність сприйняття, розподіл і концентрація уваги визначаються завданнями № 8 і 13. Вони визначають здатність у стислі строки працювати з різноманітним матеріалом, виділяти основне в змісті, зіставляти цифри, знаки тощо.

Орієнтування визначається завдяки аналізу стратегії вибору досліджуваним завдань для вирішення. Деякі досліджувані виконують усі завдання підряд. Інші - тільки ті, які для них виявляються легкими і швидко розв'язуються. До того ж у цьому виявляються нахили досліджуваних.

Просторова уява характеризується розв'язанням чотирьох завдань, які передбачають операції у двовимірному просторі. Це завдання № 17, 29, 32, 49. Тест дозволяє обміркувати рекомендації для розвитку тих аспектів інтелекту, через які повільно чи неправильно виконано відповідні завдання. Наприклад, якщо досліджуваний не виконав завдань № 8, 13, то йому треба рекомендувати вправи на розвиток концентрації і розподіл уваги. Якщо досліджуваний погано розв'язує завдання типу № 2, 5, 6, йому допоможе читання тлумачних словників, словників крилатих висловів, прислів'їв та приказок, словників іншомовних слів, а також виконання лінгвістичних завдань.

Аналіз результатів

Аналіз результатів тестування проводиться через з'ясування, правильні відповіді на завдання якого напрямку дали можливість учню отримати певну оцінку. Таким чином, інтелект-провідну, що переважає у структурі інтелекту, вказує відсоток правильних розв'язань завдань певного напрямку.

Інтелект-провідні		Номери завдань	Відсоток до загальної кількості завдань	Питома вага завдання
"здоровий глузд"		1, 4, 8, 13, 24	10	20
Вербальний	словесно-логічний інтелект	2, 3, 5, 6, 7, 9, 11, 14, 16, 19, 20, 22, 28, 34, 35, 38, 41, 47	36	5,5
	формально-логічний інтелект	21, 25, 30, 36, 43, 48	12	16,5
Невербальний	математичний (аналітичний) інтелект	10, 12, 15, 18, 23, 26, 27, 31, 33, 37, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 50	34	6
	просторовий (конструктивний) інтелект	17, 29, 32, 49	8	25

Нормальна дистрибуція складності дорівнює 60%. Вірогідність помилки за сумарним результатом - від 1,3 до 1,6.

Наприклад: результат тестування - 20 балів. З них три правильні відповіді отримані за тестовими завданнями "здорового глузду", 10 - словесно-логічні; 5 - формально-логічні; 1 - просторова; 2 - математичні. У структурі інтелекту (за даними тестування) питому вагу має розвиток "здорового глузду": $3 \times 20 = 60$; вербальний інтелект: $(10 \times 5,5) + (5 \times 16,5) = 137,5$. Оцінка невербального інтелекту: $(1 \times 25) + (2 \times 6) = 37$.

Інтерпретація рівня розвитку інтелекту

Оцінка 20 балів - центральна тенденція результатів для осіб із середньою освітою. Центральні тенденції при освіті в обсязі 7 років - 9 балів, 8 років - 11 балів, 9 років - 13 балів, 10 років - 16 балів,

11 років - 20 балів, 15-16 років - 26 балів.

Рівень загальної інтелектуальної обдарованості починається з 27 балів для учнів середніх шкіл. Для осіб віком понад 30 років треба додавати до результату 1 бал (число віку), віком 40-49 - 2 бали, 50-55 - 3 бали, 55-59 - 4 бали, 60 і більше - 5 балів.

Розподіл коефіцієнтів інтелекту у вибірці Е. Вандерлік

№	Величина IQ (бали)			Характеристика інтелекту	
	8 кл.	9 кл.	10 кл.		
1	25 і більше	27 і більше	29 і більше	ДВ	Дуже високий IQ
2	18-24	20-26	23-29	В	Високий IQ
3	14-17	16-19	19-22	ВС	Вище середнього
4	9-13	11-15	14-18	С	Середній
5	7-8	9-10	12-13	НС	Нижче середнього
6	7 і менше	8 і менше	11 і менше	Н	Низький (ослаблений IQ)

Література:

Основна: 1, 5, 6, 8, 9

Допоміжна: 7, 8

Тема № 8. Методи дослідження властивостей особистості.

Практичне заняття №1: . Методи вивчення темпераменту.

Навчальна мета заняття: ознайомити курсантів із методами вивчення темпераменту особистості.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Тест Я. Стреляу.
2. Методика визначення темпераменту PEN Г. Айзенк.

Методичні вказівки

1. Тест Я. Стреляу.

Мета: вивчення трьох основних характеристик типу нервової діяльності: рівня сили процесів збудження, рівня сили процесів гальмування, рівня рухливості нервових процесів.

Інструкція: запропоновані питання належать до різних властивостей темпераменту. Відповіді на ці питання не можуть бути добрими чи поганими, так як кожен темперамент володіє своїми достоїнствами. Відповідати на запитання слід в тій послідовності, в якій вони розташовані, що не повертаючись до раніше даними відповідям. На кожне питання слід дати одне із трьох відповідей: «так», «ні», або «не знаю». Відповідь «не знаю» слід давати тоді, коли важко зупинитися на «так» чи «ні».

Опитувальник темпераменту

1. Чи легко ви сходитеся з людьми?
2. Чи здатні ви утримуватися від певної дії до моменту, поки не отримаєте відповідного розпорядження?
3. Чи достатньо вам короткого відпочинку для відновлення сил після виснажливої роботи?
4. Чи вмієте ви працювати в несприятливих умовах?
5. Чи утримуєтеся ви під час суперечки від недоречних емоційних аргументів, що не стосуються справи?
6. Чи легко ви втягуєтеся в роботу після тривалої перерви, наприклад після відпустки, канікул?

7. Чи забуваєте ви про втому, якщо робота вас повністю поглинає?
8. Якщо ви доручили комусь певну роботу, чи здатні терпляче чекати на її закінчення?
9. Чи засинаєте ви однаково легко, лягаючи спати в різний час?
10. Чи вмієте ви зберігати таємниці, якщо вас про це просять?
11. Чи легко вам повертатися до роботи, якою не займалися кілька тижнів або місяців?
12. Чи вмієте ви терпляче пояснювати?
13. Чи любите ви роботу, яка потребує розумового напруження?
14. Чи монотонна робота викликає у вас нудьгу і сонливість?
15. Чи легко ви засинаєте після сильних переживань?
16. Чи здатні ви, коли це необхідно, утриматися від прояву своєї переваги?
17. Чи поведетеся ви невимушено в присутності незнайомих?
18. Чи важко вам стримувати злість і роздратування?
19. Чи в змозі ви володіти собою у важкі хвилини?
20. Чи вмієте ви, коли необхідно, пристосувати свою поведінку до поведінки оточуючих?
21. Чи охоче ви беретеся за відповідальну роботу?
22. Чи впливають інші на ваше самопочуття та настрій?
23. Чи здатні ви стійко витримати поразку?
24. Чи розмовляєте ви у присутності людини, думку якої особливо цінуєте, настільки ж вільно, як завжди?
25. Чи викликає у вас роздратування непередбачена зміна у вашому денному розпорядку?
26. Чи маєте ви на все готові відповіді?
27. Чи здатні ви поводитися спокійно, коли очікуєте важливого рішення?
28. Чи легко ви організовуєте перші дні відпустки, канікул?
29. Чи володієте ви швидкою реакцією?
30. Чи легко вам пристосувати свою ходу або манеру йти до ходи або манери йти людей повільніших?
31. Чи швидко ви засинаєте?
32. Чи охоче ви виступаєте на зборах, семінарах?
33. Чи легко вам зіпсувати настрій?
34. Чи важко вам відволікатися від виконання роботи?
35. Чи вмієте ви утримуватися від роботи, якщо вона заважає іншим?
36. Чи легко вас спровокувати на щось?
37. Чи легко ви співпрацюєте з людьми?
38. Чи завжди, коли вам потрібно зробити щось важливе, ви обмірковуєте свої дії?
39. Чи здатні ви, читаючи текст, простежити хід думок автора від початку й до кінця?
40. Чи легко ви вступаєте в розмову із супутниками?
41. Чи утримуєтеся ви від непотрібної суперечки з людиною, яка неправа?
42. Чи охоче ви беретеся за роботу, яка потребує великої спритності рук?
43. Чи здатні ви змінити вже прийняте рішення?
44. Чи швидко ви звикаєте до нової системи роботи?
45. Чи можете ви працювати вночі, якщо працювали вдень?
46. Чи швидко ви читаєте белетристику?
47. Чи часто ви відмовляєтеся від своїх намірів, якщо виникають перешкоди?
48. Чи вмієте ви мужньо триматися, коли цього вимагають обставини?
49. Чи завжди ви засинаєте швидко й без зусиль?
50. Чи в змозі ви утриматися від негайної інтенсивної реакції?
51. Чи важко вам працювати в галасі?
52. Чи вмієте ви, коли необхідно, утримуватися від того, щоб сказати правду в очі?
53. Чи в змозі ви стримувати надмірне хвилювання перед іспитом?
54. Чи швидко ви звикаєте до нового оточення?

55. Чи любите ви часті зміни?
56. Чи відновлює ваші сили нічний відпочинок після важкої роботи?
57. Чи уникаєте ви занять, які потребують виконання у короткий термін різноманітних дій?
58. Як правило, ви самостійно переборюєте труднощі?
59. Чи перебиваєте ви співрозмовників?
60. Вміючи плавати, чи стрибнули б ви у воду, щоб врятувати потопуючого?
61. Чи в змозі ви напружено працювати?
62. Чи в змозі ви утриматися від недоречних зауважень?
63. Чи має для вас значення постійне місце роботи?
64. Чи легко ви переходите від одного заняття до іншого?
65. Чи зважуєте ви всі "за" і "проти" перед тим як прийняти важливе рішення?
66. Чи легко ви долаєте перешкоди?
67. Чи заглядаєте ви в чужі листи, речі?
68. Чи швидко вам набридають одноманітні заняття?
69. Чи дотримуєтеся ви правил поведінки у громадських місцях?
70. Чи утримуєтеся ви під час розмови або відповіді на запитання від зайвих рухів і жестикуляції?
71. Чи подобається вам жваве оточення?
72. Чи подобається вам тривала діяльність, яка потребує певних умінь?
73. Чи в змозі ви тривалий час зосереджувати увагу на виконанні певних завдань?
74. Чи подобається вам діяльність, яка потребує швидких рухів?
75. Чи вмієте ви володіти собою у складних життєвих ситуаціях?
76. Чи підводитеся ви з ліжка, якщо потрібно, одразу після того як прокинулись?
77. Чи здатні ви після закінчення роботи терпляче чекати, поки не закінчать свою роботу інші?
78. Чи здатні ви, припустившись помилки, зосередитися й успішно закінчити роботу?
79. Чи швидко ви проглядаєте газети?
80. Чи буває, що ви говорите так швидко, що вас важко зрозуміти?
81. Чи можете ви нормально працювати, якщо погано спали?
82. Чи можете ви нормально працювати довгий час без перерви?
83. Чи здатні ви спокійно працювати, якщо у вас болить голова або зуб?
84. Чи здатні ви, якщо це необхідно, спокійно закінчити роботу, якщо знаєте, що ваші товариші розважаються або чекають на вас?
85. Чи одразу ви відповідаєте на несподівані запитання?
86. Чи дуже швидко ви говорите?
87. Чи можете ви спокійно працювати, коли чекаєте гостей?
88. Чи легко ви змінюєте свою думку під впливом аргументів?
89. Чи терпляча ви людина?
90. Чи легко вам пристосуватися до повільнішого ритму виконання роботи, коли це необхідно?
91. Чи вмієте ви так спланувати свою роботу, щоб одночасно виконувати кілька сумісних дій?
92. Чи може весела компанія змінити ваш поганий настрій?
93. Чи вмієте ви без особливих зусиль виконувати кілька дій одночасно?
94. Чи зберігаєте ви психічну рівновагу, коли стаєте свідком нещасного випадку на вулиці?
95. Чи подобається вам робота, яка вимагає багатьох різноманітних маніпуляцій?
96. Чи спокійно ви засинаєте, коли страждає хтось із ваших близьких?
97. Чи самостійні ви у скрутних життєвих ситуаціях?
98. Чи вільно ви почуваетесь у великій або незнайомій компанії?
99. Чи можете ви одразу зупинити розмову, якщо це необхідно?

100. Чи легко ви пристосовуєтеся до методів роботи інших?
101. Чи подобається вам часто змінювати місце роботи, рід занять?
102. Чи схильні ви брати ініціативу на себе, якщо трапляється щось надзвичайне?
103. Чи утримуєтеся ви від недоречних посмішок?
104. Чи одразу ви починаєте працювати на повну силу?
105. Чи наважуєтеся виступати проти суспільної думки, якщо вам здається, що ви праві?
106. Чи здатні ви подолати тимчасову депресію?
107. Чи важко вам заснути, якщо ви дуже стомилися від розумової праці?
108. Чи в змозі ви довго чекати, наприклад, у черзі?
109. Чи утримуєтеся ви від втручання, коли наперед відомо, що воно ні до чого не приведе?
110. Чи в змозі ви спокійно аргументувати під час різкої розмови?
111. Чи здатні ви миттєво реагувати у складній ситуації?
112. Чи поводитесь ви тихо, якщо вас про це просять?
113. Чи погоджуєтеся ви без особливих внутрішніх вагань на болючі лікувальні процедури?
114. Чи вмієте ви інтенсивно працювати?
115. Чи охоче ви змінюєте місця розваг та відпочинку?
116. Чи важко вам звикати до нового розпорядку дня?
117. Чи поспішаєте ви на допомогу, якщо стаєте свідком нещасного випадку?
118. Чи утримуєтеся ви від небажаних вигуків, жестів на спортивних матчах, у цирку тощо?
119. Чи подобається вам робота, яка вимагає постійного спілкування з різними людьми?
120. Чи володієте ви своєю мімікою?
121. Чи подобається вам робота, яка вимагає постійних енергійних рухів?
122. Чи вважаєте ви себе сміливим?
123. Чи "зникає" у вас голос або стає важко говорити в незвичайній ситуації?
124. Чи вмієте ви долати смуток, викликаний невдачею?
125. Чи здатні ви вгамувати свою веселість, якщо це може когось зачепити?
126. Чи здатні ви довго сидіти спокійно, якщо вас про це просять?
127. Чи легко ви переходите від стану смутку до радості?
128. Чи легко вас вивести із рівноваги?
129. Чи дотримуєтеся ви без особливих труднощів обов'язкових у вашому оточенні правил поведінки?
130. Чи подобається вам виступати перед публікою?
131. Чи швидко ви беретеся до роботи без тривалої підготовки?
132. Чи готові ви прийти на допомогу іншому, ризикуючи власним життям?
133. Чи енергійними є ваші рухи?
134. Чи охоче виконуєте відповідальну роботу?

Ключ до опитувальника

Сила процесів збудження:

відповідь "так"-3, 4, 7, 11, 13, 15, 18, 19,21,23,24,32,39,45,58,60,61,66, 72, 73,78,81,82, 83,94, 97, 98, 102, 105, 106, 113, 114, 117, 121, 122, 124, 130, 132, 133, 134;

відповідь "ні"-47, 51,56, 107, 123.

Сила процесів гальмування:

відповідь "так" - 2, 5, 8, 10,12, 16, 27, 30, 35, 37, 38,41, 48, 50, 52, 53, 62, 65, 69, 70, 75, 77, 84, 87, 89, 90, 96, 99, 103, 108, 109, 110, 112, 118, 120, 125, 126, 129;

відповідь "ні" - 17, 34, 36, 59, 67, 128.

Рухливість нервових процесів:

відповідь "так" - 1, 6, 9,14, 20, 22, 26, 28, 29, 31, 33,40, 42, 43, 44, 46, 49, 54, 55,64,68,71,74, 76, 79, 80,85,86,88,91,92,93,95,100,101,111,115,119,127, 131;

відповідь "ні" - 25, 57, 63, 116.

Оцінювання та аналіз результатів

Оцінювання ступеня вираженості кожної якості здійснюється шляхом додавання балів, отриманих за відповіді на запитання. Якщо відповідь досліджуваних збігається з ключем - вона оцінюється 2 балами. Відповідь "не знаю" оцінюється 1 балом. Сума вище 42 балів за кожну властивість розглядається як високий ступінь її прояву.

Високий бал, отриманий за шкалою збудження, характеризує сильну реакцію на зовнішні подразники, здатність ефективно діяти у ситуаціях, які вимагають енергійних дій, не виявляючи при цьому ознак позамежного гальмування. Нервова система в даному випадку витримує довготривале збудження, яке часто повторюється.

Низький бал за шкалою збудження вказує на швидке досягнення позамежного гальмування, слабкість збудження.

Сила нервової системи щодо процесів гальмування означає швидке та стійке встановлення гальмівних умовних рефлексів, здатність відмовитися від активності в умовах заборони.

Слабкість процесів гальмування означає утруднення в розвитку гальмівних рефлексів, можливу схильність до неадекватних імпульсивних дій у системах, ситуаціях, які потребують відмови від активності.

Висока рухливість означає здатність нервової системи до швидкого перелаштування знаків-подразників, здатність до швидкого переключення у новій ситуації, готовність і бажання взаємодіяти з новими предметами та явищами.

Низька рухливість означає високу інертність нервової системи, складний перехід до нових навичок, запобігання новим ситуаціям.

2. Методика визначення темпераменту РЕН Г. Айзенк.

Опитувальник містить 101 запитання, на які досліджувані повинні відповісти "так" або "ні". Опитувальник досліджує такі психічні властивості, як нейропсихічна лабільність, екстраверсія і психотизм. Додатково можна вивести наявність таких рис особистості, як емоційно-вольова стабільність, і віднести темперамент до класичних типів: холерик, сангвінік, флегматик, меланхолік. Опитувальник показує зв'язок між цими чотирма типами темпераменту і результатами факторно-аналітичного опису особистості. Час відповідей не обмежується. Опитування можна проводити як індивідуально, так і в групі.

Вік досліджуваного: з 14 років.

Інструкція. Вам будуть запропоновані твердження, які стосуються вашого характеру та здоров'я. Якщо ви погоджуєтесь з твердженням, то поряд з його номером поставте "+" ("так"), якщо ні - знак "-" ("ні"). Довго не думайте, правильних і неправильних відповідей нема.

Текст опитувальника

1. У вас багато різних хобі?
2. Ви обмірковуєте попередньо те, що збираєтесь робити?
3. У вас часто бувають спади та підйоми настрою?
4. Ви претендували коли-небудь на похвалу за те, що в дійсності зробила інша людина?
5. Ви балакуча людина?
6. Вас турбувало б те, що ви маєте борги?
7. Вам доводилося почувати себе нещасною людиною без особливих на те причин?
8. Вам доводилось іноді бути жадібним, щоб отримати більше того, що вам належало?
9. Ви ретельно замикаєте двері на ніч?
10. Ви вважаєте себе життєрадісною людиною?
11. Побачивши, як страждає дитина або тварина, ви б засмутилися?
12. Ви часто переживаєте через те, що зробили або сказали щось, чого не слід було робити чи говорити?
13. Ви завжди виконуєте свої обіцянки, навіть якщо особисто вам це не дуже зручно?

14. Ви отримали б задоволення, стрибаючи з парашутом?
15. Чи здатні ви дати волю почуттям і від усієї душі повеселитися в шумній компанії?
16. Ви дратівливі?
17. Ви коли-небудь обвинувачували когось в тому, у чому були винні самі?
18. Вам подобається знайомитися з новими людьми?
19. Ви вірите в користь страхування?
20. Чи легко вас образити?
21. Чи всі ваші звички гарні і бажані?
22. Ви намагаєтеся бути непомітним, перебуваючи у товаристві інших людей?
23. Чи стали б ви приймати засоби, які могли б привести вас у незвичний або загрозливий стан (алкоголь, наркотики)?
24. У вас часто буває такий стан, коли все набридло?
25. Вам доводилося брати річ, яка належить іншій особі, навіть такий дріб'язок, як гумка або ручка?
26. Вам подобається часто ходити в гості і бувати в компанії?
27. Ви із задоволенням ображаєте тих, кого любите?
28. Вас часто непокоїть почуття провини?
29. Вам доводилося говорити про те, на чому погано знаєтеся?
30. Зазвичай ви надаєте перевагу книжкам чи зустрічам з людьми?
31. У вас є явні вороги?
32. Ви назвали б себе нервовою людиною?
33. Ви завжди вибачаєтеся, коли нагрубієте іншим?
34. У вас багато друзів?
35. Вам подобається влаштовувати розиграші та жарти, які іноді можуть спричинити людям біль?
36. Ви неспокійна людина?
37. У дитинстві ви завжди без нарікань і негайно виконували те, що вам наказували?
38. Ви вважаєте себе безтурботною людиною?
39. Чи багато для вас значать гарні манери та охайність?
40. Чи хвилюєтеся ви з приводу яких-небудь страшних подій, які могли б трапитися, але не трапилися?
41. Вам доводилося ламати або губити чужу річ?
42. Ви зазвичай першими проявляєте ініціативу при знайомстві?
43. Чи можете ви легко зрозуміти стан людини, яка ділиться з вами турботами?
44. У вас часто буває сильне нерве напруження?
45. Чи кинете ви непотрібний папірець на підлогу, якщо відсутня корзина?
46. Ви більше мовчите, коли знаходитесь в товаристві інших людей?
47. Чи вважаєте ви, що шлюб старомодний і його потрібно відмінити?
48. Ви іноді відчуваєте жалість до себе?
49. Ви іноді багато хвилюєтеся?
50. Ви легко можете внести пожвавлення в доволі нудну компанію?
51. Чи дратують вас обережні водії?
52. Ви турбуєтеся про стан свого здоров'я?
53. Ви говорили коли-небудь погано про іншу людину?
54. Ви любите розповідати анекдоти і жарти своїм друзям?
55. Для вас більшість харчових продуктів однакова на смак?
56. Чи буває у вас іноді поганий настрій?
57. Ви грубіянили коли-небудь своїм рідним у дитинстві?
58. Вам подобається спілкуватися з людьми?
59. Ви переживаєте, коли дізнаєтеся, що припустилися помилки в своїй роботі?
60. Ви страждаєте від безсоння?
61. Ви завжди маєте руки перед вживанням їжі?

62. Ви із тих людей, які не лізуть за словом у кишеню?
63. Ви зазвичай приходите на зустріч трохи раніше зазначеного терміну?
64. Ви відчуваєте себе апатичним, утомленим без будь-якої причини?
65. Ви коли-небудь хитрували в грі?
66. Вам подобається робота, яка потребує швидких дій?
67. Ваша мама - хороша людина (була хорошою людиною)?
68. Чи часто вам здається, що життя жахливо нудне?
69. Ви коли-небудь скористалися помилкою іншої людини у своїх цілях?
70. Ви часто берете на себе більше, ніж дозволяє час?
71. Чи є люди, які намагаються уникати вас?
72. Вас дуже непокоїть ваша зовнішність?
73. Ви завжди ввічливі, навіть з неприємними людьми?
74. Чи вважаєте ви, що люди витрачають дуже багато часу, щоб забезпечити своє майбутнє: заощаджують, страхують своє життя?
75. Чи виникало у вас коли-небудь бажання померти?
76. Ви спробували б уникнути сплати податку з додаткового заробітку, якщо були б упевнені, що вас ніколи не зможуть викрити?
77. Ви здатні внести пожвавлення в компанію?
78. Ви намагаєтесь не грубіянити людям?
79. Ви довго переживаєте після того як з вами трапився соромливий випадок?
80. Ви коли-небудь наполягали на тому, щоб було по-вашому?
81. Ви часто приїжджаєте на вокзал в останню хвилину перед відправкою потяга?
82. Ви коли-небудь спеціально говорили щось неприємне або образливе для людини?
83. Вас непокоять ваші нерви?
84. Вам неприємно перебувати серед людей, які жартують над товаришами?
85. Ви легко втрачаєте друзів через свою провину?
86. Ви часто відчуваєте себе самотнім?
87. Чи завжди ваші слова збігаються з діями?
88. Чи подобається вам іноді дратувати тварин?
89. Ви легко ображаєтесь на зауваження, які стосуються особисто вас і вашої роботи?
90. Життя без пригод здалося б вам дуже нудним?
91. Ви коли-небудь запізнювалися на побачення або роботу?
92. Вам подобається метушня навколо вас?
93. Ви хочете, щоб люди боялися вас?
94. Чи правда, що ви іноді сповнені енергії і все горить у руках, а іноді - зовсім в'ялі?
95. Ви іноді відкладаєте на завтра те, що повинні зробити сьогодні?
96. Чи вважають вас жвавою і веселою людиною?
97. Чи часто вам кажуть неправду?
98. Ви дуже чутливі до деяких подій, речей?
99. Ви завжди готові визнати свої помилки?
100. Вам коли-небудь шкода тварину, яка потрапила в капкан?
101. Чи важко вам заповнювати анкету?

Ключ до тесту

1. Шкала психотизму:

відповідь "ні" – № 2, 6, 9, 11, 19, 39, 43, 59, 63, 67, 78, 100;

відповідь "так" – № 14, 23, 27, 31, 35, 47, 51, 55, 71, 85, 88, 93, 97.

2. Шкала екстраверсії – інтроверсії:

відповідь "ні" – № 22, 30, 46, 84;

відповідь "так" – № 1, 5, 10, 15, 18, 26, 34, 38, 42, 50, 54, 58, 62, 66, 70, 74, 77, 81, 90, 92, 96.

3. Шкала нейротизму:

відповідь "так" – № 3, 7, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40, 44, 48, 52, 56, 60, 72, 75, 79, 83, 89, 94, 98.

4. Шкала правдивості:

відповідь "ні" – № 4, 8, 17, 25, 29, 41, 45, 49, 53, 57, 65, 69, 76, 80, 82, 91, 95;

відповідь "так" – № 13, 21, 33, 37, 61, 73, 87, 99.

Обробка та інтерпретація результатів

Підраховують кількість відповідей, які збіглися з відповідями ключа до тесту.

1. Високі показники за шкалою психотизму вказують на високу конфліктність! Середні значення – 5-12 балів.

1-10 балів – висока емоційна стабільність;

11-14 балів – середня емоційна стабільність;

15-18 балів – висока емоційна нестабільність;

19-24 бали – дуже висока емоційна нестабільність (психічна нестійкість).

2. Шкала екстраверсії – інтроверсії:

1-7 балів – значна інтроверсія;

8-11 балів – помірна інтроверсія;

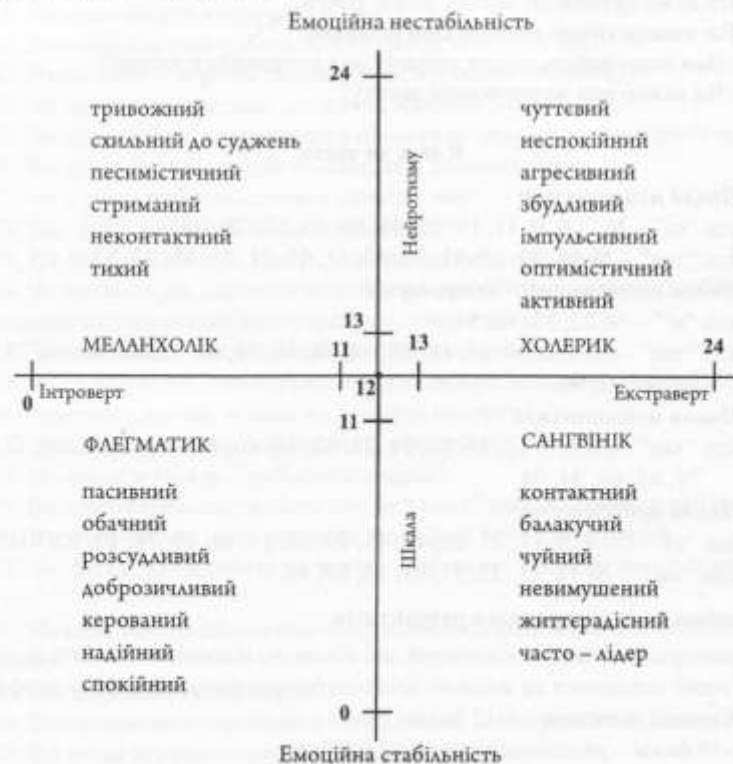
12-18 балів – помірна екстраверсія;

19-24 бали – значна екстраверсія.

3. Шкала нейротизму:

4-5 балів – критичний рівень нейротизму, демонстративність у поведінці учня.

4. Якщо за шкалою правдивості кількість балів перевищує 10, то результати вважаються недостовірними.

Література:

Основна: 1, 4 – 9.

Допоміжна: 4, 7.

Тема № 8. Методи дослідження властивостей особистості.

Практичне заняття №2: Виявлення й оцінка лабільності та сили нервової системи (методика “Тепінг-тест”) та методи вивчення характеру.

Навчальна мета заняття: навчитись працювати з психологічними методиками дослідження психологічних властивостей особистості й обробляти та інтепретувати результати.

Кількість годин – 2 години.

Навчальні питання:

1. Тепінг-тест.
2. Дослідження схильності до ризику (опитувальник О. Г. Шмельова).
3. Дослідження наполегливості.

Методичні вказівки

1. Методика «Тепінг-тест».

Під час проведення досліджень із психології особливе місце посідають властивості, які І. П. Павлов назвав основними властивостями нервової системи або основними властивостями вищої нервової діяльності, такі як лабільність, сила, рухливість, врівноваженість нервових процесів. Певні сполучення цих властивостей було покладено І. П. Павловим в основу відомих типів темпераменту, через це вони і називаються типологічними властивостями. Так, сангвінік — це людина, що має сильну, врівноважену, рухливу нервову систему; холерик — сильний, невірноважений, рухливий тип; флегматик — сильний, врівноважений, інертний тип; меланхолік—слабкий, гальмівний тип. Типологічні властивості генетично зумовлені, тому вони стабільні і надто незначною мірою підлягають тренуванню та навчанню. Так, наприклад, людина з низькою лабільністю, набуваючи досвіду, зможе працювати швидше, ніж на початку навчання, але ніколи не досягне темпу роботи людини з високою лабільністю. Цей факт має велике значення при профконсультаційній роботі, оскільки є професії, в яких типологічні властивості професійно важливі. Це більшість робочих професій. Так, високою має бути лабільність у секретаря-референта, телеграфіста, високу рухливість повинні мати водії, продавці та ін. Природно, що при виборі таких професій треба враховувати відповідні типологічні властивості.

Крім того, оскільки типологічні властивості — це фізіологічна основа психічних процесів, то виявлення їх дає змогу з досить високою ймовірністю прогнозувати типові моделі психічної активності і поведінки людини в різних ситуаціях. Так, у людини з сильною нервовою системою можна прогнозувати стресостійкість і високу працездатність; у людини з високою лабільністю і сильною нервовою системою — емоційну стабільність; монотонну діяльність значно легше витримує людина зі слабкою нервовою системою.

Типологічні властивості виявляються не тільки в саморегуляції поведінки (самовладання або імпульсивність в осіб різного темпераменту), а й в саморегуляції мисленнєвих процесів, в динамічній характеристиці розумової діяльності, особливостях пам’яті, своєрідності стилю саморегуляції.

Залежність особливостей поведінки від основних властивостей нервової системи яскраво проявляється в ситуаціях, коли перед людиною виникає завдання підвищеної складності, яке потребує його граничних можливостей, коли навички і самоконтроль можуть відмовити, і на перший план виступають природжені властивості. Та й в оптимальних обставинах, якщо психофізіологічні риси не відповідають вимогам професії, успішність поведінки людини здійснюється за рахунок внутрішньої напруги і конфлікту, що відбивається не тільки на

успішності діяльності, а й на здоров'ї людини. Тому в будь-якій профконсультаційній роботі необхідно знати і враховувати типологічні властивості.

Однією з методик вимірювання таких типологічних властивостей, як лабільність і сила нервової системи, є методика “Тепінг-тест”, розроблена Є. П. Ільїним. Завдяки простоті і короткому терміну вимірювання в груповому та в індивідуальному варіанті ця методика — зручний і надійний засіб психодіагностики в профконсультаційній роботі.

За цією методикою лабільність нервової системи визначається кількістю стимулів, на які нервова система здатна відповісти за одиницю часу. Природні індивідуальні відмінності лабільності зумовлюють індивідуальні особливості психічного темпу: чим вище показники лабільності, тим вище психічний темп людини, тим швидші її психомоторні і психічні реакції. Психічний темп—одна з властивостей, що впливає на всебічне формування індивідуальності. Його особливості виявляються в моторних реакціях на зразок ходьби, мовленні, письмі, у темпі виконання виробничих операцій, а також в складних психічних процесах, таких як швидкість сприйняття інформації, швидкість розумових асоціацій, запам'ятовування. Експериментальною психологією встановлено, що лабільність нервової системи є фізіологічною основою емоційної стійкості й активності. Сила нервової системи визначається працездатністю, витривалістю нервової системи при максимальному навантаженні. У цій методиці це буде здатність утримувати максимальний темп роботи протягом заданого часу. Чим менша різниця у показниках на початку і наприкінці дослідження, тим сильніша, витриваліша нервова система.

Типовим завданням при виконанні Тепінг-тесту є нанесення крапок на папір олівцем швидкими вертикальними рухами руки. Методику краще виконувати зранку, щоб виключити вплив функціональної втоми.

Для проведення дослідження треба мати реєстраційний бланк, чистий аркуш паперу для тренування, не гостро підточений простий олівець, секундомір для експериментатора. Реєстраційний аркуш містить 6 квадратів (5х5 см). У межах цих квадратів необхідно нанести якомога більше крапок протягом 30 с, працюючи в кожному по 5 с. Стрілки вказують напрямок пересування руки під час виконання тесту. Слід звернути увагу досліджуваного на те, що четвертий квадрат розташований під третім.

Інструкція

“Сідайте так, щоб ваша рука була на рівні поверхні стола. Візьміть олівець у праву руку, передпліччя тримайте паралельно до столу, не спираючись на нього. Вам треба поставити якомога більше крапок у ваших реєстраційних бланках, виконуючи завдання у кожному квадраті протягом 5 с (всього 30 с). Перехід у кожний наступний квадрат здійснюється швидким коротким рухом за командою “Раз!” Зверніть увагу на те, що четвертий квадрат розташований під третім. Перед початком роботи олівець поставте перед першим квадратом. Рука має рухатися вільно, але працювати треба весь час на максимальному вольовому зусиллі”.

Після засвоєння завдання і тренування починають обстеження. Експериментатор має час від часу нагадувати досліджуваному про необхідність працювати в максимальному темпі командою “Швидше!”

По закінченні роботи проводиться підрахунок крапок у кожному квадраті окремо та всіх загалом. Висновок про лабільність (по суті, це лабільність сенсомоторного аналізатора) роблять на основі загальної суми крапок.

<i>Кількісні показники</i>	<i>Рівні розвитку</i>
<147	дуже низька
147–153	низька
154–165	нижче середньої
166–198	середня
199–204	вище середньої
205–220	висока
>220	дуже висока

Шкала оцінок лабільності нервової системи

Максимальна частота тепінгу є показником ергічного компонента активності. Високі показники лабільності дають змогу припускати у досліджуваного такі характеристики, як швидкі рухи, швидку мову, швидке виконання одноманітних дій, високу пропускну інформаційну здатність мозку, великий обсяг уваги та сприймання, хорошу мимовільну пам'ять, емоційну стійкість.

Люди з низькими показниками лабільності повільні в діях, складніше пристосовуються до нових умов, але у них краще розвинена довгочасна пам'ять, вони показують кращі результати в діяльності, що потребує особливої організованості і ретельності, планування, мобілізації довільної уваги та пам'яті. Висока лабільність є однією з основ комунікативних, художніх, музичних здібностей; низька лабільність — одна з основ високих пізнавальних здібностей.

Визначення сили нервової системи. При виконанні Тепінг-тесту сила нервової системи виявляється у здатності досліджуваного утримувати темп роботи на певному рівні. Чим менша різниця в показниках на початку і наприкінці дослідження, тим сильніша нервова система. Для кількісного визначення сили—слабкості нервової системи пропонується такий показник, як витривалість (V_{tr}), який обчислюється як відношення числа дотиків в останні 10 с до числа дотиків у перші 10 с.

Кількісні показники Оцінка сили—слабкості н/с	Кількісні показники Оцінка сили—слабкості н/с
<0,73 дуже слабка нервова система	<0,73 дуже слабка нервова система
0,73–0,77 слабка	0,73–0,77 слабка
0,78–0,81 середньослабка	0,78–0,81 середньослабка
0,82–0,92 середня	0,82–0,92 середня
0,93–0,95 середньосильна	0,93–0,95 середньосильна
0,96–1,04 сильна	0,96–1,04 сильна
>1,04 дуже сильна	>1,04 дуже сильна

$$V_{tr} = \frac{\text{сума дотиків у 5 і 6 квадратах}}{\text{сума дотиків у 1 і 2 квадратах}}$$

Шкала оцінок сили — слабкості нервової системи за V_{tr}

На основі одержаних даних можна робити такі прогнози:

У людини з сильною нервовою системою можна прогнозувати хорошу пам'ять, високу потребу в стимуляції, потяг до ризику, високу стресостійкість, слабку тривожність, реалістичність домагань.

Люди зі слабкою, високочутливою системою мають хорошу логічну пам'ять, слабку стресостійкість, високу тривожність, малу потребу в стимуляції, високу стійкість до монотонії.

Кількісні показники Оцінка сили—слабкості н/с

<0,73 дуже слабка нервова система

0,73–0,77 слабка

0,78–0,81 середньослабка

0,82–0,92 середня

0,93–0,95 середньосильна

0,96–1,04 сильна

>1,04 дуже сильна

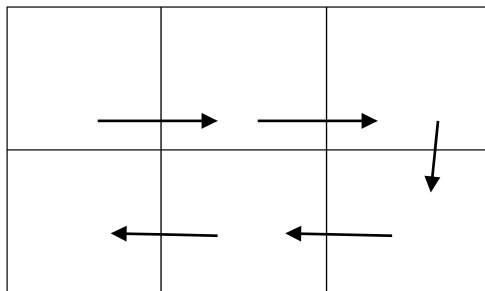
Поєднання сили і високої лабільності властиве емоційно стійким, оптимістичним людям, які часто мають музичні здібності. Поєднання сили і низької лабільності властиве розумовому типу, що має високий рівень запам'ятовування.

Поєднання слабкості і високої лабільності властиве людям художнього типу, що мають високу реактивність, високу чутливість до зовнішніх впливів. Таке поєднання лежить в основі педагогічних здібностей.

Поєднання слабкості і низької лабільності спостерігається у песимістів, емоційно неврівноважених людей.

Крім цих прогнозів, за даними Тепінг-тесту можна прогностично судити про функціональну латералізацію півкуль мозку. Так, при виконанні Тепінг_тесту правою рукою одержані дані дають інформацію про властивості сенсомоторного аналізатора лівої півкулі головного мозку, дані Тепінг-тесту при виконанні лівою рукою характеризують силу і лабільність правої півкулі головного мозку.

Обмежений вплив суб'єктивного компонента, короткочасність виконання роблять методику Тепінг_тест дуже зручною при проведенні всіх видів психологічних досліджень.

2. Дослідження схильності до ризику (опитувальник О. Г. Шмельова).

Відповідь на це питання передбачає опрацювання теми «Характер».

Мета дослідження: оцінка схильності до ризику.

Матеріали та обладнання: опитувальник О. Г. Шмельова, бланк для відповідей, ручка.

Процедура дослідження

Дослідження можна проводити як з однією людиною, так і з групою. У другому разі важливо забезпечити незалежність відповідей досліджуваних. Кожен отримує текст опитувальника з інструкцією і бланком для відповідей, який складається з номерів запитань та розміщеної поряд граfi для відповідей.

Інструкція досліджуваному: «Перед Вами перелік тверджень. Уважно прочитайте кожне твердження і вирішіть, правильне чи неправильне воно стосовно Вас. Якщо правильне, то в бланку відповідей проти номера цього твердження поставте знак плюс (+), а якщо неправильне – мінус (-)».

Опитувальник

1. Я часто говорю до того як обміркую сказане.
2. Мені подобається швидка їзда.
3. Я часто змінюю свої інтереси та захоплення.
4. Кращий спосіб знайти справжніх друзів – говорити людям те, що про них думаєш.
5. Здебільшого запитання на екзамені може бути сформульовано так, що виявиться не пов'язаним з програмою, і вся підготовка стає марною.
6. Життя без небезпек мені не здається надто нудним.
7. Якщо бажаєш зайняти високу посаду на службі, дотримуйся прислів'я: «Хто не поспішає, той скрізь встигає».
8. Азартні ігри заважають розвитку в людини почуття відповідальності за те, щоб приймати продумані рішення.
9. Я швидше відчуваю нудьгу від якого-небудь заняття, ніж більшість людей, які займаються тим самим.
10. Я краще пройду дві-три зупинки пішки, коли поспішаю, ніж буду чекати на автобус, хоча, очевидно, він мене наздожене.

11. Мені цікаво зробити так, щоб зачепити кого-небудь.
12. Тільки несподівані обставини і небезпека дозволяють мені мобілізувати свої сили.
13. Я не маю задоволення від почуття ризику.
14. Тільки по-справжньому сміливі дії дозволяють людині стати видатною і здобути визнання.
15. Мені неприємні ті люди, які через власні примхи перетворюють серйозні справи на легковажні ігри.
16. Коли я виробляю конкретний план дій, то майже завжди впевнений (впевнена), що мені пощастить його здійснити.
17. Коли на небі сяє сонце, я ніколи не беру на прогулянку парасольку, навіть якщо прогноз обіцяє дощ.
18. Я часто намагаюся відчувати збудження.
19. Мені неприємно, коли нав'язують парі, навіть якщо я повністю впевнений у своїй думці з даного питання.
20. У деяких випадках я не зупинюся перед тим, щоб обманути, якщо мені треба справити гарне враження.
21. По-справжньому розумна людина уникає швидких рішень – вона вміє дочекатися таких моментів, коли діяти можна напевно.
22. Я не вважаю, що трюки, які виконують циркові акробати без страхувального паса, виглядають більш вражаюче.
23. Я надаю перевагу небезпечній роботі, якщо вона приносить переміни в житті і можливість мандрувати.
24. Я завжди сплачую перевезення багажу в транспорті, навіть якщо не побоююся перевірки.
25. Я вважаю, що треба вірити у свій шанс, навіть коли перевага не на моєму боці.
26. У творчій справі головне – це зухвалий задум, навіть якщо внаслідок цього нас очікує невдача через безглузду випадковість.
27. Я не пожалкую грошей заради того, щоб у потрібний момент показати свою заможність і мати вигляд привабливої людини.
28. Якщо під час зустрічі мій знайомий на мене не звертає уваги, я не буду нав'язувати йому своє спілкування і не привітаюся першим.
29. Більшість людей не розуміє, в якій мірі їхня доля залежить від випадку.
30. Якщо під час придбання автомобіля мені доведеться вибирати між швидкістю і комфортом, з одного боку, та безпекою, з іншого, я оберу безпеку.
31. Я почуваюся краще, коли дуже захоплений яким-небудь задумом.
32. Я віддаю перевагу такому одягу, про який твердо знаю, що він надійний і має добрий вигляд, незалежно від стрибків моди.
33. Коли я граю в різноманітні ігри, я намагаюся брати ініціативу на себе, навіть коли знаю, що супротивник тільки й чекає цього.
34. Під час мандрівок я полюблю відхилятися від відомих маршрутів.
35. Я часто потрапляю в такі ситуації, з яких мені хочеться якнайшвидше вибратися.
36. Якщо я обіцяю, то практично завжди дотримуюся своїх слів, незалежно від того, зручно це мені чи ні.
37. Якщо мій безпосередній керівник буде стримувати мої новаторські ідеї, в мене вистачить сміливості довести їх до відома керівництва вищого рангу.
38. Азартні ігри розвивають у людини здібності приймати сміливі рішення в складних життєвих ситуаціях.
39. Коли я читаю гостросюжетну книгу, то ніколи не поспішаю швидше дізнатися, чим усе закінчиться, із задоволенням читаю по порядку.
40. Мені сподобалося б стрибати з парашутом.
41. Кращий спосіб викликати щире ставлення до себе довіряти людям.
42. Я почуваюся краще, коли відчуваю щастя від спокою та комфорту.

43. Мені буває набагато важче купувати одну коштовну річ, ніж багато дешевих речей тієї ж сумарної вартості.

44. Якщо я граю, то віддаю перевагу грі або суперечці на заклад.

45. Люди занадто часто бездумно витрачають своє здоров'я, переоцінюючи його запаси.

46. Якщо мені не загрожує штраф, то я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де потрібно.

47. Я не ризикую купувати одяг без примірки.

48. Тільки смілива людина здатна на справжнє шляхетне ставлення до людей, незалежно від того, як вони реагують на неї.

49. У команді й грі найважливіше – це взаємна підстраховка.

50. У житті людям справді дуже часто доводиться грати в небезпечну гру «пан або пропав».

Обробка та аналіз результатів

Мета обробки результатів – одержання показника величини схильності до ризику як риси характеру. Показник підраховується за кількістю збігань знаків відповідей згоди-незгоди на твердження шкали схильності до ризику.

Номер твердження та знак відповіді

2+, 3+, 4+, 6–, 7–, 8–, 9+, 11+, 12+, 13–, 14+, 15–, 17+, 18+, 19–, 21–, 22–, 23+, 25+, 26+, 27+, 28–, 30–, 31+, 32–, 33+, 34+, 37+, 38+, 39+, 40+, 41+, 42–, 43–, 44+, 45–, 47–, 48+, 49–, 50+.

Для оцінки ставлення до дослідження в опитувальнику подано твердження, згода з якими засвідчує щирість відповідаючого, а незгода – нещирість.

Шкала щирості: відповіді неправильно (–) за номерами запитань анкети 1, 5, 10, 16, 20, 24, 29, 35, 36, 46.

Показник збігання відповідей за другою шкалою, що дорівнює 8, 9 чи 10, засвідчує недостовірність результатів дослідження. У такому разі тестування треба повторити, звернувши увагу досліджуваного на виконання вимог інструкції.

Аналіз схильності до ризику як риси характеру має важливе значення для психологічного прогнозування процесів прийняття рішень у невизначеній ситуації. Під час аналізу результатів слід орієнтуватися на те, що показник схильності до ризику може варіювати від 0 до 40. Чим вищий показник, тим більша схильність до ризику.

Якщо показник нахилу до ризику становить 30 і більше одиниць, то його рівень виявляється високим, таку людину можна назвати ризикуючою за умови, що її відповіді були достатньо щирими. Якщо показник у межах від 11 до 29 – схильність до ризику середня, а якщо менший за 11 – рівень ризику низький, така людина не любить ризикувати, і її можна назвати обережною людиною. Під час інтерпретації результатів слід враховувати, що високий рівень схильності до ризику є, з одного боку, показником рішучості, а з іншого, може призвести до авантюризму.

3. Дослідження наполегливості.

Мета дослідження: виявлення рівня наполегливості.

Матеріали та обладнання: три пронумерованих бланки з набором слів, папір і ручка для письма, секундомір.

Процедура дослідження. Дослідження наполегливості експериментатор проводить у парі з досліджуваним, якого треба зручно посадити за добре освітлений стіл. У процесі дослідження послідовно видають бланки з набором слів і просять скласти із слів речення. Труднощі в складанні речень у першому й другому наборах практично однакові, а з третього набору скласти речення практично неможливо, але треба, щоб досліджуваний про це не знав. Інструкція досліджуваному: «Використовуючи всі слова набору, надруковані на бланку, складіть змістовне речення. Час Вашої роботи фіксується».

Завдання експериментатора – фіксувати час виконання кожного завдання із складання речень

з наборів слів і відмічати емоційні реакції досліджуваного.

Набір № 1	Набір № 2	Набір № 3
Викликати	Країна	Країна
Влада	Холодна	Оцінка
Напад	Умова	Зростати
Обстановка	Передусім	Представники
Заходи	В	В
Невдоволення	Найбільші	Тобто
Мета	Координація	Мирні
В	Загострення	Дії
Кола	Значення	Розглянути
Польські	Обстановка	Повідомлення
Нормалізація	Війна	Арабські
В	Дії	Із
З	Викликаний	Налагодити
Опозиційні	Держав	Експерти
Вжиті	Усіх	Напруга
Польща	Великий	Допомагати
	Політика	
	Персонал	
	Набувала	
	Міжнародний	

Обробка та аналіз результатів. Під час обробки результатів спочатку перевіряють правильність виконання досліджуваним завдань, а потім співвідносять час, витрачений досліджуваним на складання кожного речення, і вираховують показник наполегливості.

Показник наполегливості вираховують за формулою Р_н. Показником наполегливості є відношення часу, витраченого на виконання третього завдання, до середнього часу, витраченого на вирішення перших двох завдань:

$$P_n = \frac{T_3}{T_1 + T_2 : 2}$$

або

$$P_n = \frac{2T_3}{T_1 + T_2 : 2}$$

де Т₁ – час, затрачений на складання першого речення;

Т₂ – час, затрачений на складання другого речення;

Т₃ – час, затрачений на спроби скласти третє речення.

Рівень наполегливості визначають за величиною показника Р_н з допомогою шкали.

Величина Р _н	Рівень наполегливості
Від 0 до 1,9	Низький
Від 2,0 до 2,9	Середній
Від 3,0 і більше	Високий

Відповіді правильно складених речень:

1. Заходи, вжиті польською владою з метою нормалізації обстановки в Польщі, викликали напад невдоволення в опозиційних колах.

2. В умовах загострення міжнародної обстановки, викликаной політикою холодної війни, передусім найбільших держав, великого значення набувала координація дій усіх країн.

3. Немає вирішення. Під час аналізу результатів треба враховувати величину часу, витраченого досліджуваним на вирішення завдань. У цілому, чим більше часу, тим наполегливіша людина. Під наполегливістю звичайно розуміють особистісні риси, пов'язані з умінням і бажанням досягати поставленої мети, долаючи зовнішні і внутрішні (психологічні) перешкоди. Наполегливість пов'язана з особливостями розвитку довільності психічних процесів.

Аналізуючи результати дослідження, важливо зіставити їх з успіхами в навчальній діяльності студента, взявши при цьому до уваги програми розвитку саморегуляції і самовиховання.

Література:

Основна: 1, 4 – 9

Допоміжна: 4, 7

Тема № 8. Методи дослідження властивостей особистості.

Практичне заняття №3: Рівень домагань, самооцінка та установки особистості.

Навчальна мета заняття: опрацювати психологічні методики вивчення рівня домагань, самооцінки та установок особистості.

Кількість годин – 2 години.

Навчальні питання:

1. Дослідження рівня домагань особистості.
2. Самооцінка.
3. Методики вивчення установок особистості.

Методичні вказівки.

1. Дослідження рівня домагань особистості.

Мета дослідження: визначення рівня домагань особистості з використанням моторної проби Шварцландера.

Матеріали та обладнання: бланк з чотирма прямокутними секціями, кожна з яких складається з маленьких квадратів з розміром сторони 1,25 см, ручка, секундомір.

Процедура дослідження.

У кожній спробі дається завдання проставити хрестики в максимальну кількість квадратів однієї з прямокутних секцій за визначений час. Перед кожною спробою досліджуваного просять назвати кількість квадратів, які він може заповнити хрестиками, розставляючи їх по одному в кожному квадраті за 10 секунд. Він записує свою відповідь у верхню велику клітинку першої прямокутної секції. Після спроби, яка починається і закінчується за сигналом експериментатора, досліджуваний підраховує кількість проставлених хрестиків і записує цю кількість у нижній великій клітинці прямокутної секції. Важливо, щоб кількість передбачених і реально заповнених квадратів досліджуваний записував сам.

Інструкція досліджуваному: «Вам необхідно за 10 секунд проставити якомога більше хрестиків у квадрати даної прямокутної секції. Перед початком роботи визначте, скільки квадратів Ви можете заповнити. Запишіть це число у верхній великій клітині цієї секції. Починайте розставляти хрестики у квадрати за сигналом. Усе зрозуміло? Якщо так, то починаємо!»

Друга спроба проводиться за тією ж схемою, що і перша. Перед її початком дається така інструкція: «Підрахуйте кількість заповнених Вами квадратів і запишіть свій результат у нижньому прямокутнику першої секції. Після цього подумайте і визначте, скільки Ви розставите хрестиків у наступній таблиці. Запишіть це число у верхній великій клітинці другої прямокутної секції». У третій спробі час, відведений на виконання досліду, зменшується до 8 секунд. Після її проведення так само проводять четверту спробу.

[illegible]

Дата, прізвище, ім'я, по батькові досліджуваного й експериментатора зазначаються на звороті бланку після проведення всіх спроб цього дослідження.

Також там записується самозвіт досліджуваного. У самозвіті записують не тільки самопочуття досліджуваного, а і його оцінку дослідження. Для цього задають такі запитання: «Чи сподобалося Вам дослідження?», «Чи бажаєте Ви ще раз узяти участь у подібному дослідженні?», «Чим Ви керувалися під час визначення Ваших можливостей у розстановці хрестиків у квадрат?»

Обробка та аналіз результатів

Мета обробки результатів – отримання горючої величини цільового відхилення, на основі якого визначають рівень домагань. Цільове відхилення (Цв) – це різниця між кількістю графічних елементів (хрестиків), які досліджушій намітив поставити, і кількістю реально розставлених елементів. Вони відмічаються на бланку кожним досліджуваним самостійно в графах «РДМ» і «РДС». При цьому «РДМ» – це число, що міститься у верхній великій клітинці тієї чи іншої прямокутної секції, а «РДС» – у нижній.

Цільове відхилення підраховують за формулою:

$$Цв = \frac{РДМ2 - РДС1 + РДМ3 - РДС2 + (РДМ4 - РДС3)}{3},$$

де РДМ2, РДМ3 і РДМ4 – величини рівнів домагань розстановки хрестиків у квадрати кожної з 2–4 спроб;

РДС1, РДС2, РДС3 – величини рівня досягнень відповідно в 1–3 спробах.

Рівень домагань є важливим структуроутворюючим компонентом особистості. Це досить стабільна індивідуальна якість людини, яка характеризує: по-перше, рівень складності завдань, що обираються, по-друге, вибір суб'єктом мети чергової дії залежно від переживання успіху або невдачі у попередніх діях, по-третє, бажаний рівень самооцінки особистості.

У запропонованій методиці рівень домагань визначається за цільовим відхиленням, тобто за різницею між тим, що людина намітила виконати за визначений час, і тим, що вона насправді виконала. Дослідження дозволяє визначити рівень і адекватність домагань. Рівень домагань пов'язаний з процесом цілепокладання і є ступенем локалізації мети в діапазоні труднощів. Адекватність домагань вказує на відповідність висунутої мети і можливостей людини.

Для визначення рівня й адекватності домагань можна використовувати такі стандарти:

Цв	Рівень домагань
5 і більше	Нереально високий
3–4,99	Високий
1–2,99	Помірний
–1,49–0,99	Низький
–1,5 і нижче	Нереально низький

Високий реалістичний рівень домагань людини може поєднуватися з переконливістю в цінності своїх дій, з прагненням до самоствердження, з відповідальністю, з корекцією невдач за рахунок власних зусиль, з наявністю стійких життєвих планів.

Якщо в людини високий нереалістичний рівень домагань, то, як правило, він супроводжується фрустрацією, вимогливістю до оточуючих, екстрапунітивністю. Особи з таким рівнем домагань іпохондричні і відчувають труднощі в реалізації власних життєвих планів.

Помірний рівень домагань характерний для осіб впевнених у собі, товариських, які не шукають самоствердження, налаштованих на успіх, які розраховують свої сили і співвідносять свої зусилля з цінністю досягнутого.

Низький рівень домагань залежить багато в чому від установки на невдачу. В осіб з нереалістично низьким рівнем домагань часто бувають нечіткі плани на майбутнє. Зазвичай, вони орієнтовані на підкорення і часто виявляють безпорадність. Однією з проблем таких людей може стати планування своїх дій на найближчий час і співвідношення їх з перспективою.

Неадекватність рівня домагань здатна привести до дезадаптивної поведінки, до неефективності будь-якої діяльності, до труднощів у міжособистісних стосунках. Заниження рівня домагань, яке розвивається внаслідок дефіциту соціально значущого успіху, може викликати пониження мотивації, невпевненість і глобальну боязнь труднощів.

Корекцію рівня домагань має бути спрямовано на погодження уявлень про бажаний результат з можливостями і здібностями людини. Закріплення цього погодження в конкретній успішній діяльності підвищує адекватність рівня домагань.

2. Самооцінка.

Самооцінка - оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Самооцінка, будучи компонентом самосвідомості, включає поряд із знанням людини про себе оцінку людиною самої себе, своїх здібностей, моральних якостей та вчинків. Самооцінка є важливим регулятором поведінки людини.

Самооцінка може бути адекватною та неадекватною. Адекватна самооцінка дозволяє суб'єкту ставитись до себе критично, правильно співвідносити свої сили із завданнями різної складності і з вимогами оточуючих. Неадекватна може бути завищеною (тобто переоцінка себе суб'єктом) і заниженою (недооцінка себе).

Самооцінка виникає під впливом оцінок оточуючих та на основі оцінки людиною результатів своєї діяльності. На ранніх стадіях розвитку дитини виключно велику роль у формуванні самооцінки відіграють оцінки оточуючих, оскільки аналіз власної діяльності їй ще малодоступний. Позитивні оцінки з боку дорослих є важливою умовою збереження дитиною емоційного благополуччя. В подальшому все більше значення починає набувати оцінка результатів власної діяльності і самооцінка стає самостійним результатом поведінки дитини.

Методика.

Мета: виявити рівень загальної самооцінки підлітків.

Інструкція: Потрібно заповнити опитувальник, що містить 32 судження, з приводу яких можливі п'ять варіантів відповідей. Кожна відповідь кодується балами за схемою: Дуже часто - 4, Часто - 3, Іноді - 2, Рідко - 1, Ніколи - 0. Судження

1. Мені хочеться, щоб мої друзі підбадьорювали мене.
2. Постійно відчуваю свою відповідальність за навчання.
3. Мене хвилює моє майбутнє.
4. Багато хто ненавидить мене
5. Я менш ініціативний, ніж інші.
6. Мене хвилює мій психічний стан.
7. Я боюся видатися невігласом.
8. Зовнішність інших набагато привабливіша, ніж моя.
9. Я боюся виступати з промовою перед незнайомими людьми.
10. Я часто роблю помилки.
11. Шкода, що я не вмію розмовляти з людьми так, як слід.
12. Шкода, що мені не вистачає впевненості в собі.
13. Я волів би, щоб інші люди частіше схвалювали мої дії.
14. Я занадто скромний.
15. Моє життя марне.
16. Багато хто неправильно думає про мене.
17. Мені ні з ким поділитися своїми думками.
18. Люди чекають від мене забагато.
19. Люди не цікавляться моїми досягненнями.

20. Я трохи соромлюся.
21. Я відчуваю, що багато людей не розуміє мене.
22. Я не відчуваю себе в безпеці.
23. Я часто хвилююся, та даремно.
24. Я почуваю себе ніяково, коли входжу до кімнати, де вже сидять люди.
25. Я почуваю себе скуто.
26. Я відчуваю, що люди говорять про мене за мою спиною.
27. Я впевнений, що люди майже все сприймають легше, ніж я.
28. Мені здається, що зі мною має статись якась прикрість.
29. Мене непокоїть думка про те, як люди ставляться до мене.
30. Шкода, що я не вельми комунікабельний.
31. У суперечках я висловлююся лише тоді, коли впевнений у своїй правоті.
32. Я думаю про те, чого від мене чекає клас.

Обробка результатів: Для виявлення рівня самооцінки потрібно підсумувати бали за всіма 32 судженнями. Сума балів: Від 0 до 25 - свідчить про високий рівень самооцінки, за якого людина, як правило, не обтяжена “комплексом неповноцінності”, правильно реагує на зауваження і рідко піддає сумніву власні дії. Від 26 до 45 - свідчить про середній рівень самооцінки, коли людина рідко страждає від “комплексу неповноцінності” й лише іноді намагається підлаштуватися під думку інших. Від 46 до 128 - вказує на низький рівень самооцінки, за якого людина болісно сприймає критичні зауваження на свою адресу, намагається завжди зважати на думку інших і часто страждає від “комплексу неповноцінності”.

3. Методики вивчення установок особистості.

Методика «Діагностика соціально-психологічних установок особистості у сфері мотивацій і потреб»

Методику розробила О. Ф. Потьомкіна. Пропонуємо з методики дві шкали — А і Б.

Шкала А

Виявлення установок, спрямованих на альтруїзм — егоїзм

Інструкція

Уважно прочитайте питання і відповідайте на них «так» або «ні», залежно від тенденцій вашої поведінки у певній ситуації.

Текст опитувальника

1. Вам часто говорять, що ви більше думаєте про інших, ніж про себе?
2. Вам легше просити за інших, ніж за себе?
3. Вам важко відмовити людям, коли вони вас про щось просять?
4. Ви часто намагаєтесь зробити людям послугу, якщо в них сталося лихо або неприємності?
5. Для себе ви робите що-небудь із більшим задоволенням, ніж для інших?
6. Ви прагнете зробити якнайбільше для інших людей?
7. Ви переконані, що найбільша цінність у житті — жити для інших людей?
8. Вам важко змусити себе зробити щось для інших?
9. Ваша характерна риса — безкорисливість?
10. Ви переконані, що турбота про інших часто шкодить собі?
11. Ви засуджуєте людей, які не вміють подбати про себе?
12. Ви часто просите людей зробити що-небудь через корисливі міркування?
13. Ваша характерна риса — прагнення допомогти іншим людям?
14. Ви вважаєте, що спочатку людина повинна думати про себе, а потім вже про інших?
15. Ви звичайно витрачаєте на себе багато часу?
16. Ви переконані, що не потрібно для інших сильно напружуватися?
17. Для себе у вас зазвичай не вистачає ні сили, ні часу?
18. Вільний час ви використовуєте тільки для своїх захоплень?
19. Ви можете назвати себе егоїстом?

20. Ви здатні зробити максимальне зусилля лише за гарну винагороду?

Обробка результатів

Ключ до опитувальника: виставляти 1 бал за відповіді «так» на питання 1–4, 6, 7, 9, 13, 17 і відповіді «ні» на питання 5, 8, 10–12, 14–16, 18–20. Потім підраховуємо загальну суму балів.

Висновки

Чим більше набрана сума балів перевищує 10, тим більше в суб'єкта виражений альтруїзм, бажання допомогти людям, і навпаки, чим менша сума балів від 10, тим більше у суб'єкта виражена егоїстична тенденція.

Шкала Б

З'ясування установок на «процес діяльності» — «результат діяльності»

Інструкція

Уважно прочитайте питання і відповідайте на них «так» або «ні», залежно від тенденції у вашій поведінці в певній ситуації.

Текст опитувальника

1. Сам процес виконуваної роботи захоплює вас більше, ніж її завершення?
2. Для досягнення мети ви звичайно не шкодуєте сили?
3. Ви зазвичай довго не зважуєтеся почати робити те, що вам нецікаво, навіть якщо це необхідно?
4. Ви впевнені, що у вас вистачить наполегливості, щоб завершити будь-яку справу?
5. Закінчуючи цікаву справу, ви часто шкодуєте про те, що вона вже зроблена?
6. Вам більше подобаються люди, здатні досягати результату, ніж просто добрі та чуйні?
7. Ви зазнаєте насолоди від гри, у якій не важливий результат?
8. Ви вважаєте, що успіхів у вашому житті більше, ніж невдач?
9. Ви більше поважаєте людей, здатних захопитися справою по-справжньому?
10. Ви часто завершуєте роботу всупереч несприятливій обстановці, нестачі часу, перешкодам?
11. Ви часто починаєте одночасно багато справ і не встигаєте цілком закінчити їх?
12. Ви вважаєте, що маєте достатньо сили, щоб сподіватись на успіх у житті?
13. Чи можете ви захоплюватися справою настільки, що забуваєте про час і про себе?
14. Вам часто вдається закінчувати розпочату справу?
15. Чи буває, що, захоплюючись деталями, ви не можете закінчити розпочату справу?
16. Ви уникаєте зустрічей із людьми, які не мають ділових якостей?
17. Ви часто завантажуєте свої вихідні дні або відпустку роботою через те, що потрібно щось зробити?
18. Ви вважаєте, що головне в будь-якій справі — результат?
19. Погоджуючись на яку-небудь справу, ви думаєте про те, наскільки вона для вас цікава?
20. Прагнення до результату в будь-якій справі — ваша характерна риса.

Обробка результатів і висновки

За кожну позитивну відповідь на питання опитуваний одержує 1 бал. Сума балів за позитивні відповіді на непарні питання (1, 3, 5, 7 і т. д.) відображатиме орієнтацію суб'єкта на процес діяльності, а на парні питання — орієнтацію суб'єкта на результат.

Література:

Основна: 1, 4 – 9

Допоміжна: 4, 7

Тема № 8. Методи дослідження властивостей особистості.

Практичне заняття №4: . Методи дослідження властивостей особистості.

Навчальна мета заняття: опрацювати методики Дж. Холанда та «Орієнтаційну анкету».

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Методика Дж. Холанда.
2. Методика «Орієнтаційна анкета».

Методичні вказівки

1. Методика Дж. Холанда.

Джон Генрі Холланд є одним з перших учених, які почали вивчати складні системи і нелінійну науку; відомий як батько генетичних алгоритмів. Отримав докторський ступінь в області психології (1952) і ступінь магістра (1947) з Університету Міннесоти.

Холланд зробив кар'єру на вивченні сфері праці та його дослідження заклали основу для області профорієнтації. Його новаторська теорія говорить: "... якби люди були інформовані про свої типи особистості: технічні, дослідницькі, художні, соціальних, промислові, підприємницькі, звичайні - тоді вони були б щасливішими працівників ...".

Нижче наводяться назви типів з їх коротким описом і перераховуються деякі професії в яких представники відповідного типу зможуть найбільш повно розкрити свої здібності, досягти успіху і особистого задоволення.

Реалістичному типу особистості властива емоційна стабільність, орієнтація на сьогоднішнє. Представники даного типу займаються конкретними об'єктами і їх практичним використанням: речами, інструментами, машинами. Віддають перевагу заняттям вимагає моторних навичок, спритності, конкретності.

Артистичний тип відсторонюється від чітко структурованих проблем і видів діяльності, які передбачають більшу фізичну силу. У спілкуванні з оточуючими спираються на свої безпосередні відчуття, емоції, інтуїцію і уяву. Йому притаманний складний погляд на життя, гнучкість, незалежність суджень. Властива асоціальність, оригінальність.

Соціальний тип ставить перед собою такі цілі і завдання, які дозволяють їм встановити тісний контакт з навколишнім соціальним середовищем. Володіє соціальними вміннями і потребує соціальних контактах. Прагнуть повчати, виховувати. Гуманні. Здатні пристосуватися практично до будь-яких умов. Намагаються триматися осторонь від інтелектуальних проблем. Вони активні і вирішують проблеми, спираючись головним чином на емоції, почуття і вміння спілкуватися.

Конвенціональний тип віддає перевагу чітко структурованої діяльності. З навколишнього його середовища він вибирає цілі, завдання і цінності, що виникають із звичаїв і обумовлені станом суспільства. Йому характерні серйозність наполегливість, консерватизм, старанність. Відповідно до цього його підхід до проблем носить стереотипний, практичний і конкретний характер.

Заповзятливий тип обирає цілі, цінності і завдання, що дозволяють йому проявити енергію, ентузіазм, імпульсивність, домінантність, реалізувати любов до пригод. Йому не до душі заняття, пов'язані з ручною працею, а також вимагають посидючості, великої концентрації уваги і інтелектуальних зусиль. Віддає перевагу керівні ролі в яких може задовольняти свої потреби в домінантності і визнання. Активний, заповзятливий.

Дослідницький тип орієнтований на розумову працю. Він аналітичний, раціональний, незалежний, оригінальний. Переважають теоретичні і в деякій мірі естетичні цінності. Роздуми про проблему він вважає за краще занять по реалізації пов'язаних з нею рішень. Йому подобається вирішувати завдання, що вимагають абстрактного мислення.

Для того що б визначити професійне спрямування вашої особистості досить пройти тест, складений за методиками автора.

Тест Дж. Холанда для визначення професійних типів особистості.

Інструкція

“У “Переліку професій” попарно подані різні професії. У кожній парі професій остарайся надати перевагу одній з них, вписавши у відповідну графу “Бланку відповідей” знак “+”. Якщо в якійсь із пар професій ти не зможеш надати перевагу ні одній із них, то в будь-якій наступній повинен відмітити знаком “+” обидві професії. Всього повинно бути відмічено 42 професії”.

Професії

№	Назва професії	№	Назва професії
1a	Інженер механік	16	Інженер-конструктор
2a	В'язальниця	26	Лікар-терапевт
3a	Кухар	36	Економіст з планування
4a	Коваль ручного кування	46	Директор заводу
5a	Кресляр	56	Дизайнер (художник-конструктор)
6a	Астролог	66	Лікар-психіатр
7a	Хімік	76	Бухгалтер
8a	Редактор науковий	86	Юрисконсульт
9a	Науковий співробітник	96	Артист
10a	Тренер команди	106	Статистик
11a	Організатор виховної роботи	116	Адміністратор
12a	Адвокат	126	Реставратор
13a	Контролер якості продукції	136	Постачальник замовлень
14a	Касир	146	Хореограф
15a	Податковий інспектор	156	Письменник
16a	Садівник	166	Біолог
17a	Водій автомобіля	176	Медична сестра
18a	Інженер-енергетик	186	Секретар-друкарка
19a	Маляр	196	Художник-декоратор
20a	Метеоролог	206	Офіціант
21a	Лаборант	216	Режисер
22a	Соціолог	226	Ревізор
23a	Зоолог	236	Головний технолог
24a	Математик	246	Архітектор
25a	Продавець	256	Обліковець
26a	Вчитель	266	Командир взводу
27a	Вихователь	276	Фотограф
28a	Експедитор	286	Керуючий готельним господарством
29a	Коректор	296	Балетмейстер
30a	Керуючий фермою	306	Диригент
31a	Радіотехнік	316	Геолог
32a	Слюсар-ремонтник	326	Аудитор
33a	Лісник	336	Екскурсовод
34a	Закрійник	346	Декоратор вітрин
35a	Фізик	356	Директор комерційний
36a	Біохімік	366	Консультант з маркетингу
37a	Токсиколог	376	Маклер біржовий
38a	Логопед	386	Стенографіст
39a	Психолог	396	Менеджер
40a	Референт	406	Торговець нерухомістю
41a	Поет	416	Бібліотекар
42a	Архіваріус	426	Мистецтвознавець

Бланк відповідей

Прізвище, ініціали _____ Вік _____ Дата _____

Номери пар професій

№	а	б	№	а	б	№	а	б	№	а	б
1			12			23			33		
2			13			24			34		
3			14			25			35		
4			15			26			36		
5			16			27			37		
6			17			28			38		
7			18			29			39		
8			19			30			40		
9			20			31			41		
10			21			32			42		
11			22			—	—	—	—		

При обробці результатів з Бланку відповідей дані переносять у “Ключ до тесту Дж. Голланда”, після цього підраховує кількість плюсів за кожним із 6 типів і записує отримані результати внизу кожної колонки.

Ключ до тесту Дж. Голланда.

Реалістичний тип	Інтелектуальний тип	Соціальний тип	Конвенційний тип	Підприємливий тип	Артистичний тип
1a	1b	2b	3b	4b	5b
2a	6a	6b	7b	8b	9b
3a	7a	10a	10b	11b	12b
4a	8a	11a	13a	13b	14b
5a	9a	12a	14a	15a	15b
16a	16b	17b	18b	23b	19b
17a	20a	20b	22b	26b	21b
18a	22a	25a	25b	28b	24b
19a	23a	26a	28a	30a	27b
21a	24a	27a	29a	33b	29b
31a	31b	36b	32b	35b	30b
32a	35a	38a	38b	37b	34b
33a	36a	39a	40a	39b	41a
34a	37a	41b	42a	40b	42b
P=	I=	C=	K=	Π=	A=

Далі отримані суми з кожного типу записуються у матрицю.

P I C K Π A

Переведення початкових балів у стандартні здійснюється наступним чином: проти певної букви в матриці береться відповідна цифра і з нормо-таблиці у відповідному стовпчику

вибирається стандартний бал. Наприклад, з типу Р у матриці початковий бал 2, а в нормо-таблиці це буде 1 стандартний бал.

Нормо-таблиця до тесту Дж. Холланда

СТ бали		Професійні типи особистості					СТ бали
Р	I	С	К	П	А		
0	0-1	—	—	—	0-1	—	0
1	2	0	0-1	0	2	0	1
2	3	1	2	1-2	3	1-2	2
3	4-5	2-3	3-4	3	4-5	3	3
4	6	4	5	4	6	4-5	4
5	7	5	6	5-6	7	6	5
6	8-9	6-7	7-8	7	8-9	7-8	6
7	10	8	9	8	10	9	7
8	11	9	10-11	9-10	11	10-11	8
9	12-13	10	12	11	12	12	9
10	14	11-12	13-14	12	13-14	13-14	10
11	—	13	—	13-14	—	—	11

Після підрахування всіх стандартних балів з всіх професійних типів у залежності від суми набраних балів визначається пріоритетний тип особистості та професійного середовища оптанта, надаючи перевагу першим трьом типам. Наприклад: ти належиш до підприємливого типу особистості з яскраво вираженими якостями артистичного й інтелектуального типів, тобто твоя формула особистості П А І. Це говорить про те, що для тебе найкраще вибрати підприємливе професійне середовище, але ти будеш себе добре почувати і в артистичному або інтелектуальному професійних середовищах.

2. Методика «Орієнтаційна анкета».

Орієнтаційна анкета Басса призначена для школярів юнацького віку та дорослих

Анкета дозволяє виявити спрямованість особистості за трьома важливими для профпридатності шкалами:

- спрямованість на себе,
- спрямованість на спілкування,
- спрямованість на справу.

Спрямованість на себе - орієнтація на пряме винагороду і задоволення безвідносно роботи і співробітників, агресивність у досягненні статусу, владність, схильність до суперництва, дратівливості, тривожності, інтровертованості.

Спрямованість на спілкування - прагнення за будь-яких умов підтримувати відносини з людьми, орієнтація на спільну діяльність, але часто в збиток виконанню конкретних завдань або наданню щирої допомоги людям, орієнтація на соціальне схвалення, залежність від групи, потреба в прихильності і емоційних відносинах з людьми.

Спрямованість на справу - зацікавленість у рішенні ділових проблем, виконання роботи якнайкраще, орієнтація на ділове співробітництво, здатність відстоювати в інтересах справи власну думку, яке корисно задля досягнення спільної мети.

Робота методики

Анкета складається з 27 пунктів-думок, по кожному з яких можливі три варіанти відповідей, відповідні трьом видам спрямованості особистості. Респондент повинен вибрати одну відповідь, яка найбільшою мірою виражає його думку або відповідає реальності, і ще один, який, навпаки, найбільш далекий від його думки або ж найменш відповідає реальності.

Відповідь "найбільше" одержує 2 бали, "найменш" - 0, залишився невыбраним - 1 бал. Бали,

набрані по всіх 27 пунктах, сумуються для кожного виду спрямованості окремо.

Інструкція для випробуваного

Опитувальний лист складається з 27 пунктів. По кожному з них можливі три варіанти відповіді: "а", "б", "в". З відповідей на кожен з пунктів виберіть той, який найкраще виражає вашу точку зору з даного питання. Можливо, що якісь - то варіанти відповідей здадуться вам рівноцінними. Проте ми просимо вас відібрати тільки один з них, а саме той, який найбільшою мірою відповідає вашу думку і найбільше цінний для вас. Букву, якою позначена відповідь ("а", "б", "в"), напишіть на аркуші для запису відповідей поруч із номером відповідного пункту (від I до 27) під рубрикою "Найбільше". Потім по кожному пункту виберіть відповідь, який найдалі відстоїть від вашої точки зору, найменш для вас цінний. Букву, якою позначена ця відповідь, знову напишіть на аркуші для запису відповідей з номером відповідного пункту, в стовпці під рубрикою "Найменше". Таким чином, для відповіді на кожне питання ви використовуєте дві букви, які й запишіть у відповідні стовпці. Решта відповідей ніде не записуються. максимально відвертими. Немає відповідей хороших чи поганих, тому не намагайтеся вгадати, який з них є правильним або кращим для вас.

Час від часу контролюйте себе: чи правильно ви записуєте відповіді, поруч чи з тими пунктами. У разі якщо ви виявите помилку, виправте її, але так, щоб напрямок було чітко видно.

Бланк відповідей

№ П/п	Відповідь		№ П/п	Відповідь	
	більше всього	менше всього		більше всього	менше всього
1			15		
2			16		
3			17		
4			18		
5			19		
6			20		
7			21		
8			22		
9			23		
10			24		
11			25		
12			26		
13			27		
14					

Тестовий матеріал

- Найбільше задоволення я отримую:
 - від схвалення моєї роботи;
 - від свідомості того, що робота зроблена добре;
 - від свідомості того, що мене оточують друзі.
- Якби я грав у футбол (волейбол, баскетбол), то я хотів би бути:
 - тренером, який розробляє тактику гри;
 - відомим гравцем;
 - обраним капітаном команди.
- По - моєму, кращим педагогом є той, хто:
 - проявляє інтерес до учнів і до кожного має індивідуальний підхід;
 - викликає інтерес до предмету, так що учні із задоволенням поглиблюють свої знання в цьому предметі;
 - створює в колективі таку атмосферу, при якій ніхто не боїться висловити свою думку.
- Мені подобається, коли люди:
 - радіють виконану роботу;
 - із задоволенням працюють в колективі;

- в) прагнуть виконати свою роботу краще за інших.
5. Я хотів би, щоб мої друзі:
- а) були чуйні і допомагали людям, коли для цього є можливість;
 - б) були вірні й віддані мені;
 - в) були розумними і цікавими людьми.
6. Кращими друзями я вважаю тих:
- а) з ким складаються хороші взаємини;
 - б) на кого завжди можна покластися;
 - в) хто може багато чого досягти в житті.
7. Найбільше я не люблю:
- а) коли у мене що - щось не виходить;
 - б) коли псуються стосунки з товаришами;
 - в) коли мене критикують.
8. По - моєму, найгірше, коли педагог:
- а) не приховує, що деякі учні йому не симпатичні, насміхається і жартує над ними;
 - б) викликає дух суперництва в колективі;
 - в) недостатньо добре знає предмет, який викладає.
9. У дитинстві мені найбільше подобалося:
- а) проводити час з друзями;
 - б) відчуття виконаних справ;
 - в) коли мене за що - небудь хвалили.
10. Я б хотів бути схожим на тих, хто:
- а) домогся успіху в житті;
 - б) по - справжньому захоплений своєю справою;
 - в) відрізняється дружелюбністю і доброзичливістю.
11. У першу чергу школа повинна:
- а) навчити вирішувати завдання, які ставить життя;
 - б) розвивати насамперед індивідуальні здібності учня;
 - в) виховувати якості, що допомагають взаємодіяти з людьми.
12. Якби у мене було більше вільного часу, то найохочіше я використав би його:
- а) для спілкування з друзями;
 - б) для відпочинку і розваг;
 - в) для своїх улюблених справ і самоосвіти.
13. Найбільших успіхів я добиваюся, коли:
- а) працюю з людьми, які мені симпатичні;
 - б) у мене цікава робота;
 - в) мої зусилля добре винагороджуються.
14. Я люблю, коли:
- а) інші люди мене цінують;
 - б) відчуваю задоволення від добре виконаної роботи;
 - в) приємно проводжу час з друзями.
15. Якби про мене вирішили написати в газеті, мені б хотілося, щоб:
- а) розповіли про будь - якому цікавій справі, пов'язаному з навчанням, роботою, спортом і т.п., в якому мені довелося брати участь;
 - б) написали про мою діяльність;
 - в) обов'язково розповіли про колектив, в якому я працюю.
16. Найкраще я вчуся, якщо викладач:
- а) має до мене індивідуальний підхід;
 - б) зуміє викликати у мене інтерес до предмета;
 - в) влаштовує колективні обговорення досліджуваних проблем.
17. Для мене немає нічого гіршого, ніж
- а) образа особистої гідності;

- б) невдача при виконанні важливої справи;
в) втрата друзів.
18. Найбільше я ціную:
а) успіх;
б) можливості доброї спільної роботи;
в) здоровий практичний розум і кмітливість.
19. Я не люблю людей, які:
а) вважають себе гірше інших;
б) часто сваряться і конфліктують;
в) заперечують проти всього нового.
20. Приємно, коли:
а) працюєш над важливим для всіх справою;
б) маєш багато друзів;
в) викликаєш захоплення і всім подобаєшся.
21. По - моєму, в першу чергу керівник повинен бути:
а) доступним;
б) авторитетним;
в) вимогливим.
22. У вільний час я залюбки прочитав би книги:
а) про те, як заводити друзів і підтримувати добрі стосунки з людьми;
б) про життя знаменитих і цікавих людей;
в) про останні досягнення науки і техніки.
23. Якби у мене були здібності до музики, я вважав за краще б бути:
а) диригентом;
б) композитором;
в) солістом.
24. Мені б хотілося:
а) придумати цікавий конкурс;
б) перемогти в конкурсі;
в) організувати конкурс і керувати ним.
25. Для мене найважливіше знати:
а) що я хочу зробити;
б) як досягти мети;
в) як організувати людей для досягнення мети.
26. Людина повинна прагнути до того, щоб:
а) інші були задоволені ним;
б) головним чином виконати своє завдання;
в) його не потрібно було дорікати за виконану роботу.
27. Найкраще я відпочиваю у вільний час:
а) в спілкуванні з друзями;
б) переглядаючи розважальні фільми;
в) займаючись своєю улюбленою справою.

Ключ

№	Я	Про	Д	№	Я	Про	Д
1	А	В	Б	15	Б	В	А
2	Б	В	А	16	А	В	Б
3	А	В	Б	17	А	В	Б
4	В	Б	А	18		Б	В
5	Б	А	В	19	А	Б	В
6	В	А	Б	20	В	Б	А
7	В	Б	А	21	Б	А	В
8	А	Б	В	22	Б	А	В

9	В	А	Б	23	В	А	Б
10	А	В	Б	24	Б	В	А
11	Б	А	В	25	А	В	Б
12	Б	А	В	26	В	А	Б
13	В	А	Б	27	Б	А	В
14	А	Б	В				

Література:

Основна: 1, 4 – 9

Допоміжна: 4, 7

Тема № 9. Методи дослідження ціннісно-мотиваційної сфери.

Практичне заняття №1: Методики «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич) та методика ЦОЄ.

Навчальна мета заняття: теоретичні основи, процедура проведення, обробка та інтерпретація методик дослідження ціннісно-мотиваційної сфери «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич), методика ЦОЄ.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич).
2. Методика ЦОЄ.

Методичні вказівки

1. Методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич).

Методика "Ціннісні орієнтації" розроблена Мілтоном Рокичем як тест особистості, спрямований на вивчення ціннісно-мотиваційної сфери людини. Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її відносин до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції і "філософії життя".

Методика

Обстеження краще проводити індивідуально, але можливо і групове тестування.

Респонденту пред'явлені два списки цінностей (по 18 у кожному), або на аркушах паперу в алфавітному порядку, або на картках. У списках випробуваний присвоює кожній цінності ранговий номер, а картки розкладає по порядку значущості. Остання форма подачі матеріалу дає більш надійні результати.

Спочатку пред'являється набір термінальних, а потім набір інструментальних цінностей.

Інструкція до тесту

"Зараз Вам буде пред'явлений набір з 18 карток з позначенням цінностей. Ваше завдання - розкласти їх по порядку значимості для Вас як принципів, якими Ви керуєтеся у Вашому житті.

Уважно вивчіть таблицю і, вибравши ту цінність, яка для Вас найбільш значима, помістіть її на перше місце. Потім виберіть другу за значимістю цінність і помістіть її слідом за першою. Потім виконайте те ж з усіма рештою цінностями. Найменш важлива залишиться останньою і займе 18 місце.

Розробіть не поспішаючи, вдумливо. Кінцевий результат повинен відбивати Вашу справжню позицію".

Тестовий матеріал

Список А (термінальні цінності):

1. активна діяльна життя (повнота та емоційна насиченість життя);
2. життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);
3. здоров'я (фізичне і психічне);
4. цікава робота;
5. краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві);
6. любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною);

7. матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);
8. наявність хороших і вірних друзів;
9. суспільне покликання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі);
10. пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальне розвиток);
11. продуктивна життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);
12. розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення);
13. розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків)
14. свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)
15. щасливе сімейне життя
16. щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)
17. творчість (можливість творчої діяльності)
18. впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч; сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

1. акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах;
2. вихованість (гарні манери);
3. високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання);
4. життєрадісність (почуття гумору);
5. старанність (дисциплінованість);
6. незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);
7. непримиренність до недоліків у собі та інших;
8. освіченість (широта знань, висока загальна культура);
9. відповідальність (почуття боргу, вміння тримати своє слово);
10. раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення);
11. самоконтроль (стриманість, самодисципліна);
12. сміливість у отстаюваннях своєї думки, поглядів;
13. тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами)
14. терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та оман)
15. широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички)
16. чесність (правдивість, щирість)
17. ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі)
18. чуйність (дбайливість)

Інтерпретація результатів тесту

Аналізуючи ієрархію цінностей, слід звернути увагу на їх угруповання випробуванім у змістовні блоки по різних підставах. Так, наприклад, виділяються "конкретні" і "абстрактні" цінності, цінності професійної самореалізації й особистого життя і т. д. Інструментальні цінності можуть групуватися в етичні цінності, цінності спілкування, цінності справи; індивідуалістичні і конформістські цінності, альтруїстичні цінності; цінності самоствердження і цінності прийняття інших і т. д. Це далеко не всі можливості суб'єктивного структурування системи ціннісних орієнтацій. Психолог повинен спробувати вловити індивідуальну закономірність.

Якщо не вдається виявити жодної закономірності, можна припустити несформованість у респондента системи цінностей або навіть нещирість відповідей.

Достоїнства і недоліки методики

Достоїнством методики є універсальність, зручність і економічність у проведенні обстеження й обробці результатів, гнучкість - можливість варіювати як стимульний матеріал (списки цінностей), так і інструкції. Істотним її недоліком є вплив соціальної бажаності, можливість нещирості. Тому особливу роль у даному випадку відіграє мотивація діагностики,

добровільний характер тестування і наявність контакту між психологом і випробуваним. Методику не рекомендується застосовувати з метою відбору і експертизи.

Для подолання зазначених недоліків і більш глибокого проникнення в систему ціннісних орієнтацій можливі зміни інструкції, які дають додаткову діагностичну інформацію і дозволяють зробити більш обґрунтовані висновки. Так, після основної серії можна попросити випробуваного ранжувати картки, відповідаючи на наступні питання:

- "В якому порядку і в якій мірі (у відсотках) реалізовані дані цінності у Вашому житті?"
- "Як би Ви розташували ці цінності, якщо б стали таким, яким мріяли?"
- "Як, на Ваш погляд, це зробив би людина, досконалий у всіх відносинах?"
- "Як зробила б це, на Вашу думку, більшість людей?"
- "Як це зробили б Ви 5 або 10 років тому?"
- "Як це зробили б Ви через 5 або 10 років?"
- "Як ранжирували би картки близькі Вам люди?"

2. Методика ЦОЄ

Мета: визначити ціннісні орієнтації особистості підлітка.

Інструкція: "Вибери з 35 якостей лише 5, які, на твою думку, є найпотрібнішими та найважливішими для успішного виконання спільної діяльності. Нумери вибраних якостей запиши на окремому аркуші паперу".

Якості особистості

1. Дисциплінованість
2. Ерудованість
3. Усвідомлення громадського обов'язку
4. Кмітливність
5. Начитаність
6. Працелюбність
7. Ідейна переконаність
8. Уміння контролювати роботу
9. Моральна вихованість
10. Самокритичність
11. Чуйність
12. Громадська активність
13. Уміння планувати роботу
14. Допитливість
15. Уміння працювати з книжкою
16. Цілеспрямованість
17. Колективізм
18. Старанність
19. Вимогливість до себе
20. Критичність
21. Духовне багатство
22. Уміння пояснити завдання
23. Чесність
24. Ініціативність
25. Уважність
26. Відповідальність
27. Принциповість
28. Самостійність
29. Комунікативність
30. Розсудливість
31. Скромність
32. Обізнаність

- 33. Справедливість
- 34. Оригінальність
- 35. Впевненість у собі

Коефіцієнти ЦОЄ:

$$\text{ЦОЄ} = \frac{a - \bar{a}}{B}, \text{ де}$$

a — середнє число виборів, які припадають на одну з 5 якостей,
що отримали максимальну кількість виборів;
 \bar{a} — середнє число виборів, які припадають на одну з решти
якостей;
 B — кількість тих, хто брав участь в експерименті;

$$\text{ЦОЄ} = \frac{1,4a - B}{6B}$$

a — сума виборів, які припадають на 5 найпопулярніших якостей;
 B — кількість учасників експерименту.

Нормативи для другої формули:

$\text{ЦОЄ} \geq 0,5$ — високий показник розвитку;

$0,5 \geq \text{ЦОЄ} \geq 0,3$ — проміжний рівень розвитку;

$\text{ЦОЄ} \leq 0,3$ — низький рівень розвитку.

Ключ:

Ставлення до навчання — 1, 6, 16, 18, 25.

Моральні якості 3, 7, 9, 12, 27.

Знання — 2, 5, 14, 21, 32.

Якості розуму — 4, 20, 24, 30, 34.

Навчально-організаційні вміння — 8, 13, 15, 22, 26.

Ставлення до товаришів — 11, 17, 23, 29, 33.

Ставлення до себе — 10, 19, 28, 31, 35.

Аналізуючи результати вивчення, слід звернути особливу увагу на специфіку вияву окремих рис феномена «ми», притаманного дітям, які переживають стан депривації. Треба враховувати і значну групову залежність підлітка школи-інтернату, який ділить світ за принципом «ми» (свої) — «інші» (чужі). Деприваційна стіна відокремлює його від широких соціально-перцептивних зв'язків, зациклюючи на інтересах мікрогрупи, її ціннісних установках і орієнтаціях. Спеціальна психологопедагогічна корекція дасть змогу запобігти орієнтирам делінквентного (злочинного) характеру.

Не можна ігнорувати і таку можливу тенденцію в розвитку підлітків школи-інтернату, як загострена (або гіпертрофована) потреба в досягненні: від романтизованого статусу супермена до теплішого місця біля радіатора опалення в спальній кімнаті. До речі, трапляється й навпаки — значна частина підлітків має занижений рівень домагань, несуттєву гаму потреб, але пояснювати це лише байдужістю було б неправильно. Гадаємо, в умовах депривації основних життєвих потреб і запитів актуалізація саме потреби в досягненні набирає компенсаторного характеру та спрямування. Враховуючи певну схильність депривованого підлітка до споживацького трактування реалій буття («Світ винен у всьому»), можна правильно інтерпретувати його егоїстичні чи агресивні прояви. Вчасна порада кваліфікованого спеціаліста сприятиме запобіганню майбутнім розладам уже на рівні глибинних психічних механізмів особистості.

Література:

Основна: 1-4, 6 – 10

Допоміжна: 9-11.

Тема № 9. Методи дослідження ціннісно-мотиваційної сфери.

Практичне заняття №2: Методи дослідження ціннісно-мотиваційної сфери: методика Ш. Шварца та методика «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» в різних життєвих сферах» (О. Фанталової в модифікації Субашкевич І.).

Навчальна мета заняття: опрацювати методики дослідження ціннісно-мотиваційної сфери: методика Ш. Шварца та методика «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» в різних життєвих сферах» (О. Фанталової в модифікації Субашкевич І.).

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Методика Ш.Шварца (адаптація Семків І.).
2. Методика О. Фанталової «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» в різних життєвих сферах» (модифікація Субашкевич І.).

Методичні вказівки

1. Методика Ш. Шварца.

Тест цінності Шварца (Ціннісний опитувальник Шварца. / Методика Шварца) застосовується для дослідження динаміки зміни цінностей як в групах (культурах) у зв'язку зі змінами в суспільстві, так і для особистості в зв'язку з її життєвими проблемами (Додаток 2).

Опитувальник Шварца з вивчення цінностей особистості має шкалу, призначену для вимірювання значущості десяти типів цінностей. Опитувальник складається з двох частин, що відрізняються процедурою проведення. В даному дослідженні ми використовували першу частину опитувальника. Перша частина опитувальника («Огляд цінностей») надає можливість вивчити нормативні ідеали, цінності особистості на рівні переконань, а також структуру цінностей, відчутно допомагає найбільший вплив на всю особистість, але не завжди виявляється в реальному соціальній поведінці. Опитувальник може використовуватися для вивчення цінностей різних соціальних груп. При необхідності випробуваням можуть бути надані пояснення, що стосуються змісту деяких слів і тверджень.

Перша частина опитувальника («Огляд цінностей») являє собою два списки слів, які характеризують в сумі 57 цінностей. Всі вони мають ясну мотиваційну мету і є в тій чи іншій мірі значущими для різних культур. У першому списку містяться термінальні цінності, виражені у вигляді іменників. У другому списку містяться інструментальні цінності, виражені у вигляді прикметників. Випробуваному пропонується оцінити ступінь важливості кожної цінності як керівного принципу його життя. Використовується шкала від -1 до 7. Чим вище бал в діапазоні - 1,0, 1,2, 3, 4, 5, 6, 7, тим важливішою є йому ця цінність.

Дотримуючись думки про те, що зміст цінностей відображає типи мотиваційних цілей, які вони висловлюють, Ш. Шварц групує окремі цінності відповідно до спільністю цілей в ціннісні типи. Всього десять мотиваційних типів:

Влада. Центральна мета даного типу, на думку дослідника, полягає в досягненні соціального статусу або престижу, контролю або домінування над людьми і засобами. Цінності влади фокусуються на соціальному повазі, досягненні домінантної позиції в рамках цілої соціальної системи.

Досягнення. Визначальна мета цього типу полягає в досягненні особистого успіху через прояв компетентності відповідно до соціально-культурними стандартами (в безпосередній взаємодії), яка тягне за собою соціальне схвалення.

При обробці результатів цінності групуються за шкалами, розділеним на 3 групи: І - індивідуальні цінності, С - колективні цінності, ІС - змішані, що мають як індивідуальний, так і колективний компонент.

До першої групи належать шкали: насолода, досягнення, соціальна влада, самовизначення, стимуляція.

До другої групи належать шкали: обмежувальний конформізм, підтримка традицій, соціальність.

До третьої групи відносяться шкали: безпека, зрілість, соціальна культура, духовність.

По кожній з представлених шкал підраховується середній бал, який і визначає пріоритетну групу цінностей для випробуваного.

При обробці результатів цінності групуються за шкалами.

Методика

Інструкція: Нижче наведено описи деяких людей. Прочитайте уважно і подумайте, наскільки текст відповідає Вам. Якщо опис стосується Вас, то позначте у комірці відповідь.

	НАСКІЛЬКИ ПОДІБНОЮ ДО ТЕБЕ Є ЦЯ ЛЮДИНА					
	Дуже подібна	Така ж як я	Майже така, як я	Трішки така як я	Не така як я	Зовсім не така як я
1. Для нього важливо вигадувати щось нове і бути творчим. Він любить все робити оригінально						
2. Для нього важливо бути багатим. Він хоче мати багато грошей і дорогих речей						
3. Для нього важливо, щоб усіх людей у світі вважали рівними. Вважає, що кожен повинен мати рівні шанси у житті						
4. Для нього важливо показати свої здібності. Він хоче, щоб люди захоплювались тим, що він робить						
5. Для нього важливо жити у безпечному середовищі. Він уникає всього, що може загрожувати втраті безпеки						
6. Він вважає, що важливо робити багато цікавих речей у житті. Він завжди намагається спробувати щось нове						
7. Він вважає, що люди повинні робити те, що їм говорять. Переконаний, що люди повинні дотримуватися правил завжди, навіть тоді, коли ніхто не бачить						
8. Для нього важливо вислухати думки людей, які відрізняються від нього. Навіть якщо він з ними не погоджується, він все ж хоче їх зрозуміти						
9. Він вважає, що не варто просити більше, ніж вже маєш. Він переконаний, що люди повинні бути задоволені з того, що у них вже є						
10. Він шукає будь-яку нагоду, щоб розважитись. Для нього важливо робити те, що приносить йому задоволення						

11. Йому подобається самостійно вирішувати, що робити. Для нього важливо бути вільним у плануванні та у виборі своєї діяльності						
12. Для нього важливо дбати про близьких людей. Він намагається дбати про їхнє добро						
13. Для нього важливо бути успішним. Він любить вражати інших						
14. Для нього важлива безпека його країни. Він вважає, що держава повинна бути на сторожі внутрішньої та зовнішньої загрози						
15. Він любить ризикувати, завжди шукає пригод						
16. Для нього важливо поводити себе правильно. Він намагається уникати вчинків, які для інших здаються помилковими						
17. Йому подобається бути керівником і вказувати іншим, що вони повинні робити. Він хоче, щоб люди робили те, що він каже						
18. Для нього важливо бути вірним своїм друзям. Він хоче присвятити себе близьким людям						
19. Він широко вірить у те, що люди повинні піклуватись про природу. Для нього важливо доглядати навколишнє середовище						
20. Для нього важливо бути релігійним. Він старається дотримуватися своїх релігійних переконань						
21. Для нього важливою є чистота та порядок. Він зовсім не любить, коли серед речей безлад						
22. Він вважає, що важливо цікавитися багатьма речами. Він цікавий і старається все зрозуміти						
23. Він переконаний, що всі народи у світі повинні жити в гармонії. Поширення ідеї миру між усіма людьми для нього є важливим						
24. Він вважає, що бути амбітним – це важливо. Він намагається показати, наскільки він здібний						
25. Він вважає, що все треба робити традиційними способами. Для нього важливо дотримуватися звичаїв, яких його навчили						
26. Для нього важливо насолоджуватись життям та отримувати. Він любить себе розважати						
27. Для нього важливо відповідати потребам інших людей. Він намагається підтримати тих, кого знає						
28. Він переконаний, що завжди повинен виявляти повагу до батьків та старших людей. Для нього важливо бути слухняним						
29. Він хоче, щоб зі всіма були справедливими, навіть із тим, кого він не знає. Для нього важливо захищати слабких у суспільстві						
30. Він любить сюрпризи. Для нього важливо, щоб його життя було цікавим						
31. Він боїться захворіти. Бути здоровим – дуже важливо для нього						

32. Бути попереду у житті дуже важливо для нього. Він все намагається робити краще ніж інші						
33. Для нього важливо прощати людей, які його образили. Він намагається побачити хороші сторони в людях і не ображатися						
34. Для нього важливо бути незалежним. Він любить покладатися на себе						
35. Для нього важливо, щоб його країна мала стабільний уряд. Він турбується про забезпечення соціального порядку						
36. Для нього важливо весь час бути ввічливим з іншими людьми. Він намагається ніколи не драгувати та не турбувати інших						
37. Він дуже хоче насолоджуватись життям. Гарне проведення часу є дуже важливим для нього						
38. Для нього важливо бути скромним. Він намагається не привертати до себе увагу						
39. Він завжди хоче бути тим, хто приймає рішення. Він любить бути лідером						
40. Для нього важливо пристосуватися до природи. Він вважає, що люди не повинні змінювати природу						

Облік балів здійснюється за схемою

Дуже подібна	Така як я	Майже така як я	Трішки така як я	Не така як я	Зовсім не така як я
6	5	4	3	2	1

Шкала обліку за формулами:

Цінності	Питання
Конформізм	$= (п7+п16+п28+п36) / 4$
Традиція	$= (п9+п20+п25+п38) / 4$
Доброзичливість	$= (п12+п18+п27+п33) / 4$
Універсалізм	$= (п3+п8+п19+п23+п29+п40) / 6$
Самостійність	$= (п1+п11+п22+п34) / 4$
Стимуляція	$= (п6+п15+п30) / 3$
Гедонізм	$= (п10+п26+п37) / 3$
Досягнення	$= (п4+п13+п24+п32) / 4$
Влада	$= (п2+п17+п39) / 3$
Безпека	$= (п5+п14+п21+п31+п35) / 5$

Аналіз результатів:

На основі результатів методики можна побудувати ієрархічну структуру цінностей особистості або групи людей. Та цінність, яка набирає найбільшу кількість балів, є для людини провідною та спрямовує її діяльність і творчість. Щоб мотивувати конкретну людину до певної діяльності, потрібно звертати увагу на ті мотиваційні цілі, які у людини знаходяться на 1 місці. На основі цього можна укласти ієрархічну структуру цінностей особистості (Семків, 2013).

1. Самостійність (selfdirection). Незалежність думок і дій, наявність вибору, можливість творчості. Цінності цієї групи змушують людину діяти відповідно до власних суджень що є хибним, а що правильним. Риси людини, яка надає перевагу цінностям самостійності: її незалежність від впливу соціального середовища, бажання самостійно нести відповідальність за власний вибір, усвідомлювати можливість керування власним життям та власними рішеннями. Така людина цінує творчість, нестандартність та індивідуальність як у себе, так і в інших. Для людини, яка надає переваги цінностям самостійності, нестерпним є відчуття залежності від інших.

2. Стимуляція (stimulation). Біологічне підґрунтя – потреба у постійній стимуляції, бути у постійному стані збудження. Важливим для такої людини є новий досвід, постійні зміни та новизна.

Невід'ємною особливістю людини, яка надає перевагу цінностям стимуляції, є схильність до ризику, пошук гострих вражень та нестандартних подій, змін ужитті. Такі люди багато подорожують, мають друзів, беруть участь у різних соціальних групах. Нестерпною для них є стабільність, монотонність, відсутність нових знайомств.

3. Гедонізм (hedonism). Насолода, чуттєве задоволення. Схильні до гедонізму люди надають великого значення комфорту, відпочинку, доброму та здоровому сну і харчуванню. Для них важливим є гарне проведення вільного часу. Розваги та відпочинок є найважливішим у житті такої людини.

4. Досягнення (achievement). Особистий успіх понад усе. Найважливішим ужитті таких людей є досягнення нових цілей та власний розвиток. Такі люди готові багато працювати для того, щоб бути попереду 24

інших, часто ціною власного благополуччя та здоров'я. Для них важливим є соціальне визнання. Люди, які надають перевагу цінностям досягнення, часто залежні від позитивної оцінки інших. Все, що вони роблять, спрямоване, по-перше, на власний розвиток, і, по-друге, на соціальне визнання.

5. Влада (power). Найбільшого значення ця цінність набуває у недемократичних країнах, проте у всіх культурах, на думку автора, функціонування соціальних інститутів потребує певної диференціації. У недемократичних країнах доступ до соціальних, матеріальних чи психологічних ресурсів мають лише ті, хто володіє більшою владою. Саме тому для людей у таких суспільствах влада постає як ціль та висока цінність. Цінності влади відображаються у прагненні накопичувати матеріальні ресурси, гроші, займати керівні посади.

6. Безпека (security). Мотиваційна ціль – гармонія і стабільність, відчуття безпеки. Ш. Шварц вважає, що цінності безпеки зростають у тих, у кого є така потреба. Люди, які надають перевагу безпеці, роблять усе, щоб уникати загрозливих, ризикованих та нестабільних ситуацій. Для них важливим є не лише власна безпека, але й безпека близьких людей, національна безпека та спокій. Гармонія, порядок та чистота є не менш цінними для таких людей, вони більше, ніж інші схильні до педантизму.

7. Конформізм (conformity). Ціль – обмеження дій, прагнень, що можуть зашкодити іншим, порушити соціальні очікування, норми. Для людей, які цінують конформізм, важливо поводитись згідно з соціальними очікуваннями та стандартами. Надзвичайної ваги для них набувають такі риси як ввічливість, моральність, нормативність. Для них важливо виконувати усі правила та вимоги, навіть у тому випадку, якщо є можливість їх порушити. Повага до старших для таких людей набуває особливого значення.

8. Традиція (tradition). Традиційний спосіб поведінки стає символом групової солідарності, виявом єдиних цінностей та гарантією виживання. Традиції часто мають форму релігійних обрядів, норм поведінки. Для людей, які надають перевагу традиції, важливими є єдність між поколіннями у родині, виконання обрядів, святкування релігійних свят. Такі люди не люблять виділятися з натовпу, не намагаються вимагати від життя більшого, ніж уже мають. Найбільшого стресу їм завдають зміни у звичному для них способі життя та надмірна увага до їхньої особистості.

9. Універсалізм (universalism). Мотиваційна ціль – розуміння, толерантність, захист благополуччя всіх людей та природи. Для людей, що цінують цінності універсалізму, надзвичайно важливими є справедливість та рівність людей на землі. Найчастіше ці люди є активними борцями за справедливість, часто захищають інтереси національних та сексуальних меншин, незахищених верств населення. Ці люди стають борцями за здоровий спосіб життя та покращення екології на нашій планеті. Найчастіше вони беруть участь у різноманітних протестних акціях, громадських рухах та об'єднаннях.

10. Доброзичливість (benevolence). В основі лежить доброчинність, спрямована на забезпечення благополуччя найближчих людей. Люди, які надають перевагу цінностям доброзичливості, найчастіше дбають про благополуччя, щастя та добробут рідних, друзів, співробітників, колег. Такі люди цінують вірність, чесність, дружелюбність та відповідальність, вони намагаються бути опорою та підтримкою для людей, яких вони люблять та поважають (Schwartz, 1992).

2. Методика О. Фанталової «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» в різних життєвих сферах» (модифікація Субашкевич І.).

Методика призначена для розпізнавання внутрішніх конфліктів, зумовлених бажаним і доступним. У методиці використано термінальні цінності, які виокремив М. Рокич.

Інструкція: на спеціальному бланку запропоновано 12 понять, що означають різні життєві цінності. Ви повинні провести попарне порівняння цих понять на спеціальних матрицях реєстраційного бланку: за «цінністю» (матриця 1 і 3) і за «доступністю» (матриця 2).

Примітка: дослідження можна спростити і проводити не за допомогою методу парного рангування, а методом суб'єктивних оцінок у межах 10 балів. «Цінність» і «доступність» можна замінити на «важливість» і «реальність» або «необхідність» і «можливість».

Перелік понять, що позначають загальнолюдські цінності

1. Активне, діяльне життя.
2. Здоров'я (фізичне і психічне).
3. Цікава робота.
4. Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного).
5. Любов (духовна і фізична близькість з улюбленою людиною).
6. Матеріальне забезпечення життя (відсутність матеріальної скрути).
7. Наявність хороших і вірних друзів.
8. Упевненість у собі (свобода від внутрішніх суперечностей, сумнівів).
9. Пізнання (можливість розширення своєї освіти і світогляду, загальної культури, а також інтелектуальний розвиток).
10. Свобода як незалежність у вчинках і діях.
11. Щасливе сімейне життя.
12. Творчість (можливість творчої діяльності).

На реєстраційному бланку зображено три матриці. У них записано пари цифр. Кожній цифрі відповідає поняття – цінність, яке стоїть під цим номером у списку. Заповнення починайте з матриці 1.

Порівняння в матриці 1 проводять на підставі того, що представлені в цьому списку цінності мають для вас різну значущість. Ви вибираєте із двох цінностей ту, яка здається вам у цій парі важливішою. Обвести можна тільки одну цифру з пари. Пропускати пари не можна. Відповідайте швидко. Закінчивши заповнення матриці 1, переходьте до матриці 2.

У ній порівняння проводять на підставі того, що деякі з представлених цінностей є для вас більш доступними, аніж інші. Ви вибираєте з пари ту цінність, якої легше досягнути.

У матриці 3 аналізують більш значущі для Вашої професійної діяльності цінності. Ви вибираєте з пари ту цінність, яка вам найбільш важливіша.

Реєстраційний бланк

[illegible][illegible]

Матриця 3. Порівняйте поняття-цінності на основі їх більшої значущості для Вашої професійної діяльності.

1	2	2	3	3	4	4	5	5	6	6	7	7	8	8	9	9	10	10	11	11	12
1	3	2	4	3	5	4	6	5	7	6	8	7	9	8	10	9	11	10	12		
1	4	2	5	3	6	4	7	5	8	6	9	7	10	8	11	9	12				
1	5	2	6	3	7	4	8	5	9	6	10	7	11	8	12						
1	6	2	7	3	8	4	9	5	10	6	11	7	12								
1	7	2	8	3	9	4	10	5	11	6	12										
1	8	2	9	3	10	4	11	5	12												
1	9	2	10	3	11	4	12														
1	10	2	11	3	12																
1	11	2	12																		
1	12																				

Таблиця для обробки даних
(бланк для експериментатора)

Цінність	Матриця 1 (Ц 1)	Різниця 1	Матриця 2 (Д)	Різниця 2	Матриця 3 (Ц 3)
1					
2					
3					
4					
5					
6					
7					
8					
9					
10					
11					
12					
Сума					

Оцінювання результатів

1. Порахуйте, скільки разів кожне поняття переважало за «цінністю» (Ц1).
2. Порахуйте, скільки разів кожне поняття переважало «доступністю» (Д).
3. Порахуйте, скільки разів кожне поняття переважало за «цінністю» (Ц3).
4. Потім всі «цінності» і «доступності» аналізують окремо. Порівнюють складові Ц1 і Д (шукають різницю між матрицею 1 та матрицею 2), Ц3 і Д (шукають різницю між матрицею 3 та матрицею 2), таким чином визначають величини розбіжностей між кожною Ц1 і Д, Ц3 і Д.
5. Підраховують інтегральний показник методики, що дорівнює сумі розбіжностей за модулем для всіх 12 понять: Ц (1,3) – Д.

Що більшою є сума розходжень між Ц і Д, то більше виражений внутрішній конфлікт у досліджуваного внаслідок нереалізованості життєвих цінностей

Література:

Основна: 1, 5, 6 – 10.

Допоміжна: 1-5, 10, 11.

Тема № 9. Методи дослідження ціннісно-мотиваційної сфери.

Практичне заняття №3: Методи дослідження ціннісно-мотиваційної сфери: методика «Тест гумористичних фраз» та вимірювання мотивації досягнення успіхів і уникнення невдач.

Навчальна мета заняття: опрацювати методики дослідження ціннісно-мотиваційної сфери: методика «Тест гумористичних фраз» та вимірювання мотивації досягнення успіхів і уникнення невдач.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Методика «Тест гумористичних фраз».
2. Вимірювання мотивації досягнення успіхів і уникнення невдач.

Методичні вказівки.

1. Методика «Тест гумористичних фраз».

Призначення і зміст. ТГФ - оригінальна, компактна методика діагностики мотиваційної сфери особистості, особистісних особливостей, пов'язаних з розумінням гумору. Інструментарій поєднує в собі переваги стандартизованого вимірювального тесту і індивідуалізованої проективної техніки. Запропоновано А.Г. Шмельовим і В.С. Болдиревої. Практичним завданням ТГФ є, на думку авторів, перш за все діагностика з метою індивідуального психологічного консультування та корекції.

Стомлений матеріал тесту складається з 100 гумористичних фраз (афоризмів), з яких 60 - однозначні за змістом, а решта - багатозначні. Запропоновані афоризми дозволяють виявити домінуючу в підсвідомості людини установку на підвищену чутливість в одній з наступних сфер:

1. Агресія - самозахист.
2. Міжстатеві відносини.
3. Згубні звички (в даному випадку - пияцтво).
4. Гроші.
6. Кар'єра.
7. Сімейний безлад.
8. Соціальні проблеми.
9. Бездарність в мистецтві і другом творчій справі.
10. Людська дурість.

Співвіднесеність фраз з основними сферами (темами) перевірена нормативними експериментами.

Проективний характер тесту полягає в тому, що обстежуваний зараховує в один клас як однозначні, так і багатозначні стимули. Наявність установки в одній або декількох з перерахованих областей проявляється в тому, що людина в багатозначних гумористичних фразах (а таких в методиці 40) вловлює саме той зміст, який відповідає його установці.

Процедура проведення тесту досить проста і займає від 20 до 30 хв. Випробуваний отримує список з 10 перерахованих вище сфер і завдання класифікувати набір карток з фразами, згідно із запропонованими в списку тем. Про наявність установки (або установок) судять тому, яка кількість фраз випробуваний відніс до тій чи іншої сфери: чим більше карток, віднесених до даної сфери, тим сильніше установка на неї.

У свою чергу, установка може свідчити про кілька речей:

Про наявність у випробуваного недостатньо усвідомлюваних, але досить сильних потреб в даній сфері.

Про наявність у нього сильних проблем в цій сфері, викликають постійні емоційні переживання.

Про наявність комплексів, пов'язаних з даною сферою

Методика в змозі відповісти тільки на питання, що стосується наявності установки, але повністю пояснити не може, для цього потрібне спеціальне дослідження, яке може провести тільки професійно підготовлений психолог. Методичні вказівки. В ході виконання тесту психолог повинен

надати випробуваному свободу дій, а в разі ускладнень, що виникають у останнього, забезпечити йому підтримку, пояснивши, що будь-який приймається рішення має під собою ґрунт («Правильних критеріїв сортування немає, ви можете віднести картку до будь-якої з перерахованих тем»). Слід попереджати повторні перекладання випробуваним карток, з однієї групи в іншу, щоб уникнути вирівнювання груп за чисельністю і відповідно усереднених результатів тестування. Перед початком дослідження випробуваний отримує інструкцію такого змісту:

Інструкція: «Перед вами 100 гумористичних фраз з різних сфер життя, до яких вони можуть бути віднесені. Прочитайте ці фрази і прийміть рішення, до якої сфери відноситься кожна з них».

Стимульний матеріал:

1. Пір'я в письменника були, але йому не вистачало крил.
3. Щастя не в грошах, а в їх кількості.
4. Крик моди зрозуміліше всього чужою мовою.
5. Без женщин жити нельзя на світлі - тим більше в темряві.
6. Щоб як слід зрозуміти душу людини, краще її вийняти.
7. Дурень, удосконалюючись, стає круглим.
8. З ким поведешся, з тим і наберешся.
9. Скажи мені, що ти багатий, і я скажу, ким ти служиш.
10. Ініціатива скандалу належала чоловікові, а звукове оформлення - дружині.
11. «Терпіння і труд все перетруть», - нагадав Євген Сазонов дружині, перетирающей гору посуду.
12. Все в природі пов'язане, тому без зв'язків краще не жити.
13. Не брав за горло нікого, крім пляшки.
14. Морська качка зображена художником з таким подібністю, що при одному погляді на картину нудило.
15. Стояла тиха Варфоломійська ніч.
16. І фіговий листок відпадає.
17. Одяг! Мій компас земний, а удача - нагорода за сміливість.
18. Не було ні гроша, і не буде ні дулі.
19. Сила земного тяжіння відчувається особливо сильно, коли починаєш підніматися по службових сходах.
20. Дивна картина відкрилася погляду шановного класика: це була екранізація його роману.
21. Якщо ти вважаєш, що вже зробив кар'єру, значить, ти не справжній кар'єрист.
22. Мріяв про політ думки, але так і не дочекався літної погоди.
23. Випілся в алкоголіки.
24. «Сім разів відмірай - один раз відріж», - пояснював старий кат молодому.
25. Брала від життя все, що входило в моду.
26. Гроші - тим менше зло, ніж їх менше.
27. Мені з вами нудно, мені з вами спати хочеться.
28. Прийшла в голову думка, і, не заставши нікого, пішла.
29. Вибираючи з двох зол - вибери обидві: потім і цього не буде.
30. Вона шипіла на чоловіка як газована вода.
31. Я п'ю не більш ніж сто грамів, но, випивши сто грамів, я стаю іншою людиною і починаю спочатку.
32. Не бійтеся цієї гранати: вона - ручна.
33. Діти - квіти життя. Не давайте їм, однак, распускаться.
34. «Не хлібом єдиним живе людина!» - кричали порушені покупці в черзі за м'ясом.
35. Скільки прекрасних думок гине в лабіринтах звивин!
36. Єдине, що в ньому було мужнього, він не міг виявити через пристойності.
37. «Нелегкий цей письменницьку працю», - говорив Євген Сазонов, щодня відносячи в приймальний пункт макулатури 10 - 20 кг творів своїх колег.
38. Крокуючи в ногу з модою, стежте за тим, щоб вона не повернула за ріг.

39. «Гроші є гроші!» - в цій фразі є глибокий сенс, але немає коми.
40. Покликання добре, а звання краще.
41. Поет йшов в гору, але ця гора не була Парнасом.
42. Стриптиз моди: максі, міді, міні, голий король.
43. Тільки важкий гаманець дозволяє погнатися за модою.
44. «Душить - значить любить» (Дездемона).
45. У наполегливих пошуках братів по розуму він виявився в витверезнику.
46. Знайшов місце в житті - знайди дружині.
47. Писав з принципових касових позицій.
48. Захист дисертації відбудеться успішніше, якщо банкет з цього приводу провести на 2-3 години раніше.
49. Бог створив жінок дурними, щоб вони любили чоловіків.
50. Чому найчастіше необмежені можливості у необмежених людей?
51. Сварячись, вони кидали один в одного стільцями, але ні сімейного життя, Ні стільців це не шкодило: сім'я була міцна, меблі - теж.
52. Якщо розумна людина йде в гору, значить, він матеріально зацікавлений.
53. «У мене нічого не залишилося, крім тебе», - зізнався він їй ... за три дні до зарплати.
54. Круглі дурні в люди не виходять, їх викочують.
55. М'ясник будував своє матеріальне благополуччя на чужих кістках.
56. Голова його чого-небудь та коштувала ... разом з бобровій шапкою.
57. «Пити - здоров'ю шкодити», - сказала Юдиф, відсікаючи голову ассирийському воєначальнику Олоферну, як тільки той заснув, сп'яніла від вина і ласками Юдифи.
58. І на «Пегас» часом гарцюють вершники без голови.
59. Тільки в дуже хорошому настрої вона називала получку чоловіка грошима.
60. Ті, кому дають на чай, п'ють коньяк.
61. «Дивовижне - отрутою!» - сказав Сальєрі.
62. Порушення моди королями стає модою для підданих.
63. нетверезий погляд на речі допомагає обходитися без них.
64. Дружина шефа набагато краще, ніж шеф дружини.
65. Якщо у тебе розумна дружина, будеш їсти плоди з дерева пізнання, якщо дурна - з дерева життя.
66. Пильний завмаг піддавав невсипущому промацуванню все, що у продавщиці ховалося за прилавком.
67. Коли вона замовляла про чорно-бурого лисиці, чоловік дивився на неї вовком.
68. Не тільки сам укладався в получку, але й укладав своїх приятелів.
69. Жінці по службових сходах легше йти в короткій спідниці.
70. Коли музи мовчать, говорять дружини поетів.
71. Найдорожче нам обходиться те, що не можна дістати ні за які гроші.
72. Добре, коли у жінки є чоловік, але ще краще, якщо він чужий.
73. У повісті так чимало пили, що з неї можна було гнати спирт.
74. Мріє влаштуватися на дохідне лобне місце.
75. При витверезнику знову відкрита кімната матері і дитини.
76. У цій їдальні можна не тільки черв'яка заморити.
77. Жінки п'янили його, особливо коли в їхньому товаристві він пив горілку.
78. Останній крик моди часто лунав з-під прилавка.
79. Якщо весь час думати, то на що ж тоді існувати?
80. Швидко піднімався по службових сходах: одна «рука» - тут, інша - там.
81. Мода на форму черепа коштувала їй чималого.
82. Чим продуктивніше творчість, тим потрібніше холодильник.
83. Ламав голову, а зламав шию.
84. «А тут я працюю для потомства», - гордо натякнув Євген Сазонов, вказуючи відвідувачам на диван.

85. Закон всесвітнього тяжіння до шаблону.
86. Всім модам Отелло віддавав перевагу декольте.
87. Інтелігенти вмирають сидячи.
88. Барани вміють жити: у них і сама паршива вівця в каракулі ходить.
89. Стільки ще Дантесів животіє поза популярності!
90. Забутий письменник шукав забуття у вині.
91. Багато одружуються по любові, тому що не мають можливості одружитися з розрахунку.
92. Модельєри покликані одягати жінок. І вони ж весь час намагаються їх роздягнути.
93. Буває осінь і у людей.
94. Навіть роль Отелло виконується правдивіше, якщо є особиста зацікавленість.
95. Цікавість до жінок не повинна бути зайвим.
96. Перед зловживань не розбовтуватися!
97. Якщо дружина не стежить за модою, за нею можна не стежити.
98. Не всяка купка - могутня.
99. Чим приємніше форми, тим безразличнее зміст.
100. Графоманія - це потреба душі або сімейного бюджету.

Обробка і інтерпретація результатів. Підраховується кількість карток по кожній з десяти мотиваційних сфер. Одна картка прирівнюється до одного балу. Десять отриманих показників можуть бути візуалізовані у вигляді профілю. На відміну від стандартизованих тестів показники ТЮФ порівнюються всередині індивідуального профілю: виявляється порядкова структура мотиваційних тенденцій: які теми домінують, які другорядні і т.д.

Слід зазначити, що, на думку авторів ТГФ, показники напруженості мотиваційної сфери можуть відображати не тільки силу мотиву, а й силу перешкоди (фрустратора) потреби. Тому результати тесту випробуваного можуть інтерпретуватися або в термінах предмета потреби, або в термінах фрустратора потреби.

Тест гумористичних фраз (ТГФ) - оригінальна компактна методика діагностики мотиваційної сфери особистості. В основі методики лежить прийом вільної тематичної класифікації багатозначних стимулів - гумористичних фраз. Поява великого класу є свідченням наявності надзначущими (домінуючою) мотивації, предметний зміст якої відповідає предметного змісту цього класу.

тема	мотив	перешкода
Садизм	самозбереження	різноманітні «агресивні» чинники, які загрожують фізичною цілісності індивіда
Секс	вступ в інтимно-сексуальні відносини, розрядка напруги від сексуальної незадоволеності	внутрішні труднощі (недостатня привабливість, скромність) і інтеріорізовання суб'єктом соціальних заборони на прояв сексуальності поза спеціальними ситуацій подружньої інтимності
Згубні пристрасті (пияцтво)	вживання алкогольних напоїв, Зняття напруги з допомогою психофармакологічних засобів	інтеріорізовання суб'єктом соціальних заборони, які проявляються в почутті провини, сорому; зовнішні труднощі (адміністративні переслідування, дорожнеча алкогольних напоїв і т.п.)
Гроші	приватне матеріальний добробут	недолік грошей, високі ціни і т.п.
Мода	самоподача, престиж, самоствердження за рахунок володіння зовнішніми атрибутами соціального успіху	скачки моди, дефіцит і висока ціна престижних товарів
Кар'єра	досягнення високого становища в суспільстві, отримання широкого визнання за рахунок професійного і соціального	конкуренція, необхідність компромісів, принижень, маскування під рядового трудівника

	просування по службовій драбині	
Сімейні негаразди	сімейне благополуччя	невідповідне очікуванням суб'єкта поведінку членів сім'ї (дружина, дітей) або об'єктивні труднощі (низький сімейний дохід, неолік житлоплощі)
Соціальні негаразди	соціальне благополуччя	асоціальність, «несвідомість» оточуючих, які порушують норми соціальної справедливості і громадянської власності
Бездарність в мистецтві	пошук краси, гармонії, естетична сензитивність	естетична безпринципність так званих «людей мистецтва», велика кількість бездарних творів.
Людська дурість	пізнання, прагнення до істини як до самостійної цінності, самоствердження у володінні істинним знанням	невігластво, обмеженість оточуючих

Для розрізнення предметного і Преградний рівнів вмісту актуальною мотивації в кожному конкретному випадку необхідні додаткові діагностичні відомості. Тому ТГФ рекомендується застосовувати в батареї з іншими методиками (насамперед, з татом), а також в поєднанні з бесідою і аналізом біографічних даних випробуваного.

1. При інтерпретації вираженого «піку» на діагностичному профілі психолог повинен враховувати (в індивідуальному випадку) можливість інверсії функцій мотиву і перешкоди. Наприклад, «пик» по 1-й темі може означати і надмірну агресивність (активно-оборонну реакцію на страх - фрустрацію потреби в самозбереженні), і надмірну «мозахістическую» пасивну незахищеність (депресія, пасивно-оборонна реакція). Як і в тесті конструктів, ТГФ вказує на значущість тематичного конструкту, а не на становище індивіда на континуумі осі-конструкту.

2. Виражений «провал» (низький бал по темі) може означати «апперцептивного сліпоту» по відношенню до надзначених темі - репресивний механізм психологічного захисту (придушення під дією внутрішньої цензури і т.п.).

3. В інтерпретації даних впливає, як і в інших багатовимірних тестах, аналізувати не тільки ізольовані теми, а й враховувати їх комбінації, що виражаються в одночасному підвищенні або зниженні напруженості певних пар або трійок тем. Крім того, аналіз влучень в клас пунктів з «чужої» теми дозволяє виявити склейку тематичних конструктів.

4. На відміну від звичайних тест-опитувальників, де профіль може бути одночасно «піднятий» або «опущений» за всіма шкалами, в даному випадку використовуються іпсативні норми - «площа під кривою» профілю залишається постійною - дорівнює 100 (кількість фраз в тесті) : одні теми «притягують» (апперцепіруют) до себе фрази з інших тем.

Заповнюється профіль ТГФ

5. Різні теми мають неоднорядковий теоретико-психологічний статус: потреби організму - теми 1, 2, можливо, 3; потреби індивіда - теми 4, 5, 6, можливо, 3, 7, 8; потреби особистості - теми 9, 10, можливо, 7, 8.

2. Вимірювання мотивації досягнення успіхів і уникнення невдач.

Дана методика призначена для того, щоб кількісно оцінити, якою мірою в людини розвинена потреба (бажання, прагнення, виступаючі як риси особистості) добиватися успіхів і уникати невдач в різних життєвих ситуаціях. Процедура застосування методики така. Досліджуваному на 20 сек. показується картинка, представлена в стимульному матеріалі. Після цього картинка прибирається і досліджуваній отримує завдання як найшвидше написати по ній коротку розповідь-твір за таким планом:

1. Ким є люди, зображені на картинці?
2. Що сталося з ними до цього і що привело до даної ситуації?

3. Що вони роблять зараз?
4. Про що думають ці люди в даний час?
5. Які бажання і почуття у них є?
6. Що станеться з ними в майбутньому?

На всі ці питання досліджуваній повинен дати письмові відповіді, причому для відповіді на кожне питання представленого вище плану відводиться тільки 1 хвилина. Час контролює психолог, який проводить психодіагностичне обстеження, і після закінчення кожної хвилини дає команду про перехід до відповіді на наступне питання. Досліджувані повинні писати швидко, викладаючи перші думки, які їм приходять в голову. У попередньої інструкції до даної методики підкреслюється, що це нібито тест на багатство уяви, яка буде оцінюватися по тому, наскільки докладним, різноманітним і цікавим виявиться текст відповідей піддослідних на запропоновані питання. Після того, як від досліджуваного отримані відповіді на всі 6 питань по одній картинці, йому показується наступна картинка і вся процедура повторюється. Далі досліджуваній послідовно відповідає на аналогічні питання ще по двох картинках.

Отримані чотири оповідання - твори з чотирьох стимульних картинок далі піддаються спеціальному змістовному аналізу, в результаті якого в оповіданнях-творах виявляються і кількісно оцінюються ознаки, що свідчать про наявність у досліджуваного потреб у досягненні успіхів або уникнення невдач. Загальна сума балів, набраних даними досліджуваним в ході змістовного аналізу його творів, розглядається в якості показника рівня розвиненості у нього мотивації досягнення успіхів. Цей показник являє собою різницю між двома індексами: тим, який вказує на ступінь розвитку у цього досліджуваного потреби добиватися успіхів, і тим, який свідчить про протилежне прагненні уникати невдач.

Стимульний матеріал.

Процедура змістовного аналізу оповідань-творів досліджуваних

Спочатку встановлюється, чи відповідає тема оповідання досліджуваного прагненню до досягнення успіхів. Якщо на це питання отримано позитивну відповідь, то розглянута розповідь-твір вважається цінним для подальшого, більш детального аналізу. Якщо відповідь на дане питання невизначене, то розповідь відкладається в сторону і далі не аналізується. Рішення з питання про те, чи має сюжет оповідання пряме відношення до теми досягнення успіхів, приймається на основі аналізу мети, до якої прагнуть описані в ньому персонажі. Якщо цю мету однозначно можна розцінити як успіх у діяльності, то приймається позитивне рішення. У всіх інших

випадках, у тому числі при виникненні сумнівів у правильності прийнятого рішення, воно буде негативним.

Як успіх у діяльності можуть, у свою чергу, розцінюватися:

1. Прагнення людини до ділового успіху, наприклад, відкриття власної справи, підприємства.
2. Прагнення до досягнення високої якості в роботі і високій продуктивності праці.
3. Прагнення до професійного самовдосконалення, до придбання необхідних для досягнення успіху знань, умінь і навичок.
4. Прагнення до створення чогось нового, оригінального, унікального - такого, що іншими людьми безумовно буде сприйнято й оцінено як досягнення людини.

Переглядаючи розповідь досліджуваного в перший раз і орієнтуючись на зазначені вище критерії успіху в діяльності, той, хто займається змістовним аналізом, повинен буде вирішити, до якої з наступних нижче груп цю розповідь можна буде віднести:

Група А - включає в себе розповіді з явно вираженим в їх утриманні прагненням персонажів до досягнення успіхів.

Група Б - розповіді, в яких хтось зайнятий якою-небудь корисною діяльністю, але до успіху в ній не прагне.

Група В - розповіді, в яких немає навіть натяку на те, що будь-хто з персонажів зайнятий корисною діяльністю або думає про неї.

До групи А відносять розповіді, в яких є судження, безумовно свідчать про те, що хтось не просто зайнятий діяльністю і думає про неї, але очевидним чином прагне домогтися у цій діяльності успіху. Для цього необхідно, щоб зміст розповіді відповідав хоча б одному з чотирьох зазначених вище ознак 1-4.

Приклад: «На зображенні - люди, які є співробітниками наукової лабораторії. Вони перевіряють гіпотезу, підтвердження якої має привести до великого наукового відкриття. Вони уважно розглядають дані, які на паперовій стрічці видає прилад. Обидва думають про ці дані і дуже хочуть, щоб гіпотеза підтвердилася».

До групи Б належать розповіді, в яких мова йде про роботу, але виникають сумніви в тому, що персонажі дійсно прагнуть до досягнення успіхів у цій роботі.

Приклад: «На фотографії - інженери-експлуатаційники районної ТЕС. Вони розглядають стрічку з показаннями приладів. Це - звичайна контрольна перевірка, так вони роблять по кілька разів на день. Вони думають про те, що пора кінчати роботу і йти додому. Далі вони знімуть показання приладів і займуться їх обговоренням».

Наведемо також приклад розповіді, відношеної до групи В, де взагалі мова не йде ні про яку роботу:

«Ці люди йшли по вулиці і побачили паркан. Їх щось зацікавило за парканом, і вони стали дивитися в щілину. Постояли, подивилися і підуть далі».

Після закінчення описаної процедури розповіді, віднесені до груп А і Б, отримують по одному балу, з них для подальшого детального аналізу відбираються лише розповіді, включені до групи А. Другий етап змістовного аналізу оповідань групи А здійснюється наступним чином. У них за тими ознаками, які описані нижче, шукаються пропозиції, що свідчать про наступне:

1. Наявності у персонажа, зайнятого трудовою діяльністю, бажання домогтися в ній успіху (мотиву досягнення успіхів).
2. Наявності у цього ж персонажа очікування того, що він дійсно досягне успіху.
3. Наявності у персонажа побоювання того, що його спіткає невдача.
4. Наявності у персонажа позитивних емоційних переживань у зв'язку з очікуваним успіхом.
5. Наявності у персонажа негативних емоційних переживань у зв'язку з очікуваною невдачею.
6. Наявності у персонажа різноманітних розумових і практичних дій, спрямованих на те, щоб домогтися успіху.
7. Наявності на шляху до успіху внутрішніх або зовнішніх перешкод, які персонаж прагне подолати.
8. Наявності в оповіданні-творі кого-небудь або чого-небудь, що надає допомогу персонажу в його прагненні домогтися успіху.

9. Наявності у персонажа єдиного, домінуючого мотиву діяльності, пов'язаного виключно з прагненням досягти успіху.

Далі детально описується, на яких підставах той, хто аналізує розповіді групи А, робить висновки про наявність в них ознак, перерахованих вище. Для того, щоб ще раз не повторювати в тексті їх розгорнутих назв, ознака, про який йде мова в наступних абзацах, відзначений відповідним йому порядковим номером.

1. Мотив досягнення успіху вважається вираженим у змісті розповіді, якщо хто-небудь з його персонажів проявляє явне бажання добитися успіху відповідно до критеріїв успіху, описаними раніше. У цьому і у всіх інших випадках, коли змістовний аналіз проводиться за заданими критеріями, висновок про те, що розповідь відповідає цим критеріям, робиться тільки на підставі наявного в оповіданні явного судження і ніяк не може бути домисли. Типові приклади суджень, в яких явно виражається мотив досягнення успіху, такі: «Він хоче домогтися успіхів у роботі ...», «Він повний рішучості домогтися високих показників ...»

Якщо мета, оцінюється як досягнення успіху, вибрав не сам персонаж, а хтось йому її нав'язав, то наявність у даного персонажа власного мотиву досягнення успіху не відзначається. Швидкість роботи сама по собі також не є достатньою ознакою прагнення до досягнення успіхів. Точно так же не можна робити висновок про наявність мотиву досягнення успіху на підставі того, що персонаж робить якісь дії, які могли б привести його до успіху, Необхідно, щоб в оповіданні було висловлено явне і недвозначне бажання добитися успіху.

2. Очікування успіху відзначається тоді, коли діючий і прагне до успіху персонаж оповідання висловлює припущення про те, що він доб'ється успіху, або впевненість у цьому.

3. Очікування невдачі відзначається тоді, коли висловлювання про це містить припущення або побоювання невдачі. До останньої категорії відносяться висловлювання, з яких не цілком ясно, про що йде мова: про очікування успіху або про очікування невдачі. Наведемо приклади висловлювань, що свідчать про очікування успіху або невдачі.

«Ця людина розраховує на успіх у своїй справі». «Ця людина побоюється, що його в кінцевому рахунку спіткає невдача». А ось приклад невизначеного висловлювання, яке слід віднести до категорії 3: «Його робота в кінцевому рахунку прийде до якогось результату».

4. Якщо в оповіданні-творі є пропозиція, яка говорить про те, що діяльність, спрямована на досягнення успіху, викликає у персонажа приємні емоції або що він радіє вже досягнутому успіху, то дана пропозиція відзначається як ознака того, що з прагненням до успіху у персонажа пов'язані позитивні емоції. Приклад: «Йде спектакль. Керівниця художнього колективу дивиться разом зі своїм помічником з-за лаштунків на сцену і розраховує на успіх. Все йде добре, і вони відчують приємні емоції у зв'язку з очікуванням успіхом».

5. Якщо аналізована розповідь містить пропозиції, які свідчать про те, що діяльність, спрямована на досягнення успіху, викликає у залученого в неї персонажа негативні емоції, або якщо з відповідної пропозиції недостатньо ясно, про які - позитивних чи негативних емоціях йдеться, то робиться висновок про те, що дана пропозиція відповідає категорії 5. Приклади: «У нього щось не виходить, і це викликає почуття розчарування», «Людина зайнята справою і переживає за неї».

6. В якості дій, спрямованих на досягнення успіху, розглядаються такі, які сприяють просуванню до нього. Це можуть бути дії як розумового, так і практичного планів. Важливо тільки, щоб ці дії здійснювали саме той персонаж, який прагне до успіху, а не хто-небудь інший. Приклади: «Людина думає над завданням» (це - розумовий інструмент дії), «Людина налагоджує роботу машини, яку він винайшов» (практичний інструмент дії).

У змісті того чи іншого оповідання-твори можуть зустрітися пропозиції, що вказують на наявність декількох різних розумових і практичних інструментальних дій. У цьому випадку кожне з них відзначається як окреме, незалежно від наявності інших. Наприклад, якщо в одному і тому ж оповіданні досліджуваного зустрілися обидва зазначених вище як приклади пропозиції, то вважається, що в цьому оповіданні фактично є два різних інструментальних дій, і кожне з них враховується і оцінюється окремо.

7. Будь-які пропозиції в оповіданні, що розглядаються як внутрішні (пов'язані з особистістю дійової особи) або зовнішні (пов'язані з обстановкою, в якій даний персонаж діє) перешкоди,

відзначаються окремо і відносяться до даної категорії. Приклади таких суджень в оповіданні: «Він не впевнений у собі» (перешкода внутрішнього плану); «Несподівано зламалася машина, яку він винайшов» (перешкода зовнішнього плану);

8. Будь-яка допомога з боку, спрямована на досягнення успіху, на яку розраховує або яку приймає персонаж, відноситься до даної категорії. Приклади: «Йому співчувають, співпереживають оточуючі»; «Товариш по роботі допомагає йому досягти успіху».

9. На закінчення змістовного аналізу оповідання-твори, віднесеного до групи А, визначається, чи є прагнення персонажа до успіху єдиним мотивом, який керує його діями, думками і почуттями. Якщо в результаті аналізу оповідання виявляється який-небудь інший мотив поведінки персонажа, що конкурує з мотивом досягнення успіху, то прагнення до успіху не вважається єдиним внутрішнім спонуканням дій даного персонажа і наявність в оповіданні ознаки категорії 9 не відзначається. Наведемо приклад такої розповіді, в змісті якого проглядаються два конкуруючих один з одним мотиви: прагнення до успіху і бажання відпочити. «Людина довго прагнула домогтися успіху в цій справі, але дуже втомилася, і в даний момент часу вона думає не тільки про роботу, а й про те, щоб швидше кинути все і відпочити».

Оцінка результатів

За допомогою викладеної вище процедури аналізується кожен з розповідей-творів досліджуваних, віднесений до групи А, і за кожен з дев'яти описаних вище ознак даної розповідь-твір отримує по 1 балу. При цьому бали, отримані за ознаками 1, 2, 4, 6, 7, 8 і 9, беруться з позитивним знаком, а бали, отримані за ознаками 3 і 5, - з негативним знаком (останні свідчать про ступінь розвиненості мотиву уникнення невдач).

Загальна сума позитивних балів, отриманих досліджуванним по всіх його розповідях, є загальним кількісним показником ступеня розвиненості у нього мотиву досягнення успіху. Під мотивацією досягнення успіхів розуміється різниця між силою потреб досягнення успіхів і уникнення невдач. Вона встановлюється як алгебраїчна сума позитивних і негативних балів, отриманих розповідями-творами, написаними даним досліджуваним.

Якщо ця сума позитивна, то робиться висновок про те, що у цього досліджуваного мотив досягнення успіхів переважає над мотивом уникнення невдач. При негативній сумі робиться висновок про те, що мотив уникнення невдач домінує над мотивом досягнення успіхів. При нульовій сумі вважається, що обидва мотиви взаємно погашають один одного і мотивація досягнення успіхів відсутня (як реальна поведінкова тенденція).

Література:

Основна: 1-3, 5 – 10

Допоміжна: 1-6, 9-11.

Тема № 10. Методи дослідження емоційно-вольової сфери.

Практичне заняття №1: Методи дослідження емоційно-вольової сфери.

Навчальна мета заняття: опрацювати методики «Диференційовані шкали емоцій» (К. Ізард) для визначення емоцій та емоційних рис людини та методику.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Методика «Диференційовані шкали емоцій» (К. Ізард) для визначення емоцій та емоційних рис людини.
2. Тест «Маски» (за Т. Марцинковською).

Методичні вказівки

1. Методика «Диференційовані шкали емоцій» (К. Ізард).

Емоційно – вольова сфера має велике значення для функціонування людини та її адаптації в зовнішньому середовищі. Враховуючи необхідність теоретичних знань психології з даної теми для формування загальної психолого – психіатричної парадигми у свідомості студента і формування клінічного мислення студентам пропонується опанувати основні характеристики емоційного стану, класифікацію емоцій, основні емоційно – вольові розлади, поняття волі, вплив емоційно – вольової сфери на життєдіяльність людини.

Домінування тих чи інших психічних процесів може служити критерієм розподілу психічних станів на гностичні (пізнавальні), емоційні і вольові. При переважанні пізнавальних процесів мають справу з *гностичними психічними станами*. Це - *допитливість, подив, здивування, сумнів, мрійливість*. Коли стан визначається домінуванням емоційних процесів, то можна говорити про перебування в *емоційному психічному стані*. Це - *радість, засмучення, смуток, збурювання, страх, пригніченість, ейфорія, афект* та ін. При переважанні вольових процесів мають місце *вольові психічні стани*. Це - *активність, рішучість, стриманість, довільна увага*.

Методика «Диференційовані шкали емоцій» (К. Ізард)

Ця методика розроблена відомим американським психологом К Ізардом у вигляді додатка до його теоретичної концепції, в якій розвиваються положення про існування 10 базових емоцій, що становлять основу усього емоційного життя людини. До них відносяться емоції інтересу, радості, здивування, горя, гніву, презирства, відризи, страху, сорому і провини. Компактна і зручна в застосуванні «Шкала диференціальних емоцій» заповнює існуючий в прикладній психодіагностиці дефіцит засобів, що дозволяють отримати одномоментний зріз цілої палітри поточних емоційних переживань. Для оцінки актуального ФС людини в конкретній професійній ситуації подібний методичний інструмент незамінний, оскільки з його допомогою можуть бути проаналізовані афективні компоненти регуляції діяльності, відбиваючі особливості мотиваційних установок суб'єкта.

Запропонована методика включає 30 монополярних шкал, представлених прикметниками, що відповідають різним відтінкам емоційних переживань. Для оцінки кожної з 10 базових емоцій використовуються три приватні шкали, розташовані в наступному порядку :

I. Інтерес (п. 1–3); II. Радість (п. 4–6); III. Здивування(п. 7– 9); IV. Горе (п. 10–12); V. Гнів (п. 13–15); VI. Відриза (п. 16— 18); VII. Презирство (п. 19–21); VIII. Страх (п. 22–24); IX. Сором (п. 25– 27); X. Провина (п. 28– 30).

Випробовуваному пропонується оцінити міру вираженості кожного емоційного переживання за п'яти бальною шкалою: від його повної відсутності (1 бал) до максимальної вираженості (5 балів). У цій методиці усі шкали прямі, тобто зростання оцінок по них безпосередньо відповідає збільшенню сили емоційного переживання. Опитувальний лист, запропонований для заповнення випробовуваному, наведений нижчий (див. Бланк).

Інструкція. Перед вами список прикметників, які характеризують різні відтінки різних емоційних переживань людини. Праворуч від кожного прикметника розташований ряд цифр – від 1 до 5, що відповідає по наростанню різної міри вираженості цього переживання. Ми просимо вас оцінити, наскільки кожне з перерахованих переживань властиво вам в даний момент часу, закресливши відповідну цифру. Не замислюйтеся довго над вибором відповіді: найбільш точним зазвичай виявляється ваше перше відчуття!

Ваші можливі оцінки:

1 – переживання повністю відсутнє; 2 –переживання виражене трохи; 3 –переживання виражене помірно; 4 –переживання виражене сильно; 5 –переживання виражене в максимальному ступені.

Бланк Шкала диференціальних емоцій

1	1	Уважний	12345
	2	Сконцентрований	12345
	3	Зібраний	12345
2	4	Стан насолоди	12345
	5	Щасливий	12345
	6	Радісний	12345
3	7	Здивований	12345
	8	Вражений	12345
	9	Шокований	12345
4	10	Похмурий	12345
	11	Сумний	12345
	12	Зломлений	12345
5	13	Оскаженілий	12345
	14	Гнівний	12345
	15	Лютий	12345
6	16	Відчуваю неприязнь	12345
	17	Відчуваю відразу	12345
	18	Відчуваю огиду	12345
7	19	Презирливий	12345
	20	Зневажливий	12345
	21	Гордовитий	12345
8	22	Зляканий	12345
	23	Боязливий	12345
	24	Стан паніки	12345
9	25	Сором'язливий	12345
	26	Боязкий	12345
	27	Конфузливий	12345
10	28	Стан жалю	12345
	29	Винуватий	12345
	30	Стан розкаяння	12345

Індекс позитивних емоцій _____

Індекс гострих негативних емоцій _____

Індекс тривожно–депресивних проявів _____

Процедура обробки даних за «Шкалою диференціальних емоцій» включає два етапи. На першому етапі підраховуються оцінки по кожній з 10 базових емоцій. Це робиться шляхом сумування балів по трьох шкалах, що описують прояви відповідних емоцій. В результаті виходять 10 показників, значення кожного з яких може варіювати в діапазоні від 3 до 15 балів. Типовою формою представлення цих показників є побудова так званого «профілю емоцій» в наступному просторі координат: по осі абсцис наносяться найменування або номери базових емоцій, по осі ординат – отримані бальні оцінки по кожній з них.

На другому етапі підраховуються узагальнені показники по укрупнених групах емоцій :

Індекс позитивних емоцій (ІПЕ) – характеризує міру позитивного емоційного відношення суб'єкта до поточної ситуації. Підраховується як сума балів по трьох перших блоках базових емоцій :

$$\text{ІПЕ} = \sum \text{I, II, III (Інтерес} + \text{Радість} + \text{Здивування}).$$

Значення ІПЕ можуть коливатися в діапазоні від 9 до 45 балів.

Індекс гострих негативних емоцій (ІГНЕ) – відбиває загальний рівень негативного емоційного відношення суб'єкта до поточної ситуації. Підраховується як сума балів по чотирьох подальших блоках базових емоцій :

$$ІГНЕ = \sum IV, V, VI, VII(\text{Горе} + \text{Гнів} + \text{Відраза} + \text{Презирство}).$$

Значення ІГНЕ можуть коливатися в діапазоні від 12 до 60 балів.

Індекс тривожно-депресивних емоцій (ІТДЕ) – відбиває рівень відносно стійких індивідуальних переживань тривожно-депресивного комплексу емоцій, що вказують на суб'єктивне відношення до поточної ситуації. Підраховується як сума балів по трьох останніх блоках базових емоцій :

$$ІТДЕ = \sum VIII, IX, X(\text{Страх} + \text{Сором} + \text{Вина}).$$

Бали ІТДЕ можуть коливатися в діапазоні від 9 до 45.

Для інтерпретації даних за узагальненими показниками «Шкали диференціальних емоцій» використовуються наступні градації по кожному з названих індексів :

Міра емоційних переживань	ІПЕ	ІГНЕ	ІТДЕ
Слабка	≤19 балів	≤14 балів	≤11 балів
Помірна	від 20 до 28 балів	від 15 до 24 балів	від 12 до 20 балів
Виражена	від 29 до 36 балів	від 25 до 32 балів	від 21 до 30 балів
Сильна	> 36 балів	> 32 балів	> 30 балів

На додаток до загальної характеристики міри вираженості основних типів емоційних переживань проводиться якісний аналіз конкретних видів емоцій, що визначає емоційне забарвлення поточної діяльності. Для цього на профілі емоцій виділяються основні списи і співвідносяться з рівнем представленості інших емоцій.

2. Тест «Маски» (за Т. Марцинковською).

Мета: визначити емоційний стан дітей віком від 5-ти років. Обладнання: чотири маски з паперу (гарний і поганий настрій, намагання керувати і підкорюватись). Інструкція: «Подивись на ці обличчя. Як ти вважаєш, яке обличчя у тебе буває найчастіше, коли ти бачиш дітей своєї групи? (Перед дитиною викладають чотири маски, після чого вона обирає одну з них.) На кого з дітей ти зазвичай дивишся ось так? (Це запитання ставиться дитині щоразу, коли по черзі показуються їй кожна із масок.)».

Обробка та інтерпретація результатів емоційного стану дитини в групі відображається у виборі маски з певним настроєм під час відповіді на перше запитання. Підраховується, скільки разів дитина обрала маски з гарним і поганим настроєм під час відповіді на запитання: «На кого з дітей ти зазвичай дивишся ось так?» Якщо дитина задоволена своїми стосунками в групі, то кількість масок, на яких зображена радість, значно перевищує решту масок. Якщо дитина обирає більше «негативних» масок, то це може свідчити про те, що дитина не бажає спілкуватися з однолітками, вона не зацікавлена цим. Дитина-лідер може бути незадоволена своїм статусом, якщо вона претендує на вище місце в групі, або намагається будувати взаємини з кимсь із тих дітей, які не підкорюються їй як лідерові.

Також серед таких дітей можуть бути виявлені діти, які спокійно ставляться до свого положення в групі, не намагаються спілкуватися, а також діти, які важко це переживають. Крім того слід підрахувати і кількість масок, обраних дітьми, які відображають намагання керувати або підкорюватись, що також є важливим показником емоційного стану дитини в групі однолітків.

Література:

Основна: 1, 3, 5-10.

Допоміжна: 1-5, 9-11.

Тема № 10. Методи дослідження емоційно-вольової сфери.

Практичне заняття №2: Методи дослідження емоційної сфери: вербальний фрустраційний тест та методика «Емоційна спрямованість особистості» (Б. Додонов).

Навчальна мета заняття: опрацювати методики дослідження емоційної сфери: вербальний фрустраційний тест та методику «Емоційна спрямованість особистості» (Б. Додонов).

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Вербальний фрустраційний тест.
2. Методика «Емоційна спрямованість особистості» (Б. Додонов).

Методичні вказівки

1. Вербальний фрустраційний тест.

Тест фрустраційних реакцій Розенцвейга призначений для діагностики особливостей поведінки в ситуаціях фрустрації. Він дозволяє виявити індивідуальні способи подолання перешкод і емоційного ставлення до них, визначити характер вербального реагування на труднощі, оцінити дії суб'єкта по параметру конструктивності.

Дитячий варіант тесту застосовується при аналізі причин неадекватного ставлення дитини до перешкод, а також труднощів, що виникають у дітей в спілкуванні з дорослими і однолітками.

Описання тесту

Тест фрустраційні реакції відноситься до класу проєктивних методик. Як підкреслював автор тесту (S.Rosenzweig, 1945), відмінною рисою створеного ним інструменту є те, що за своїми характеристиками він займає своєрідне проміжне положення між методом словесних асоціацій і тематичним аперцептивним тестом (ТАТ). Схожість з ТАТ полягає в тому, що в якості стимульного матеріалу в тесті фрустраційні реакції також використовуються картинки, як і втім, за своїм характером досить одноманітні і призначені для того, щоб отримати від досліджуваного більш прості, ніж в ТАТ, відповіді, обмежені як по довжині, так і за змістом. У тесті Розенцвейга використовуються малюнки, на яких зображені персонажі, які ведуть між собою розмову. Одна дійова особа говорить певні слова, відповідь ж другого не наводиться. Від досліджуваного потрібно назвати першу відповідь, що прийшла йому. в голову у зв'язку з представленою на малюнку ситуацією. Така процедура, як і в асоціативному експерименті, спрямована на виявлення першої асоціації суб'єкта, хоча в даному випадку продукується як правило не окреме слово, а фраза або ціле речення.

Таким чином, в тесті фрустраційні реакції Розенцвейг спробував поєднати. Об'єктивні переваги асоціативного експерименту (портативність, хороші умови для стандартизації результатів) з можливістю вивчення прихованих, глибинних аспектів особистості, для виявлення яких залучаються методики, побудовані на принципі проєкції.

Звідси випливають дві важливі вимоги, дотримання яких необхідно дотримуватися при роботі з даним тестом: 1) суб'єкт повинен відповідати по можливості своєї найпершої асоціації; 2) суб'єкт повинен відповідати не за себе, а за анонімного персонажа, зображеного в тестовій ситуації.

Тест фрустраційних реакцій С. Розенцвейга (дорослий варіант)

Опис тесту

Тест займає проміжне місце між тестом асоціації слів і тестом тематичної аперцепції. ТАТ він нагадує тим, що використовує картинки в якості стимульного матеріалу. Але на відміну від картинок ТАТа, ці малюнки вельми одноманітні за характером і, що є більш істотним, вживаються для того, щоб отримати від суб'єкта порівняно більш прості і нехитрі

відповіді, обмежені як по довжині, так і за змістом. Таким чином, ця техніка зберігає деякі об'єктивні переваги тесту асоціації слів і в той же час наближається до тих аспектів особистості, які прагне виявити ТАТ.

Матеріал тесту складається з серії 24 малюнків, що представляють кожного з персонажів під фрустраційну ситуацію. На кожному малюнку ліворуч персонаж представлений під час проголошення слів, що описують фрустрації іншого індивіда або його власну. Персонаж праворуч має над собою порожній квадрат, в який повинен вписати свою відповідь, свої слова. Риси і міміка персонажів усунені з малюнка, щоб сприяти ідентифікації цих рис (проективно). Ситуації, представлені в тесті, можна розділити на дві основні групи. А. Ситуація перешкоди «я» (его-блокінгове). У цих ситуаціях яку-небудь перешкоду, персонаж або предмет зупиняють, бентежать, збивають з пантелику, словом, будь-яким прямим способом фруструють суб'єкта. Існують 16 ситуацій цього типу. Наприклад, ситуація 1. Б. Ситуація перешкоди «понад я» (суперегоблокінгове). Суб'єкт при цьому служить об'єктом звинувачення. Його закликають до відповідальності або звинувачують інші. Таких ситуацій 8. Наприклад, ситуація 2. Між цими двома типами ситуацій є зв'язок, тому ситуація «суперегоблокінгова» припускає, що їй передувала ситуація перешкоди «я», де фрустратор був об'єктом фрустрації. У виняткових випадках суб'єкт може інтерпретувати ситуацію перешкоди «понад я» і назад.

Досліджуваному вручається серія малюнків і дається така інструкція: «Кожен з малюнків складається з двох або більше осіб. Одна людина завжди зображена мовцем певні слова. Вам треба написати в порожньому просторі першу ж винекнену Вам на думку відповідь на ці слова. Не старайтесь відбутися жартом. Дійте по можливості швидше».

Обмовка в інструкції щодо гумору виникла не випадково. Вона заснована на всьому досвіді використання цього тесту. Виявилось, що комічні відповіді, що даються деякими суб'єктами, і, можливо, викликані карикатурним видом малюнка, важко піддаються підрахунку. Експериментальне вивчення цього обмеження в інструкції може виявитися досить цікавим. Потім показують досліджуваному, як треба давати відповідь. Протоколюється загальний час тесту. Коли дослідження закінчується, приступають до опитування. Суб'єкта просять прочитати один за іншим його відповіді, і експериментатор підкреслює особливості, наприклад, інтонація голосу, які дозволяють інтерпретувати відповіді згідно системі оцінок. Якщо відповідь коротка або відноситься до дуже рідкісних, експериментатор повинен в процесі опитування усвідомити його сенс.

Трапляється, що суб'єкт погано розуміє ситуацію, хоча в цьому випадку саме нагадування може бути значущим, опитування дозволяє отримати нову відповідь, після того як суб'єкту пояснить сенс ситуації.

Оцінка тесту

Оцінка тесту дозволяє звести кожную відповідь до деякого числа символів, які відповідають теоретичній концепції. Кожна відповідь оцінюється з двох точок зору.

1) На висловлену ним спрямованість реакції:

- а) екстрапунітивний (Е),
- б) інтрапунітивний (І),
- в) імпунітивний (М).

2) Тип реакції:

а) перешкодно-домінантний (OD) (у відповіді підкреслюється перешкода, яка викликала фрустрацію суб'єкта у формі коментаря про його жорстокість, у формі, що представляє його як сприятливе або ж незначне);

б) его-захисний (Е-D) («Я» суб'єкта грає найбільшу роль у відповіді, і суб'єкт або засуджує кого-небудь, або ж згоден відповідати, або заперечує відповідальність взагалі);

в) необхідно-завзятий (NP) (відповідь спрямована на дозвіл фруструючої ситуації, і реакція приймає форму вимоги допомоги яких-небудь інших осіб для вирішення ситуації, форму прийняття на себе обов'язки зробити необхідні виправлення або ж у розрахунку на час, що нормальний хід речей принесе з собою виправлення).

З комбінації цих 6 категорій отримують 9 можливих рахункових факторів оцінки. Кожна відповідь може бути оцінена одним, двома, рідше трьома рахунковими факторами. Для позначення екстрапунітивного, інтропунітивного або імпульсивного спрямованості загалом, без урахування типу реакцій, використовується буква Е, І або М відповідно. Для вказівки на перешкодно-домінантний тип після заголовних букв напрямки пишеться знак «прим» () - Е, І, М. Егозахисні типи екстрапунітивних, інтропунітивних і імпульсивних позначаються прописними буквами е, і, м. Необхіднісно-завзятий тип виражається малими літерами е, і, м.

Таблиця 1 Рахункові фактори класифікації відповідей в тесті Розенцвейга

Спрямованість реакцій 1	Типи реакцій		N-P потребнісно-нестійкий 4
	О-D перешкодно-домінантний 2	Е-D его-захисний 3	
Е - екстрапунітивна	Е - виразно виділяється, підкреслюється наявність фрустраційної обстановки, перешкоди.	Е - звинувачення. Ворожість і т.п. проявляється у відношенні зовнішнього оточення (іноді - сарказм): «Це Ви винуваті в тому, що сталося», «неповторюйте цього більше». Е - суб'єкт активно заперечує свою провину, проявляючи ворожість до обвинувача.	е - містить вимогу до іншої конкретної особи виправити фруструючу ситуацію: «Ви повинні вирішити це питання, допомогти мені».
І - інтропунітивна	І - фруструюча ситуація тлумачиться як сприятлива або як заслужене покарання, або ж підкреслюється стурбованість занепокоєнням інших.	І - звинувачення, засудження об'єкта пред'являє самому собі: «Я винен у тому, що сталося». І - суб'єкт визнає свою провину, але заперечує відповідальність, посилюючи на пом'якшуючі обставини.	і - суб'єкт, визнаючи свою відповідальність, береться самостійно виправляти становище, компенсувати втрати іншій особі.
М - імпульсивна	М - заперечує значимість або несприятливість перешкоди, обставин фрустрації.	М - засудження кого-небудь явно уникає, об'єктивний винуватець фрустрації виправдовується суб'єктом.	м - суб'єкт сподівається на благополучне вирішення проблем з часом, характерні поступливість і конформність.

Кожен фактор записується у відповідній колонці навпроти номера відповіді, а його рахункове значення в цьому випадку (двох зафіксованих показників на одній відповіді) відповідає вже не одному цілому балу, як при одиничному показнику відповіді, а 0,5 бала. Більш докладне розбиття відповіді на 3, 4 і т.д. Показників можливо, але не рекомендується. У всіх випадках загальна сума всіх рахункових факторів при повністю заповненому протоколі становить 24 бали - по одному балу на кожен пункт.

Усі відповіді досліджуваного, закодовані у вигляді рахункових факторів, записують на протокольному бланку у відповідних типом колонках, навпроти пунктів підрахунку.

Обробка тесту

Обробка тесту складається з наступних етапів:

1. Визначення показника «ступінь соціальної адаптивності».
2. Визначення профілів.
3. Визначення зразків.
4. Аналіз тенденцій.

Визначення показника «ступінь соціальної адаптивності»

Показник «ступеня соціальної адаптації» - GCR - обчислюється за спеціальною таблицею. Його чисельне значення висловлює відсоток збігів рахункових факторів конкретного протоколу (у балах) із загальним числом стандартних для популяції відповідей. Кількість таких пунктів для порівняння в авторському оригіналі 12, в російському варіанті (по Н.В. Тарабрін) - 14. Відповідно, знаменником у дробу при обчисленнях відсотка GCR є число стандартизованих пунктів (в останньому випадку 14), а чисельник - кількість балів, отриманих досліджуваним по збігам. У тому випадку, коли відповідь досліджуваного закодowana двома рахунковими факторами і лише один з них збігається з нормативною відповіддю, в загальну суму чисельника дробу додається не цілий, а 0,5 бала. Нормативні відповіді для підрахунку наведено в табл. 2.

Таблиця 2 Стандартні значення відповідей для підрахунку показника GCR в тесті Розенцвейга

№ н/п	В адаптації Н.В. Тарабріної			В оригінальному авторському варіанті		
	O-D	E-D	N-P	O-D	E-D	N-P
1	2	3	4	5	6	7
1	М	Е			М	
2		І				
3						
4						
5						
6			е			
7		Е			Е	
8						
9						Е
10		Е			Е	
11					М	
12		Е				
13			е			Е
14						
15	Е			М	М	
16		Е; І				
17						
18	Е		е	Е		
19		І			І	
20						
21				І		
22	М					
23				Е	Е	
24	М					

Примітка:

в знаменнику - кількість стандартних пунктів; в чисельнику - кількість балів збігів.

Профілі

Сумарні бали кожного з дев'яти рахункових факторів записуються в таблицю профілів на протокольному бланку. У цій же таблиці вказують загальний сумарний бал і відсоток (від 24) усіх відповідей кожного напряму (в рядку) і кожного типу (в стовпчику).

Таблиця 3 Таблиця профілів

Тип реакції	O-D	E-D	N-P	Сума	%	Станд.
-------------	-----	-----	-----	------	---	--------

Е						
І						
М						
Сума						
%						
Станд.						

Орієнтовні значення нормативів шести сумарних показників типу та напрямки в групах здорових досліджуваних наведено в табл. 4.

Таблиця 4 Середні статистичні дані тесту для груп здорових осіб (у %)

Автор дослідження	Направлення реакції			Тип реакції		
	Е	І	М	О-D	Е-D	N-P
С. Розенцвейг 75 (9/12)	40	30	30	20	50	30
Н.В. Тарабрина 62-64 (8/14)	46-52	25-27	23-26	32-34	35-39	27-30

Зразки

На підставі таблиці профілів визначаються зразки.

Їх всього 4: 3 основних і 1 додатковий.

Зразок 1: Констатація відносної частоти відповідей різних напрямків незалежно від типу реакцій.

Зразок 2: відображає відносну частоту типів реакцій.

Зразок 3: відображає відносну частоту найбільш частих трьох факторів незалежно від типів і напрямків.

Три основних зразка дозволяють легше відзначити переважаючі способи відповідей по напрямку, типу і їх комбінації.

Додатковий зразок складається з порівняння егоблокінгових відповідей з відповідними суперегоблокінговими реакціями.

Аналіз тенденцій

Під час досліду суб'єкт може помітно змінити свою поведінку, переходячи від одного типу або напрямку реакції до іншого. Всяка така зміна має велике значення для розуміння фрустрації, так як показує відношення суб'єкта до своїх власних реакцій.

Наприклад, досліджуваний може почати досвід, даючи екстрапунітивної реакції, потім після 8 або 9 ситуацій, які збуджують у ньому почуття провини, почати давати відповіді інтрапунітивні.

Аналіз передбачає виявлення існування таких тенденцій і з'ясувати їх природу. Тенденції відзначаються (записуються) у вигляді стріли, вище древка стріли вказують чисельну оцінку тенденції, певну знаком / + / або / - /. / + / - Позитивна тенденція, / - / - негативна тенденція.

Формула обчислення чисельної оцінки тенденцій:

$$\frac{a}{b}$$

$$a + b,$$

де а - кількісна оцінка в першій половині протоколу; в - кількісна оцінка в другій половині протоколу.

Для того щоб бути розглянутою як показова, тенденція повинна вміщуватися принаймні в 4 відповідей і мати мінімальну оцінку $\pm 0,33$.

Існує 5 типів тенденцій:

Тип 1 - розглядають напрямок агресії в шкалі O-D,

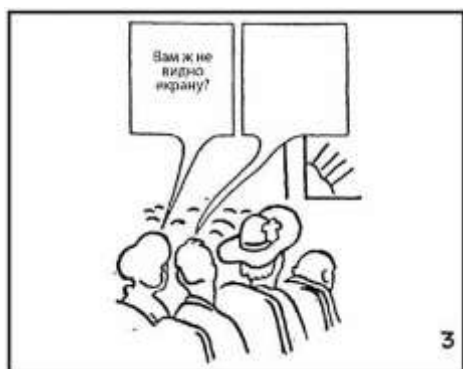
Тип 2 - напрямок агресії в шкалі E-D,

Тип 3 - в шкалі N-P,

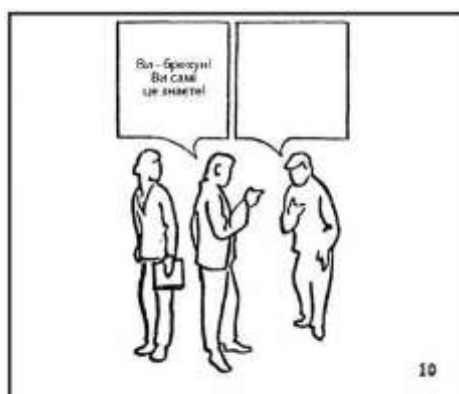
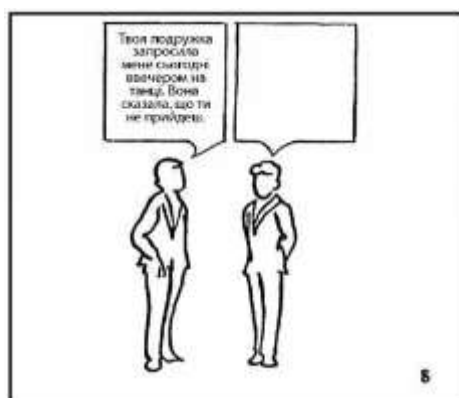
Тип 4 - розглядають напрямок агресії, не враховуючи графи,

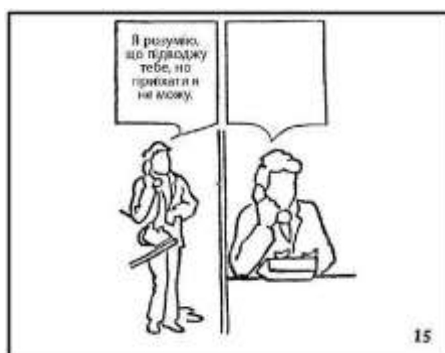
Тип 5 - розглядають розподіл факторів у трьох графах, не враховуючи напрямок.

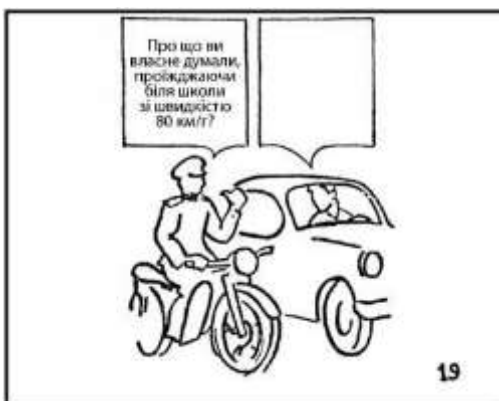
Стимульний матеріал (дорослий варіант)

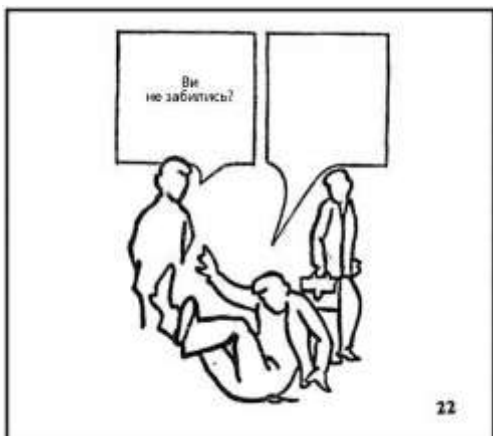

2. Методика «Емоційна спрямованість особистості» (Б. Додонов).

Тест-анкета «Емоційна спрямованість», розроблена Б.І. Додоновим (1978), являє собою перелік з 10 емоцій, складений на основі авторської класифікації емоцій.

Класифікація емоцій створена автором емпіричним шляхом, на основі попереднього збору величезної кількості «сирого» матеріалу про «цінних» переживаннях до «просвітчастим» через них кореспондентної потребам, покладеним потім в основу класифікації. У класифікації використовуються тільки ті «мовні моделі», які обов'язково передають специфічний компонент емоції, її забарвленості «в колір» певної потреби. Автор виділяє 10 видів таких емоцій (1975):

- **альтруїстичні** емоції (виникають на основі потреби в сприянні, допомозі, заступництві іншим людям);
- **комунікативні** емоції (виникають на основі потреби у спілкуванні);
- **глоричні** емоції (від лат. gloria - слава, пов'язані з потребою в самоствердженні і славі, типова емоційна ситуація - реальне чи уявне «пожинання лаврів»);
- **праксихні** емоції (викликаються діяльністю, її успішності чи неуспішності);
- **пугністичні** емоції (від лат. pugna - боротьба, походять від потреби в подоланні небезпеки, на основі якої пізніше виникає інтерес до боротьби);
- **романтичні** емоції (виникають на основі прагнення до всього незвичайного, незвичайного, таємничого);
- **акізітивні** емоції (від франц. acquisition - придбання, виникають у зв'язку з інтересом до накопичення, «колекціонуванню» речей, який виходить за межі практичної потреби в них);
- **гедоністичні** емоції (пов'язані із задоволенням потреби в тілесному і душевному комфорті);
- **гностичні** емоції (часто описуються під рубрикою інтелектуальних почуттів, їх пов'язують з потребою в отриманні будь-якої нової інформації та з потребою в «когнітивної гармонії»);
- **естетичні** емоції (є відображенням потреби людини бути в гармонії з навколишнім світом).

Значущі дані за процедурою розробки та стандартизації методики відсутні, автором надана інформація тільки з приводу достовірності. Автор стверджує, що коефіцієнт достовірності інформації, що доставляється анкетною при роботі з утвореної молоддю, за даними спеціальних досліджень і розрахунків, дорівнює приблизно 0,5.

Інструкція. Анкета призначена для встановлення таких відмінностей, які не можна визначити в термінах «краще - гірше». Тому будь-яка відповідь буде характеризувати Вас однаково добре, якщо Ви відповісте серйозно і щиро. Вам потрібно постаратися точно виконати інструкцію.

Уважно прочитайте нижченаведений перелік приємних переживань і проранжуйте їх у порядку зменшення переваг. Тобто, на перше місце поставте саму приємну для себе емоцію, на друге місце - наступну за ступенем задоволення і т. д. На останнє місце поставте найменш переважаючу емоцію.

Виконайте, будь ласка, у зазначеному порядку наступні завдання.

1. Уважно прочитайте нижченаведений перелік приємних переживань і запишіть номер того з них, яке Вам найбільше подобається випробовувати, якщо абсолютно впевнені в правильності своєї

відповіді, укладіть виписаний номер в гурток.

2. Решта номерів розташуйте вправо по рядку в порядку переваги, яке ви віддасте однієї емоції перед іншою.

3. Відокремте вертикальною рисою номери тих емоцій, які ви явно віддаєте перевагу всім іншим.

Зразок: 8, 4, 6, 5, 7, | 2, 1, 10. Якщо не впевнені, що на перше місце поставили дійсно найбажаніше для вас переживання, укласти номер до інших не треба.

Дана анкета має на меті встановити такі відмінності, які не можна оцінити в термінах «краще - гірше». Тому будь-яка відповідь буде характеризувати вас однаково добре, якщо ви відповісте серйозно і щиро. Постарайтеся точно виконати інструкцію.

Перелік переживань

1. Почуття надзвичайного, таємничого, незвіданого, що з'являється в незнайомій місцевості, обстановці.

2. Радісне хвилювання, нетерпіння при придбанні нових речей, предметів колекціонування, задоволення від думки, що скоро їх стане ще більше.

3. Радісне збудження, підйом, захопленість, коли робота йде добре, коли бачиш, що добиваєшся успішних результатів.

4. Задоволення, гордість, підйом духу, коли можеш довести свою цінність як особистості або перевагу над суперниками, коли тобою щиро захоплюються.

5. Веселощі, безтурботність, хороше фізичне самопочуття, насолоду смачною їжею, відпочинком, невимушеній обстановкою, безпекою, безтурботністю життя.

6. Радість і задоволення, коли вдається зробити що-небудь хороше для дорогих тобі людей.

7. Гарячий інтерес, насолоду при пізнанні нового, при знайомстві з вражаючими науковими фактами. Радість і глибоке задоволення при досягненні суті явищ, підтвердженні ваших здогадок і припущень.

8. Бойове збудження, почуття ризику, захоплення їм, азарт, гострі відчуття в хвилину боротьби, небезпеки.

9. Радість, гарний настрій, симпатія, вдячність, коли звертаєшся з людьми, яких поважаєш і любиш; коли бачиш дружбу і взаєморозуміння, коли сам отримуєш допомогу і схвалення з боку інших людей.

10. Своєрідне солодке і красиве почуття, що виникає при сприйнятті природи або музики, віршів і живопису.

Обробка та інтерпретація результатів

Даний нижче ключ дозволяє співвіднести опису емоційних переживань і їх види згідно з класифікацією. У таблиці знаходяться види емоційних переживань в тому порядку, як вони слідує у переліку, тобто першими в списку представлені романтичні емоції і т. д.

Види емоційних переживань		Порядковий номер в переліку
романтичні		
акізітивні		
праксичні		
глоричні		
гедоністичні		
альтруїстичні		
гностичні		
пугністичні		
комунікативні		
естетичні		

Виділені в числі перших емоційні переживання дозволяють зробити висновок про пріоритети випробуваного, виявивши, таким чином, його емоційну спрямованість.

Література:

Основна: 1, 5, 6, 8, 9, 10.

Допоміжна: 4, 9-11.

Тема № 10. Методи дослідження емоційно-вольової сфери.

Практичне заняття №3: Методи дослідження емоційної сфери: методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності (за Д. Расселом, М. Фергюсоном), міні-мульт.

Навчальна мета заняття: опрацювати методики дослідження емоційної сфери: методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності (за Д. Расселом, М. Фергюсоном), міні-мульт.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності (за Д. Расселом, М. Фергюсоном).
2. Міні-мульт.

Методичні вказівки

1. Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності (за Д. Расселом, М. Фергюсоном).

Мета: Встановити рівень суб'єктивного відчуття самотності.

Інструкція: Потрібно оцінити кожне твердження з погляду частоти їхнього прояву стосовно Вашого життя за допомогою чотирьох варіантів відповідей: “часто”, “іноді”, “зрідка”, “ніколи”. Вибраний варіант відзначне “+”.

Твердження: часто - іноді - зрідка - ніколи

1. Я не щасливий, займаючись стількома справами наодинці
2. Я немаю з ким поговорити
3. Мені нестерпно бути таким самотнім
4. Мені не вистачає спілкування
5. Я відчуваю нібито ніхто по-справжньому не розуміє мене
6. Я застаю себе за очікуванням, що люди зателефонують чи напишуть мені
7. Немає нікого, до кого я б міг звернутися
8. Я зараз більше ні з ким не близький
9. Ті, хто довкола мене, не поділяють мої інтереси й ідеї
10. Я відчуваю себе покинутим
11. Я не спроможний розслаблюватися і спілкуватися з навколишніми
12. Я відчуваю себе зовсім самотнім
13. Мої соціальні зв'язки і взаємини є поверхневими
14. Я помираю за компанією
15. Насправді ніхто як слід не знає мене
16. Я відчуваю себе ізольованим від інших
17. Я нещасний, будучи таким знехтуваним
18. Мені важко знаходити друзів
19. Я відчуваю себе виключеним та ізольованим іншими
20. Люди довкола мене, але не зі мною.

Обробка результатів: Підраховується кількість кожного з варіантів відповідей. Сума відповідей “часто” множиться на три, “іноді” – на два, “зрідка” – на один і “ніколи” – на нуль. Отримані результати додаються. Максимально можливий показник самотності – 60 балів.

Рівень самотності:

Високий - від 40 до 60 балів
Середній - від 20 до 40 балів
Низький - від 0 до 20 балів

2. Міні-мульт.

Опитувальник міні-мульт - це скорочений варіант ММРІ. Він містить 71 питання. 11 шкал, із них 3-оціночні. Перші три оціночні шкали вимірюють сирість досліджуваного, ступінь вірогідності тестування і величину корекції, внесену внаслідок надмірної обережності. Інші вісім шкал є базисними і оцінюють властивості особистості.

Перша шкала вимірює властивість особистості досліджуваного з астеноневротичним типом. Друга шкала інформує про нахили досліджуваного із соціопатичним варіантом розвитку особистості. Третя шкала слугує для діагностування схильності до неврологічних захисних реакцій конверсійного типу, а четверта - для оцінювання соціальної дезадаптованості. П'ята шкала в цьому варіанті опитувальника не використовується, після четвертої шкали йде шоста. Вона характеризує образливість досліджуваного, його схильність до афективних реакцій. Сьома шкала призначена для діагностування тривожно-недовірливого типу особистості, схильного до сумнівів. Восьма шкала визначає ступінь емоційного відчуження, складність встановлення соціальних контактів. Дев'ята шкала показує близькість до гіпертимного типу особистості, вимірює активність і збудливість.

Час проведення опитування не обмежується.

Опитування рекомендується проводити індивідуально або в групі, за наявності у кожного досліджуваного тексту опитувальника і бланка для відповідей, в присутності експериментатора, якому досліджувані можуть ставити запитання.

Вік досліджуваного: з 15 років.

Інструкція. Зараз ви ознайомитеся з твердженнями, які характеризують стан вашого здоров'я і характеру. Прочитайте кожне твердження і вирішіть: правильним чи неправильним воно є стосовно вас. Не витрачайте на роздуми багато часу. Найправильнішим є те рішення, яке одразу спаде на думку.

Текст опитувальника

1. У вас гарний апетит?
2. Зранку ви зазвичай відчуваєте, що виспались і відпочили.
3. У вашому повсякденному житті багато цікавого.
4. Ви працюєте із великим напруженням.
5. Часом у вас з'являються такі погані думки, що про них краще не розповідати.
6. У вас дуже рідко буває запор.
7. Деколи вам хочеться назавжди піти з дому.
8. Часом у вас бувають напади нестримного сміху або плачу.
9. Часом вас турбує нудота і потяг на блювання.
10. У вас таке враження, що вас ніхто не розуміє.
11. Інколи вам хочеться вилятися.
12. Щотижня вам сняться кошмари.
13. Зосередитися вам важче, ніж іншим людям.
14. З вами траплялися (чи трапляються) дивні речі.
15. Ви досягли б у житті більшого, якби люди не були налаштовані проти вас.
16. У дитинстві ви деякий час скоювали крадіжки.
17. Бувало, що по кілька днів, тижнів або місяців ви нічим не могли зайнятися, тому що важко було примусити себе включатися в роботу.
18. У вас уривчастий і неспокійний сон.
19. Коли ви перебуваєте серед людей, вам чуються дивні речі.
20. Більшість людей, які вас знають, не вважають вас неприємною людиною.
21. Вам часто доводилося підкорятися комусь, хто знав менше від вас.

22. Більшість людей задоволені своїм життям більше, ніж ви.
23. Багато хто перебільшує свої нещастя, щоб домогтися співчуття і допомоги.
24. Іноді ви сердитесь.
25. Вам дійсно не вистачає впевненості у собі.
26. У вас часто бувають судоми в м'язах.
27. У вас часто буває відчуття, ніби ви зробили щось неправильне або погане.
28. Зазвичай ви задоволені своєю долею.
29. Деякі так полюбляють командувати, що вам хочеться все зробити наперекір, хоча знаєте, що вони праві.
30. Ви вважаєте, що проти вас щось замислюють.
31. Більшості людей властиво отримувати вигоди не зовсім чесним шляхом.
32. Вас часто непокоїть шлунок.
33. Часто ви не можете зрозуміти, чому напередодні у вас був поганий настрій і роздратування.
34. Часом ваші думки плинули так швидко, що ви не встигали їх висловлювати.
35. Ви вважаєте, що ваше сімейне життя не гірше, ніж у більшості ваших знайомих.
36. Часом ви впевнені у власній непотрібності.
37. Останніми роками ваше самопочуття було в основному хорошим.
38. У вас були періоди, коли щось зробивши, ви не могли згадати, що саме.
39. Ви вважаєте, що вас часто незаслужено карали.
40. Ви ніколи не почували себе краще, ніж тепер.
41. Вас не турбує те, що про вас думають інші.
42. Із пам'яттю у вас усе добре.
43. Вам важко підтримувати розмову з людиною, із якою ви щойно познайомилися.
44. Більшу частину часу ви відчуваєте загальну слабкість.
45. У вас рідко болить голова.
46. Інколи вам важко зберегти рівновагу під час ходьби.
47. Не всі ваші знайомі вам подобаються.
48. Є люди, які намагаються прикрасити ваші ідеї та думки.
49. Ви вважаєте, що здійснювали вчинки, які не можна пробачити.
50. Ви вважаєте, що ви занадто сором'язливі.
51. Ви майже завжди про щось тривожитесь.
52. Батьки часто не схвалювали ваші знайомства.
53. Іноді ви трохи пліткуєте.
54. Часом відчуваєте, що вам дуже легко приймати рішення.
55. У вас буває сильне серцебиття і ви часто задихаєтесь.
56. Ви запалюєтесь, але швидко відходите.
57. У вас бувають періоди такого неспокою, що важко всидіти на місці.
58. Ваші батьки та інші члени сім'ї часто прискіпливі до вас.
59. Ваша доля нікого особливо не цікавить.
60. Ви не осуджуєте людину, яка не проти скористатися у своїх інтересах помилками іншого.
61. Інколи ви сповнені енергії.
62. Останнім часом у вас погіршився зір.
63. Часто у вас гуде або шумить у вухах.
64. У вашому житті були випадки (можливо, тільки один), коли ви відчували, що на вас діє гіпноз.
65. У вас бувають періоди, коли ви надзвичайно веселі без особливої на це причини.
66. Навіть перебуваючи у компанії, ви відчуваєте себе самотньо.
67. Ви вважаєте, що майже кожен може збрехати, щоб уникнути неприємностей.
68. Ви відчуваєте гостріше, ніж більшість інших людей.

69. Часом ваша голова працює повільніше, ніж зазвичай.

70. Ви часом розчаровуєтеся у людях.

71. Ви зловживаєте спиртними напоями.

Процедура дослідження

До опитувальника додається спеціальний бланк, на лицьовому боці якого фіксуються відповіді досліджуваного. Якщо він погоджується із твердженням, то у клітинці з номером твердження ставить знак "+" ("так", "правильно"), якщо не погоджується - знак "-" ("ні", "неправильно"). На зворотному боці бланка експериментатор будує профіль особистості досліджуваного із урахуванням значення шкали корекції. Таблиця цих значень наведена у бланку.

Оцінювання і аналіз результатів Значення шкали К додається до базисних шкал № 1,4, 7, 8, 9. Наприклад: якщо за шкалою К отримано 9 балів, то до значення шкали № 1, виходячи з таблиці, додається 5 балів, значенню шкали № 4 - 4 бали, значенню шкал № 7 та 8 - по 9 балів, до значення шкали № 9 - 2 бали.

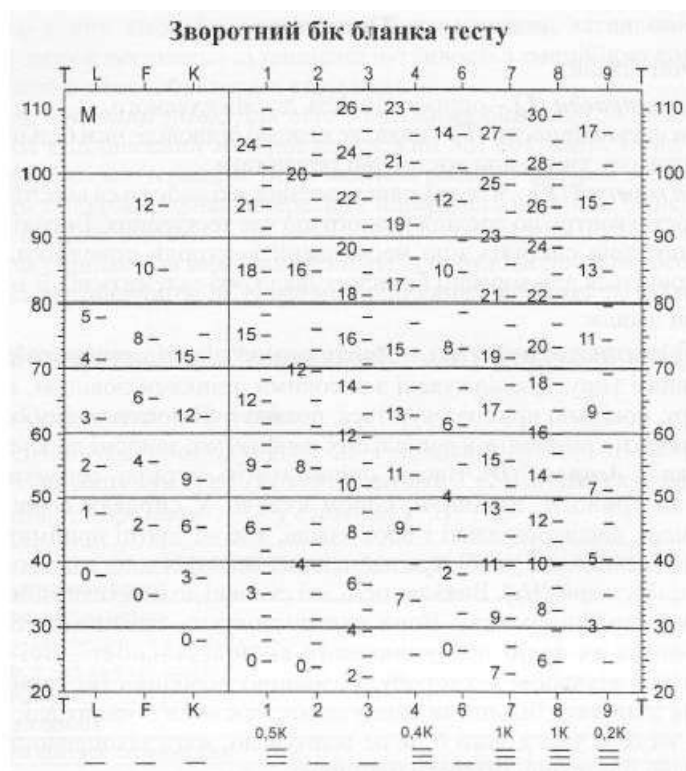
Бланк тесту

Прізвище, ім'я, по батькові. _____

Вік _____ Стать _____ Дата _____

(Поряд з номером при відповіді "правильно" закресліть квадратик "П", при відповіді "неправильно" – квадратик "Н").

П	Н	П	Н	П	Н	П	Н	
☐	1 ☐	☐	21 ☐	☐	41 ☐	☐	61 ☐	L
☐	2 ☐	☐	22 ☐	☐	42 ☐	☐	62 ☐	F
☐	3 ☐	☐	23 ☐	☐	43 ☐	☐	63 ☐	K
☐	4 ☐	☐	24 ☐	☐	44 ☐	☐	64 ☐	1
☐	5 ☐	☐	25 ☐	☐	45 ☐	☐	65 ☐	2
☐	6 ☐	☐	26 ☐	☐	46 ☐	☐	66 ☐	3
☐	7 ☐	☐	27 ☐	☐	47 ☐	☐	67 ☐	4
☐	8 ☐	☐	28 ☐	☐	48 ☐	☐	68 ☐	
☐	9 ☐	☐	29 ☐	☐	49 ☐	☐	69 ☐	
☐	10 ☐	☐	30 ☐	☐	50 ☐	☐	70 ☐	
☐	11 ☐	☐	31 ☐	☐	51 ☐	☐	71 ☐	6
☐	12 ☐	☐	32 ☐	☐	52 ☐			7
☐	13 ☐	☐	33 ☐	☐	53 ☐			8
☐	14 ☐	☐	34 ☐	☐	54 ☐			9
☐	15 ☐	☐	35 ☐	☐	55 ☐			
☐	16 ☐	☐	36 ☐	☐	56 ☐			
☐	17 ☐	☐	37 ☐	☐	57 ☐			
☐	18 ☐	☐	38 ☐	☐	58 ☐			
☐	19 ☐	☐	39 ☐	☐	59 ☐			
☐	20 ☐	☐	40 ☐	☐	60 ☐			

K	1	4	9	7,8
16	8	6	3	16
15	8	6	3	15
14	7	6	3	14
13	7	5	3	13
12	6	5	2	12
11	6	4	2	11
10	5	4	2	10
9	5	4	2	9
8	4	3	2	8
7	4	3	1	7
6	3	2	1	6
5	2	2	1	5
4	2	2	1	4
3	2	2	1	3
2	1	1	0	2
1	1	1	0	1

Опис шкал

Оціночні шкали:

Шкала неправди (Б) - оцінює щирість досліджуваного.

Шкала достовірності (Ў) - виявляє непевні відповіді: чим більше значення за цією шкалою, тим менш достовірні результати.

Шкала корекції (К) - згладжує викривлення, які вносяться внаслідок великої обережності і контролю досліджуваного під час тестування. Високі показники за цією шкалою свідчать про несвідомий контроль поведінки. Шкала К використовується для корекції базисних шкал, які залежать від її величини.

Базисні шкали:

1 - шкала іпохондрії (На). "Наближення" досліджуваного до астено-невротичного типу. Досліджувані з високими оцінками повільні, приймають все на віру, повільно пристосовуються, погано переносять зміну обстановки, легко втрачають рівновагу в соціальних конфліктах, покірні до влади.

2 - шкала депресії (B). Високі оцінки мають чутливі, сенситивні особи, схильні до тривоги, нерішучі, сором'язливі. У справах вони старанні, добросовісні, високоморальні і обов'язкові, але не здатні приймати рішення самостійно, невпевнені у собі, при найменших невдачах вони впадають у відчай.

3 - шкала істерії (Hy). Виявляє осіб, які схильні до неврологічних захисних реакцій конверсійного типу. Вони використовують симптоми соматичного захворювання як засіб для уникнення відповідальності. Всі проблеми вирішуються відходом у хворобу. Головною особливістю таких людей є намагання здаватися більшими, значущими, ніж вони є насправді, намагання звернути на себе увагу, чого б це не коштувало, жага захопленості. Почуття таких людей поверхові, інтереси неглибокі.

4 - шкала психопатії (Pei). Високі оцінки за цією шкалою свідчать про соціальну дезадаптацію. Такі люди агресивні, конфліктні, нехтують соціальними нормами та цінностями. Настрій у них нестійкий. Їх легко образити, вони збудливі і чутливі. Можливий тимчасовий підйом за цією шкалою, викликаний якою-небудь причиною.

6 - шкала паранояльності (Pa). Основна риса людей з високими показниками за цією шкалою - схильність до формування занадто цінних ідей. Це люди однобічні, агресивні і злопам'ятні. Хто з ними не погоджується, хто думає інакше - той або нерозумна людина, або ворог. Свої погляди вони активно насаджують, тому часто конфліктують з оточуючими. Власні невеликі досягнення вони завжди переоцінюють.

7 - шкала психастенії (Pi). Діагностує осіб з тривожно-недовірливим типом характеру, яким властива тривожність, нерішучість, постійні сумніви, боязкість.

8 - шкала шизоїдності (Se). Особам з високими показниками за цією шкалою властивий шизоїдний тип поведінки. Вони здатні витончено відчувати і сприймати абстрактні образи, але повсякденні радощі та прикраси не викликають у них емоційного відгуку. Таким чином, загальною рисою шизоїдного типу є поєднання підвищеної чутливості з емоційною холодністю і відчуженістю в міжособистісних стосунках.

9 - шкала гіпоманії (Ma). Для осіб з високими оцінками за цією шкалою характерним є піднесений настрій незалежно від обставин. Вони активні, діяльні, енергійні і життєрадісні. Вони люблять роботу з частими змінами, охоче контактують з людьми, однак інтереси їх поверхові і нестійкі, їм не вистачає витримки і наполегливості.

Високими оцінками за всіма шкалами після побудови профілю особистості є оцінки, які перевищують 70. Низькими оцінками вважають ті, що нижче 40.

Література:

Основна: 1, 5, 6, 8-10

Допоміжна: 1-4, 10, 11

Тема № 10. Методи дослідження емоційно-вольової сфери.

Практичне заняття №4: Методи дослідження вольової сфери особистості.

Навчальна мета заняття: Визначення локусу контролю (Дж. Роттер, адаптація Є.Ф. Баженіна) та дослідження вольових якостей особистості.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Визначення локусу контролю (Дж. Роттер, адаптація Є.Ф. Баженіна).
2. Методика дослідження вольових якостей особистості.

Методичні вказівки

1. Визначення локусу контролю (Дж. Роттер, адаптація Є.Ф. Баженіна).

Мета: визначення локусу суб'єктивного контролю.

Теоретичне підґрунтя. Локус контролю - це характеристика вольової сфери людини, яка відображає її схильність приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам або власним здібностям і зусиллям.

Приписування відповідальності за результати своєї діяльності зовнішнім силам називається екстернальним, або зовнішнім, локусом контролю, а приписування відповідальності власним здібностям і зусиллям - інтернальним, або внутрішнім, локусом контролю.

Таким чином, можливі два полярних типи особистостей залежно від локалізації контролю: екстернальний та інтернальний. Будь-якій людині властива певна позиція на континіумі від екстернального до інтернального типу.

Інструкція досліджуваному: «Прочитайте твердження опитувальника і дайте відповідь в реєстраційному бланку (+), якщо ви згодні з твердженням і (-), якщо - ні». Пам'ятайте, що в тесті немає «правильних» чи «неправильних» відповідей. Свою думку висловлюйте відверто. Надавайте перевагу відповіді, яка перша спала Вам на думку»

Опитувальник

1. Просування по службових сходах більше залежить від успішного збігу обставин, ніж від здібностей людини.
2. Більшість розлучень виникає тому, що люди не захотіли пристосовуватись один до одного.
3. Хвороба - справа випадку: якщо маєш захворіти, то вже нічим не зарадиш.
4. Люди стають самотніми тому, що самі не виявляють інтересу і дружнього ставлення до оточуючих.
5. Здійснення моїх бажань часто залежить від удачі.
6. Даремно докладати зусиль для того, щоб завойовувати симпатії інших людей.
7. Зовнішні обставини (батьки, добробут) впливають на сімейне щастя не менше, ніж стосунки подружжя.
8. Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що відбувається зі мною.
9. Як правило, керівництво виявляється більш ефективним, коли повністю контролюються дії підлеглих, а не покладаються на їхню самостійність.
10. Мої оцінки в школі часто залежали від випадкових обставин (наприклад, від настрою вчителя), а не від моїх власних зусиль.
11. Коли я планую, то, здебільшого, вірю, що зможу здійснити свої плани.
12. Те, що багатьом людям здається успіхом чи удачею, насправді є результатом тривалих цілеспрямованих зусиль.
13. Думаю, що правильний спосіб життя може більше допомогти здоров'ю, ніж лікарі та ліки.
14. Якщо люди не підходять один одному, то, як би вони не намагалися налагодити сімейне життя, вони все одно не зможуть цього зробити.
15. Те добре, що я роблю, звичайно буває гідно оцінено іншими.
16. Діти виростають такими, якими їх виховують батьки.
17. Думаю, що випадок чи доля не відіграють великої ролі в моєму житті.
18. Я намагаюся не планувати наперед, тому що багато залежить від того, як складуться обставини.
19. Мої оцінки в школі залежали переважно від моїх зусиль і від ступеня підготовки.
20. У сімейних конфліктах я частіше відчуваю вину за собою, ніж за протилежною стороною.
21. Життя більшості людей залежить від збігу обставин.
22. Я надаю перевагу такому керівництву, при якому можна самостійно визначати, що і як робити.
23. Думаю, що мій спосіб життя ні в якій мірі не є причиною моїх хвороб.

24. Як правило, саме невдалий збіг обставин заважає людям добитися успіху в своїх справах.
25. Врешті-решт, за погане керівництво установою відповідають самі люди, які в ній працюють.
26. Я часто відчуваю, що нічого не можу змінити в стосунках, що склалися в сім'ї.
27. Якщо я дуже захочу, то зможу привернути до себе будь-кого.
28. На підростаюче покоління впливає так багато всіляких обставин, що зусилля батьків у вихованні часто виявляються не результативними.
29. Те, що зі мною трапляється, - це справа моїх власних рук.
30. Важко буває зрозуміти, чому керівники діють так, а не інакше.
31. Людина, яка не змогла досягти успіху у своїй роботі, швидше всього, не доклала достатньо зусиль для цього.
32. Найчастіше я можу домогтися від членів моєї сім'ї того, що я захочу.
33. У неприємностях і невдачах, які траплялися в моєму житті, більше були винні інші люди, ніж я.
34. Дитину завжди можна вберегти від простуди, якщо за нею доглядати і правильно її одягати.
35. У складних обставинах я вважаю за краще зачекати, поки проблема розв'яжеться сама по собі.
36. Успіх - це результат наполегливої праці, і він мало залежить від випадку чи від удачі.
37. Я відчуваю, що від мене більше, ніж від інших, залежить щастя моєї сім'ї.
38. Мені завжди було важко зрозуміти, чому я подобаюсь одним людям і не подобаюсь іншим.
39. Я завжди надаю перевагу прийняттю рішень і самостійним діям, а не сподіваюся на допомогу інших людей чи на долю.
40. На жаль, заслуги людини часто залишаються невизнаними, незважаючи на всі її намагання.
41. У сімейному житті бувають такі ситуації, які неможливо змінити навіть з найбільшим бажанням.
42. Здібні люди, які не зуміли реалізувати свої можливості, мають звинувачувати в цьому тільки самих себе.
43. Багато моїх успіхів були можливі тільки завдяки допомозі інших людей.
44. Більшість невдач у моєму житті були від невміння, від незнання або від лінощів і мало залежали від удачі чи від невдачі.

Регістраційний бланк

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.
23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.	33.
34.	35.	36.	37.	38.	39.	40.	41.	42.	43.	44.

Обробка результатів

2. Зіставляємо отримані відповіді з ключем і підраховуємо кількість співпадінь, яка і є показником локалізації суб'єктивного контролю ($I_{лк}$):

Відповідь	Номери запитань
+ (згоден)	2,4,11,12,13,15, 16,17,19, 20, 22, 25, 27, 29, 31, 32, 34,36, 37, 39, 42, 44
- (не згоден)	1, 3, 5,6,7,8,9, 10,14,18, 21, 23, 24, 26, 28, 30,33, 35, 38,40,41,43

Визначаємо локус контролю

Показник ($I_{лк}$)	Рівень інтернальності	Рівень екстернальності
0 - 11	Низький рівень	Високий рівень
12 - 32	Середній рівень	Середній рівень
33 - 44	Високий рівень	Низький рівень

Чим більша величина інтернальності, тим менша екстернальність.

Локус контролю, характерний для людини, є універсальним стосовно будь-яких типів подій і ситуацій, з якими їй доводиться стикатися. Один і той же тип контролю проявляється як у разі невдач, так і в разі досягнень, причому це спостерігається в різноманітних сферах життєдіяльності суб'єкта.

Для певного рівня локусу контролю користуються такими межами шкали інтернальності:

При **низькому рівні інтернальності** люди майже не бачать зв'язку між своїми діями і важливими для них подіями життя. Вони не вважають себе здатними контролювати розвиток таких подій і вважають, що більшість із них є результатом випадку чи вчинків інших людей. Тому "екстернали" емоційно нестійкі, схильні до неформального спілкування і поведінки, слабокомунікабельні, у них поганий самоконтроль і висока напруженість.

Високий рівень інтернальності відповідає високому рівню суб'єктивного контролю над будь-якими значущими випадками. Люди, які мають такий локус контролю, вважають, що більшість важливих подій в їхньому житті — результат їхніх власних дій, що вони можуть ними керувати і відчують відповідальність і за ці події, і за те, як складається їхнє життя в цілому. "Інтернали" з високими показниками суб'єктивного контролю мають емоційну стабільність, вони впertі, рішучі, відрізняються комунікабельністю, значним самоконтролем і стриманістю.

Середній рівень інтернальності властивий для більшості людей. Особливості їхнього суб'єктивного контролю можуть дещо змінюватися залежно від того, чи здається людині ситуація складною або простою, приємною або неприємною тощо. Хоча їхня поведінка і психологічне почуття відповідальності за неї залежать від конкретних соціальних ситуацій, усе ж можна і в них встановити перевагу того чи іншого локусу контролю.

Таким чином, суб'єктивний локус контролю пов'язаний з відчуттям людиною своєї сили, відповідальності за те, що відбувається, із самоповагою, із соціальною зрілістю і самостійністю особистості.

Складаючи рекомендації для самовдосконалення, врахуйте, що:

- конформна, поступлива поведінка в більшій мірі притаманна людям з екстернальним локусом контролю; інтернали менш схильні підкорятися тискові (думкам, емоціям та ін.) інших людей;
- людина з інтернальним локусом контролю краще працює на самоті;
- інтернали більш активно шукають інформацію, як правило, більше ознайомлені із ситуацією, ніж екстернали;
- в інтервалів більш активна, ніж в екстерналів, позиція щодо свого здоров'я.

Інтернали більш популярні, займають сприятливу позицію в системі міжособистісних стосунків. Вони більш бажані для суспільства, впевнені в собі й терпиміші.

Особи з інтернальним локусом контролю надають перевагу недирективним методам виховання і психокорекції. А в роботі з екстерналами важливо звертати увагу на тривожність та депресію.

2. Методика дослідження вольових якостей особистості.

Мета: оцінити рівень розвитку власних вольових якостей: цілеспрямованості, наполегливості і завзятості, сміливості і рішучості, ініціативності та самостійності, самовладання і витримки.

Теоретичне підґрунтя. Кожен опитувальник (із 5 представлених) дозволяє діагностувати два параметри вищеперелічених вольових якостей: вираженість та генералізованість.

- вираженість вольової якості – наявність і стійкість прояву основних його ознак.

- генералізованість - універсальність якості тобто широта її прояву в різних життєвих ситуаціях і діяльності.

Інструкція досліджуваному: «Прочитайте уважно кожне судження і подумайте, наскільки воно Вас характеризує. Виходячи з цього виберіть відповідь з п'яти запропонованих варіантів і її номер поставте у зведеному протоколі дослідження напроти номера відповідного судження.

Варіанти відповідей:

1. «Так не буває».
2. «Мабуть, невірно»
3. «Може бути».
4. «Мабуть, так».
5. «Впевнений, що так».

Відповівши на запитання 1-го опитувальника «Цілеспрямованість», переходьте до наступного і так до кінця, поки не заповните весь зведений протокол».

Тексти опитувальників

Цілеспрямованість

№	Твердження	Бали
1.	Починаючи будь-яку справу, завжди чітко усвідомлюю, чого я хочу досягти	
2.	Невдача на іспиті спонукає мене займатися з подвійною енергією	
3.	Мої інтереси нестійкі, не можу визначитися, до чого мені прагнути в житті.	
4.	Я чітко уявляю собі, чого хочу навчитися у ВНЗ	
5.	Під час занять мені швидко набридає працювати чітко у відповідності з планом	
6.	Якщо я вже ставлю перед собою певну мету, то неухильно прагну до її досягнення, як би не було важко	
7.	На більшості занять я ставлю перед собою чіткі завдання	
8.	При невдачах у мене завжди виникають сумніви, чи варто продовжувати розпочату справу	
9.	Чітке планування роботи не характерне для мене	
10.	Я рідко замислююся над тим, як можна застосувати знання, отримані у ВНЗ, у майбутній практичній роботі	
11.	Ніколи сам не виявляю ініціативи в постановці нових цілей, краще буду слідувати вказівкам інших людей	
12.	Зазвичай під впливом різного роду перешкод моє прагнення до мети значно слабшає	
13.	У мене є головна мета в житті	
14.	Після невдачі на іспиті довго не можу змусити себе займатися в повну силу	
15.	До громадської роботи я ставлюся з меншою відповідальністю, ніж до навчальної	
16.	Як правило, я заздалегідь намічаю конкретні завдання, планую свою роботу	
17.	Я постійно відчуваю потребу ставити перед собою нові цілі і досягати їх	
18.	Починаючи нову справу, не завжди чітко уявляю собі, до чого слід прагнути; зазвичай сподіваюся, що це з'ясується в ході роботи	
19.	Завжди намагаюся до кінця виконати будь-яке, у тому числі громадське, доручення	
20.	Навіть при невдачах мене не полишає впевненість, що я досягну поставленої мети	

Сміливість, рішучість

№	Твердження	Бали
1.	Приймаючи якесь рішення, я завжди реально оцінюю свої можливості	
2.	Я не боюся втрутитися в ситуацію на вулиці, якщо потрібно запобігти нещасному випадку	
3.	Мені важко виконувати свої обіцянки	
4.	Висловлюю свою думку, незважаючи на можливість конфлікту	
5.	Усвідомлення того, що суперник сильніший, є для мене серйозною перешкодою	
6.	Я легко звільняюся від тривоги, побоювання, страху	
7.	Встановивши для себе розпорядок дня, я чітко його дотримуюсь	

8.	Мене часто мучать сумніви	
9.	Мені більше до душі, якщо відповідальність за спільну справу несуть інші, а не я	
10.	Навряд чи я зможу ризикнути запобігти нещасному випадку	
11.	Коли я аналізую свої вчинки, часто роблю висновки, що недостатньо добре продумав і спланував свої дії	
12.	Як правило, я уникаю ризикованих ситуацій	
13.	Я не відчуваю страху перед сильним суперником	
14.	Багато разів вирішував з завтрашнього дня почати «нове життя», але з ранку все йшло по-старому	
15.	Можливість конфлікту змушує мене тримати свої думки при собі	
16.	Зазвичай мені легко вдається впоратися зі своїми сумнівами	
17.	Постійно відчуваю відповідальність за свої справи і вчинки	
18.	Мені важко долати страх	
19.	Для мене винятковий випадок, якщо я не зміг стримати слово	
20.	Можливість ризикнути приносить мені радість	

Наполегливість, завязатість

№	Твердження	Бали
1.	Починаючи будь справу, я впевнений, що зроблю все можливе для її виконання	
2.	Я завжди до кінця відстоюю свою думку, якщо впевнений, що правий	
3.	Я не в змозі примусити себе займатися на тлі втоми	
4.	На екзаменах я «борюся» щосили до останнього моменту	
5.	Мені важко доводити до кінця громадські справи	
6.	Для мене характерні планованість, систематичність у роботі	
7.	На занятті я змушую себе повністю виконати завдання, навіть якщо дуже втомився	
8.	Часто я кидаю на півдорозі розпочаті справи, втративши інтерес до них	
9.	Мені більше подобаються легкі, нехай навіть менш результативні шляхи до мети	
10.	Не можу змусити себе плановано займатися протягом усього семестру, особливо з тих навчальних предметів, які даються важко	
11.	Зазвичай я не знаю, чи вистачить у мене бажання і сил завершити розпочату справу	
12.	У мене ніколи не з'являється бажання поставити перед собою важкодосяжну мету	
13.	У основному я систематично готуюся до навчальних занять у ВНЗ	
14.	Невдачі в період сесії різко знижують мою активність і бажання продовжувати навчання	
15.	У суперечці я часто поступаюся іншим	
16.	Я до кінця виконую навіть нудну і одноманітну роботу, якщо це необхідно	
17.	Я відчуваю особливе задоволення, якщо успіх дістався з великими труднощами	
18.	Я не можу змусити себе працювати систематично	
19.	Виконуючи громадські доручення, я завжди досягаю того, що необхідно	
20.	Досить часто я відчуваю потребу перевірити себе у важких справах	

Самостійність, ініціативність

№	Твердження	Бали
1.	Як правило, всі важливі рішення приймаю без сторонньої допомоги	
2.	Мені легко вдається побороти збентеження і першим зав'язати розмову з незнайомою людиною	
3.	Я ніколи з власної ініціативи не беруся за виконання громадських доручень	
4.	При підготовці до навчальних занять я досить часто читаю додаткову літературу, не обмежуючись лекцією або підручником	
5.	Відсутність поради, підтримки з боку викладача значно знижує мої результати на іспиті	
6.	Найбільше мені подобається пробувати свої сили в творчій діяльності	
7.	До практичних занять я намагаюся підійти творчо	

8.	Я відчуваю себе спокійно і впевнено, якщо хтось керує мною	
9.	Перш ніж щось зробити, я завжди раджуся з кимось зі знайомих	
10.	У розмові або при знайомстві я прагну надати ініціативу іншому	
11.	Для мене найзручніше виконувати роботу за відомим зразком	
12.	Зазвичай я відмовляюся від своїх планів, намірів, якщо інші думають, що вони невдалі	
13.	До громадської роботи я ставлюся неформально, намагаюся зробити її не тільки корисною, але й цікавою	
14.	При вивченні будь-якого навчального предмета я не стараюся знати більше, ніж потрібно для здачі заліку або іспиту	
15.	Зазвичай я не замислююся над змістом навчального матеріалу, точно виконую те, що пропонує викладач	
16.	Я прагну бути організатором нових справ в колективі	
17.	Якщо я впевнений, що правий, завжди роблю по-своєму	
18.	Процес творчості не приваблює мене	
19.	Результати моїх виступів на олімпіадах і конференціях практично не залежать від того, чи присутній на них мій викладач (керівник)	
20.	В будь яку роботу я прагну внести щось нове, що підвищує мій інтерес до неї	

Самовладання, витримка

№	Твердження	Бали
1.	Я легко можу змусити себе довго чекати, якщо це необхідно	
2.	В суперечці мені зазвичай вдається зберегти спокій і об'єктивність	
3.	Я не можу нормально займатися, якщо мене щось тривожить	
4.	Протягом всього іспиту я чітко контролюю свої думки, почуття, дії, поведінку	
5.	Я абсолютно не переносю болю	
6.	Мені вдається зберігати ясність думки навіть у найскладніших життєвих ситуаціях	
7.	Неприємності у вузі і вдома не знижують якість моїх занять	
8.	Довге очікування дуже болісно для мене	
9.	Коли я стривожений або хвилююся, абсолютно втрачаю контроль над собою	
10.	Під час іспиту я іноді не можу відповісти навіть те, що знаю	
11.	Я вважаю, що вміння володіти собою не таке вже важливе для людини	
12.	Якщо у мене поганий настрій, ніколи не можу цього приховати	
13.	На іспиті завжди мобілізуюся і нерідко отримую оцінку не нижче тієї, на яку розраховую	
14.	Не можу стримати себе, щоб на брутальність не відповісти тим же	
15.	На іспиті я ледве володію собою	
16.	Мені легко змусити себе стримати сміх, якщо відчуваю, що він не доречний	
17.	Сильне хвилювання, як правило, не позначається на доцільності моїх дій і поведінки	
18.	У складній ситуації я зазвичай гублюся, не можу швидко прийняти потрібне рішення	
19.	Я можу змусити себе діяти, перемагаючи біль, якщо це вкрай необхідно	
20.	Я спеціально вчуся володіти собою	

Обробка та інтерпретація результатів здійснюється за допомогою ключа, однакового для всіх п'яти опитувальників:

Ключ для нарахування балів

Номер відповіді	1	2	3	4	5
Кількість балів	-2	-1	0	+1	+2

- У бланку навпроти номера судження вказуємо кількість балів (-2, -1, 0, +1, +2), яке присуджується за кожен варіант відповіді.
- Підраховуємо алгебраїчну суму балів окремо по судженням параметра вираженості і параметра генералізованості для кожної вольової якості. Для переводу на позитивну шкалу оцінок до сумарної оцінки додається 20 балів і остаточні результати заносяться в нижню частину протоколу.

3. Визначення вираженості та генералізованості вольових якостей особистості.

Показники аналізу	№ пунктів опитувальників
вираженість вольових якостей	1, 6, 8, 9, 11, 12, 16, 17, 18, 20
генералізованість вольових якостей	2, 3, 4, 5, 7, 10, 13, 14, 15, 19

Зведений протокол дослідження

Цілеспрямованість	Сміливість рішучість	Наполегливість завзятість	Ініціативність самостійність	Самовладання витримка
В =	В =	В =	В =	В =
В=В+20=	В=В+20=	В=В+20=	В=В+20=	В=В+20=
Г=	Г=	Г=	Г=	Г=
Г=Г+20=	Г=Г+20=	Г=Г+20=	Г=Г+20=	Г=Г+20=

4. Визначення рівня розвитку вольових якостей

Рівні вираженості вольових якостей	
0-19	Низький
20-30	Середній
31-40	Високий

5. Графічне представлення результатів дослідження.

У зошиті креслиться коло діаметром 8 см. З її центру (нульова точка) проводяться 5 радіусів, на яких наносяться поділки від 0 до 40. Кожен радіус - показник рівня вираженості однієї з вольових якостей. Потім дані зі зведеного протоколу переносяться на відповідні радіуси з поділками. На кожен радіус наносяться по дві точки: число балів за параметром вираженості і за параметром генералізованості. Точки, що позначають показники вираженості всіх вольових якостей, з'єднуються суцільною тонкою лінією, а точки, що позначають показники генералізованості, - суцільною товстою лінією. Виходять два п'ятикутника, розташованих у середині кола. На підставі графічно представлених результатів робиться висновок про рівень вираженості кожної вольової якості за параметрами вираженості та генералізованості.

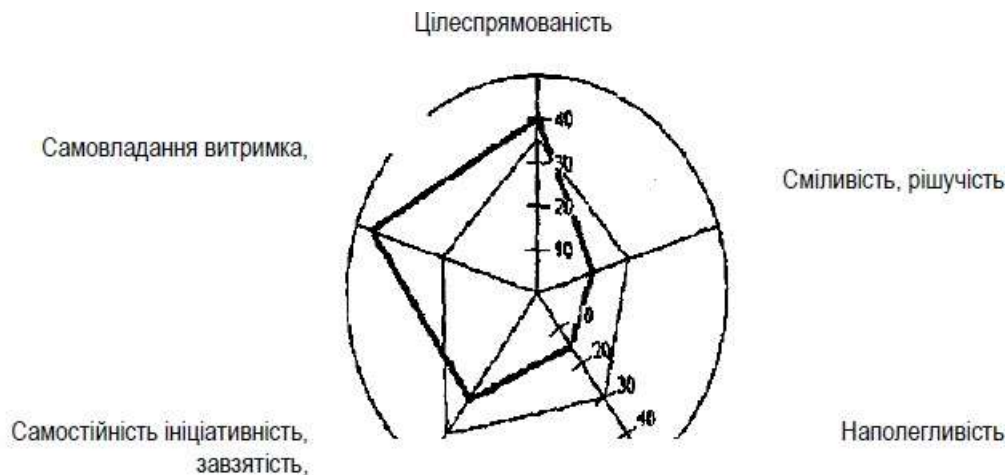

Рис. 1. Графічне представлення результатів дослідження вольових якостей особистості

Література:

Основна: 1, 5, 6, 8, 9, 10.

Допоміжна: 2, 9-11.

Рекомендована література (основна, допоміжна)

Основна:

1. Атаманчук Н.М. Практикум із загальної психології Посібник. 2-е вид., випр. і доп. Полтава : Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка; Видавництво «Сімон», 2017. 183 с.
2. Бочелюк В.Й., Бочелюк В.В. Методика та організація наукових досліджень із психології : навч. посіб. : рекомендовано МОН України. Київ : Центр учб. літ., 2016. 360 с.
3. Варій М.Й. Психологія : навч. посіб. : рекомендовано МОН України. Київ : Центр учб. літ., 2016. 287 с.
4. Варій М.Й. Психологія особистості : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2018. 591 с.
5. Загадковий світ емоцій. Розвиток емоційної сфери дошкільників / Упоряд. І. В. Молодушкіна. 2-ге вид. Харків : Вид. група «Основа», 2011. 207, [1] с. : іл. (Серія «Творчому педагогу»).
6. Долинська Л.В., Волошина В.В., Ставицька С.О., Загальна психологія : Практикум : Навч. посіб. Київ : Каравела, 2019. 280 с.
7. Максименко С.Д. Загальна психологія : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2018. 272 с.
8. Психодіагностичний інструментарій для вивчення особливостей підлітків в умовах інтернатного закладу / Ревіталізація дітей з особливими потребами: монографія / За заг. ред. проф. Гошовського Я.О. Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2013. С.181-236.
9. Практикум із загальної психології : робочий зошит: Методичні рекомендації до лабораторних занять з курсу «Практикум із загальної психології» / [уклад. Портницька Н.Ф., Гречуха І.А., Литвинчук А.І., Можаровська Т.В., Хоменко Н.В.] за ред. Портницької Н.Ф. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 270 с.
10. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М.В. Лемак, В.Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.

Допоміжна:

1. Загальна психологія : підручник : затверджено МОН України / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. Київ: Каравела, 2009. 464 с.
2. Загальна психологія: хрестоматія : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / уклад.: О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. К. : Каравела, 2008. 640 с.
3. Ільїна Н.М., Мисник С.О. Загальна психологія: теорія та практикум. Навчальний посібник. К. : Університетська книга, 2017.
4. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості: Навч. посібник. К.: Либідь, 2007.
5. Клименко В. В. Психологія творчості : навчальний посібник. К. : Центр навч. літератури, 2006.
6. Козляковский П. А. Загальна психологія: Навч. посібник: 2 т.-2-ге вид., доп. і переробл. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004.
7. Методика діагностики практичного інтелекту учнівської молоді : методичний посібник / В. П. Тименко, А. В. Малиношевська, М. Ю. Мельник, О. Г. Грицан. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України. 2017.
8. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект як чинник досягнення життєвого успіху: монографія. Київ : Освіта України, 2016.
9. Професійно-орієнтовані завдання з психології / За ред. О.Л. Музики. Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, Житомир, 2010.
10. Туриніна О. Л. Практикум з психології : Навч. посіб. К. : МАУП, 2007. 328 с.

11. Цигульська Т. Ф. Загальна та прикладна психологія : навчальний посібник. К. : Наукова думка, 2000.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. URL:http://psychologis.com.ua/metodika_cennostnye_orientacii_rokicha.htm
2. URL:http://psychologis.com.ua/test_mezhlichnostnyh_otnosheniy_liri.htm